



## บทที่ 2

### เอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัย “รูปแบบการพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของสถานศึกษาขนาดเล็ก” มีแนวคิด ทฤษฎี ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

- ตอนที่ 1 แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบ
  - ตอนที่ 2 แนวคิดการมีส่วนร่วม
  - ตอนที่ 3 แนวคิดการศึกษาชุมชน
  - ตอนที่ 4 การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน
  - ตอนที่ 5 ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่
  - ตอนที่ 6 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
  - ตอนที่ 7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ดังรายละเอียดต่อไปนี้

#### ตอนที่ 1 แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบ

แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบที่ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าและสังเคราะห์ขึ้นเพื่อให้เห็นภาพความสัมพันธ์ที่จะเป็นประเด็นในการอธิบายรูปแบบ รายละเอียดนำเสนอต่อไปนี้

#### ความหมายของรูปแบบ

กู๊ด (Good, 1973: 171) สมิธ และคณะ (Smith, et al., 1961: 461-462) ให้ความหมายของรูปแบบว่า หมายถึง รูปแบบของจริง รูปแบบที่เป็นแบบอย่าง และแบบจำลองที่เหมือนจริงของทุกอย่าง แต่มีขนาดเล็กลงหรือใหญ่ขึ้นกว่าปกติ

บาร์โด และฮาร์ทแมน (Bardo and Hartman, 1982: 70) กล่าวว่า รูปแบบ หมายถึง สิ่งที่แสดงโครงสร้างความเกี่ยวข้องระหว่างชุดของปัจจัยตัวแปรต่าง ๆ หรือ องค์ประกอบที่สำคัญในเชิงความสัมพันธ์หรือเหตุผล เพื่อช่วยให้เข้าใจข้อเท็จจริงหรือปรากฏการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

วิลเลอร์ (Willer, 1967: 15) กล่าวว่า รูปแบบ หมายถึง ชุดของทฤษฎีที่ผ่านการทดสอบความแม่นยำตรง (validity) และความน่าเชื่อถือ (reliability) แล้ว สามารถระบุและพยากรณ์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรโดยวิธีการทางคณิตศาสตร์หรือทางสถิติได้ด้วย

ถวัลย์รัฐ วรเทพพิพิงษ์ (2540: 21-23) ให้ความหมาย รูปแบบว่า หมายถึง ลักษณะที่พึงปรารถนาซึ่งมีลักษณะเป็นอุดมคติ หรือเกิดได้ยากในโลกของความเป็นจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เราอยากได้กับความสามารถที่จะหาสิ่งที่ต้องการนั้นแตกต่างกันมาก เช่น เมืองในอุดมคติ

จินตนา ศักดิ์ภู่อารัม (2545: 10) ได้ให้ความหมายของรูปแบบว่า หมายถึงสิ่งที่ เป็นโครงสร้างและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบของรูปแบบ เพื่อช่วยให้สามารถวิเคราะห์และเข้าใจในระบบได้ดีขึ้นและง่ายยิ่งขึ้น

จุมพจน์ วณิชกุล (2549: 68) สรุปความหมายของรูปแบบว่า หมายถึง โครงสร้าง โปรแกรมแบบจำลอง หรือตัวแบบที่จำลองสภาพความเป็นจริง ที่สร้างขึ้นจากการลดทอนเวลาและเทศะพิจารณาว่ามีสิ่งใดบ้างที่จะต้องนำมาศึกษาเพื่อใช้แทนแนวคิดหรือปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่ง โดยอธิบายความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ของรูปแบบนั้น ๆ

สรุปได้ว่า รูปแบบ หมายถึง โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลขององค์ประกอบ ที่จำลองขึ้นจากปรากฏการณ์และสภาพความเป็นจริงของสังคมอย่างเป็นระบบ ดังนั้นในงานวิจัยฉบับนี้รูปแบบจึงหมายถึง โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลขององค์ประกอบ ที่จำลองขึ้นจากปรากฏการณ์และสภาพความเป็นจริงของชุมชนอย่างเป็นระบบเพื่อช่วยให้สามารถวิเคราะห์และเข้าใจสภาพ ลักษณะ และรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของสถานศึกษาขนาดเล็ก

#### ประเภทของรูปแบบ

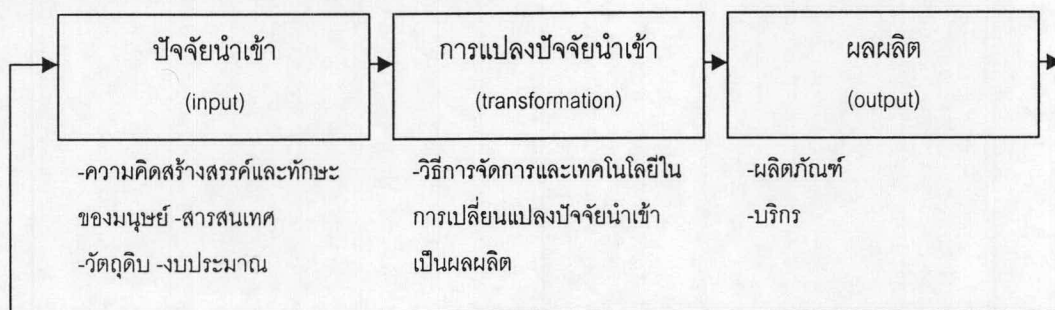
สไตเนอร์ (Steiner, 1988) ได้แบ่งประเภทของรูปแบบออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) รูปแบบเชิงปฏิบัติ (practical model or model-of) รูปแบบประเภทนี้เป็นแบบจำลองทางกายภาพ เช่น แบบจำลองรถยนต์ เครื่องบิน ภาพจำลองและ 2) รูปแบบเชิงทฤษฎี (theoretical model or model-for) เป็นแบบจำลองที่สร้างขึ้นจากกรอบความคิดที่มีทฤษฎีเป็นพื้นฐาน ตัวทฤษฎีเองไม่ใช่รูปแบบหรือแบบจำลองเป็นตัวช่วยให้เกิดรูปแบบที่มีโครงสร้างต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กัน ส่วนรูปแบบตามความคิดของ คีฟส์ (Keeves, 1988: 565) จำแนกออกได้เป็น 5 รูปแบบคือ 1) รูปแบบคล้าย (analogue models) คือ เป็นรูปแบบที่มีความสัมพันธ์กับระบบกายภาพ มักเป็นรูปแบบที่ใช้ในวิทยาศาสตร์กายภาพ เป็นรูปแบบที่นำไปใช้อุปมากับสิ่งอื่นได้ เช่น รูปแบบแบบจำลองสุริยะ กับระบบสุริยะที่เกิดขึ้นจริง ธนาคารจำลอง กับระบบธนาคารที่เป็นจริง แบบจำลองการผลิตกับการผลิตจริง เป็นต้น 2) รูปแบบที่อธิบายความหมายหรือให้ความหมาย (semantic models) คือ เป็นรูปแบบที่ใช้ภาษาในการบรรยายลักษณะของรูปแบบ รูปแบบชนิดนี้จะช่วยให้ใช้วิธีการอุปมาในการพิจารณาด้วยภาษา มากกว่าที่จะใช้วิธีอุปมาในการพิจารณาด้วยโครงสร้างกายภาพ 3) รูปแบบที่มีลักษณะที่เป็นแผนภูมิแบบแผน หรือโครงการ (schematic models) 4) รูปแบบเชิงคณิตศาสตร์ (mathematical models) คือ เป็นรูปแบบที่กำหนดความสัมพันธ์ขององค์ประกอบในระบบสมการหรือฟังก์ชันทางคณิตศาสตร์และ 5) รูปแบบเชิงเหตุผล (causal models) คือ เป็นรูปแบบที่มีโครงสร้างเป็นสมการเชิงเส้นที่ประกอบด้วยตัวแปรสัมพันธ์กันเป็นเหตุเป็นผลกัน มีการทดสอบสมมติฐานผลของรูปแบบ

จะเห็นได้ว่าประเภทของรูปแบบมีความหลากหลาย ทั้งนี้ในการจัดสร้างรูปแบบขึ้น จึงต้องอาศัยเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของผู้ออกแบบว่าจะกำหนดไปทิศทางใด เป้าหมายใดและใช้งานในลักษณะใด สำหรับงานวิจัยฉบับนี้ได้ประยุกต์รูปแบบที่ 2 คือรูปแบบเชิงทฤษฎี ของ สไตเนอร์ และรูปแบบที่ 4 คือรูปแบบที่อธิบายความหมายหรือให้ความหมาย ของ คีฟส์ ดังนั้นจึงสรุปประเภทของรูปแบบสำหรับงานวิจัยฉบับนี้เป็นรูปแบบเชิงทฤษฎีที่อธิบายความหมาย จำลองขึ้นหรือสร้างขึ้นจากกรอบความคิดที่มีทฤษฎีเป็นพื้นฐาน โดยใช้ภาษาในการบรรยายลักษณะของรูปแบบ

**องค์ประกอบของรูปแบบ**

บาร์โต และฮาร์ทแมน (Bardo and Hartman,1982: 76) ให้ความเห็นเกี่ยวกับองค์ประกอบของรูปแบบไว้ว่า การที่จะระบุว่ารูปแบบจะต้องประกอบด้วยรายละเอียดมากน้อยเพียงใดจึงจะเหมาะสม และรูปแบบนั้นควรมีองค์ประกอบอะไรบ้างนั้น ไม่ได้มีข้อกำหนดที่แน่นอน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปรากฏการณ์นั้น ตัวอย่าง เช่น รูปแบบระบบที่มีลักษณะบางประการของระบบเปิดเป็นรูปแบบที่แสดงถึงองค์ประกอบย่อยของระบบ ซึ่งประกอบด้วย 4 ส่วนคือ 1) ปัจจัยนำเข้า 2) กระบวนการ 3) ผลผลิต และ 4) ข้อมูลป้อนกลับจากสภาพแวดล้อม การพิจารณารูปแบบในลักษณะนี้ ถือว่าผลผลิตของระบบเกิดจากการที่มีปัจจัยนำเข้าส่งเข้าไปผ่านกระบวนการซึ่งจะจัดกระทำให้เกิดผลผลิตขึ้น และให้ความสนใจกับข้อมูลป้อนกลับจากสภาพแวดล้อมภายนอก ซึ่งแสดงถึงการเริ่มมีลักษณะของความเป็นระบบเปิด ดังแผนภาพ

แผนภาพ 2.1 แสดงองค์ประกอบย่อยของระบบ



ข้อมูลป้อนกลับจากสภาพแวดล้อม (Environment Feedback)

ที่มา : Ivancevich, J. M., et al. Management : Principles and Function. 4<sup>th</sup> ed. Boston MA: Richard D. Irvin, Inc., 1989. P. 16

จินตนา คักดีภู่อารัม (2545: 201) ได้สังเคราะห์รูปแบบการบริหารโรงเรียนในกำกับของรัฐสำหรับประเทศไทย พบว่า รูปแบบ ประกอบไปด้วย 4 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ความนำ ส่วนที่ 2 รูปแบบการบริหารโรงเรียนในกำกับของรัฐสำหรับประเทศไทย ได้แก่ หลักการแนวคิด วัตถุประสงค์ของรูปแบบ ลักษณะเฉพาะ กฎ ระเบียบ การบริหาร ส่วนที่ 3 แนวทางการนำรูปแบบไปใช้ และ ส่วนที่ 4 เงื่อนไขหรือข้อจำกัดของรูปแบบ

ทิศนา แหมมณี และคณะ (2548: 100-101) ได้สังเคราะห์รูปแบบงานวิจัยการปฏิรูปทั้งโรงเรียน พบว่ารูปแบบมีองค์ประกอบรวม 9 ประการ คือ 1) ความเป็นมาและความสำคัญของรูปแบบฯ 2) ความหมาย และวัตถุประสงค์ของรูปแบบฯ 3) แนวคิดพื้นฐานของรูปแบบฯ 4) ยุทธศาสตร์ (strategies) ของรูปแบบฯ 5) บริบทและตัวป้อน (input) ของรูปแบบฯ 6) กระบวนการ (process) ของรูปแบบฯ 7) ผลที่ควรจะได้รับ (output) จากการใช้รูปแบบฯ 8) ประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพ และคุณภาพของรูปแบบฯ 9) การนำรูปแบบฯ ไปใช้

ศักดิ์ดา สถาพรพวง (2549) ได้ศึกษาการพัฒนาารูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พบว่าองค์ประกอบของรูปแบบมี 4 ส่วนคือ ส่วนที่ 1 หลักการแนวคิด ส่วนที่ 2 คือ ระบบของรูปแบบ ส่วนที่ 3 คือแนวทางกรนำรูปแบบไปใช้ และส่วนที่ 4 เงื่อนไขของรูปแบบ

เลขาธิการสภาการศึกษา, สำนักงาน (2549: 13-14) ได้สรุปถึงองค์ประกอบของรูปแบบไว้ 2 ส่วนสำคัญคือ วัตถุประสงค์ของรูปแบบ และกลไกของรูปแบบซึ่งเป็นตัวจักรในการทำหน้าที่ของรูปแบบเพื่อการบรรลุวัตถุประสงค์ของรูปแบบ โดยมีบริบทเป็นเงื่อนไขของการเกิดขึ้น คงอยู่ และล่มสลายของรูปแบบที่สร้างขึ้น โดยได้ให้รายละเอียดในแต่ละประเด็นดังนี้

วัตถุประสงค์ของรูปแบบ อาจจะมีวัตถุประสงค์เดียวหรือหลายวัตถุประสงค์ก็ได้ และจะมีขอบเขตกว้างหรือแคบก็ได้ ซึ่งหมายความว่า รูปแบบที่พัฒนาขึ้นนั้นเป็นรูปแบบที่ครอบคลุมงานทั้งหมดที่องค์การกำลังดำเนินการอยู่หรือเป็นเพียงส่วนหนึ่งของงานทั้งหมดก็ได้ ในการตั้งวัตถุประสงค์ของรูปแบบนั้นอาจจะกำหนดออกมาในรูปของเจตนารมณ์ที่จะดำเนินการหรือผลผลิตที่ต้องการให้เกิดขึ้นก็ได้ และวัตถุประสงค์ที่กำหนดขึ้นนี้จะเป็เป้าหมายในการออกแบบกลไกการทำงานเพื่อการบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว

กลไกของรูปแบบเป็นองค์ประกอบของระบบงานที่มีความเป็นอิสระจากกันและกัน แต่ทำงานสัมพันธ์และพึ่งพาอาศัยกันในการทำงานตามวัตถุประสงค์ของรูปแบบ คล้ายกันกับส่วนประกอบเครื่องยนต์ที่ออกแบบไว้เพื่อให้เครื่องยนต์ทำงานตามวัตถุประสงค์ที่สร้างเครื่องยนต์นั้นขึ้นมา อย่างไรก็ตาม การออกแบบรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็รูปแบบที่ครอบคลุมงานทั้งระบบ องค์การหรืองานบางส่วนของระบบองค์การก็ตาม ผู้ออกแบบไม่สามารถที่จะออกแบบองค์ประกอบย่อยของระบบนั้น ๆ ได้ทั้งหมด เพราะจะมีรายละเอียดและความสลับซับซ้อนมากเกินไป ดังนั้นการออกแบบรูปแบบจึงกำหนดเฉพาะองค์ประกอบสำคัญของระบบนั้น ๆ เท่านั้น โดยมีสมมติฐานว่า หากองค์ประกอบเหล่านั้นทำหน้าที่ตามที่ออกแบบไว้แล้ว การดำเนินงานขององค์การจะเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ค่อนข้างจะแน่นอน

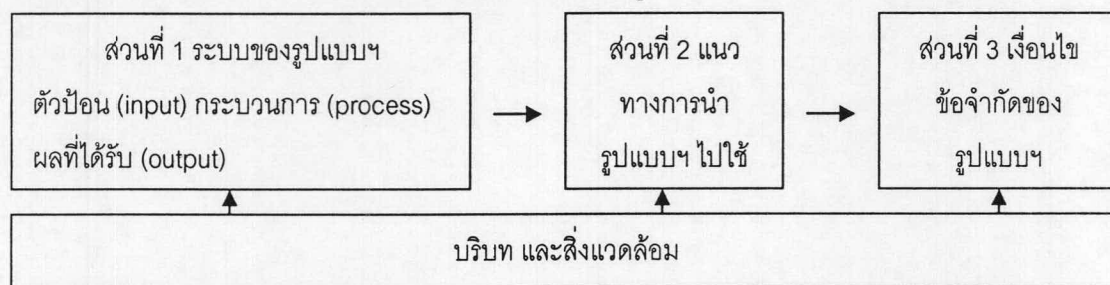
จากองค์ความรู้ในเบื้องต้น ผู้วิจัยได้สังเคราะห์องค์ประกอบของรูปแบบ ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 2.1 แสดงผลการสังเคราะห์องค์ประกอบของรูปแบบ

ชื่อผู้วิจัย นักวิชาการ/ ปี พ.ศ.	ความเป็นมา	ความสำคัญ	ความหมาย/วัตถุประสงค์	หลักการ แนวคิด ทฤษฎี	ยุทธศาสตร์	บริบท ตัวป้อน (input)	กระบวนการ (process)	ผลที่ได้รับ (output)	ประสิทธิผล ประสิทธิภาพ	การนำรูปแบบไปปฏิบัติ	ปัจจัย เงื่อนไข ข้อจำกัด
Bardo and Hartman (1982)						✓	✓	✓			✓
จินตนา ศักดิ์ภู่อารัม (2545)	✓	✓	✓			✓				✓	✓
ทิตินา เขมมณี และคณะ (2548)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ศักดิ์ดา สถาพรวงษา (2549)				✓		✓	✓			✓	✓
เลขาธิการสภาการศึกษา (2549)			✓			✓	✓	✓			

จากตาราง 2.1 พบว่าองค์ประกอบของรูปแบบประกอบด้วยความเป็นและความสำคัญ ความหมายและวัตถุประสงค์ หลักการแนวคิด ยุทธศาสตร์ ตัวป้อน กระบวนการ ผลที่ได้รับ ประสิทธิภาพและประสิทธิภาพ การนำรูปแบบไปใช้ และปัจจัยเงื่อนไขข้อจำกัดของรูปแบบ ผู้วิจัยสรุปองค์ประกอบของรูปแบบที่ใช้ในงานวิจัยฉบับนี้ประกอบด้วย 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ระบบของรูปแบบ ประกอบด้วย บริบทตัวป้อน กระบวนการ ผลที่ได้รับ ส่วนที่ 2 แนวทางการนำรูปแบบไปใช้ และ ส่วนที่ 3 ปัจจัยเงื่อนไขหรือข้อจำกัดของรูปแบบ ในส่วนของประเด็นอื่น ผู้วิจัยได้นำเสนอเป็นองค์ความรู้ใน บทที่ 2 เอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง องค์ประกอบรูปแบบสรุปได้ดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพ 2.2 แสดงความสัมพันธ์และองค์ประกอบของรูปแบบ



**คุณลักษณะของรูปแบบที่ดี**

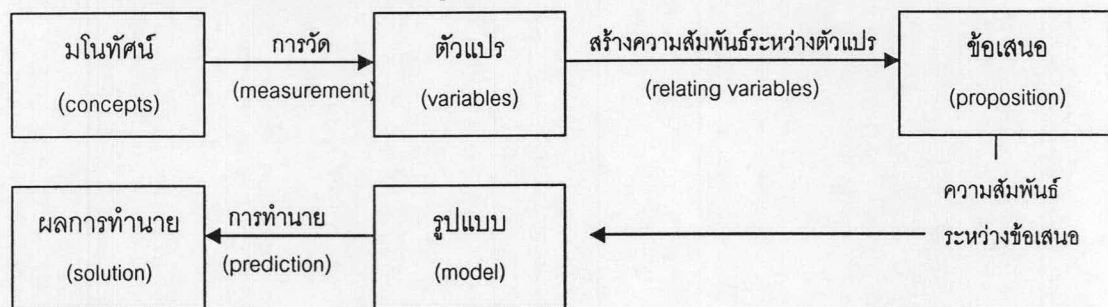
คิฟส์ (Keeves, 1988: 560) กล่าวถึงลักษณะของรูปแบบที่ดีไว้ว่า ควรจะมีข้อกำหนด (requirement) 4 ประการ คือ 1) รูปแบบ ควรประกอบด้วยความสัมพันธ์อย่างมีโครงสร้าง (structural relationship) มากกว่าความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันแบบรวม ๆ (associative relationship) 2) รูปแบบ ควรใช้เป็นแนวทางในการพยากรณ์ผลที่จะเกิดขึ้น ซึ่งสามารถถูกตรวจสอบได้ โดยการสังเกต ซึ่งเป็นไปได้ที่จะทดสอบรูปแบบบนพื้นฐานของข้อมูลเชิงประจักษ์ได้ 3) รูปแบบ ควรจะต้องระบุหรือชี้ให้เห็นถึงกลไกเชิงเหตุผลของเรื่องที่ศึกษา ดังนั้นนอกจากรูปแบบจะเป็นเครื่องมือในการพยากรณ์ได้ ควรใช้อธิบายปรากฏการณ์ได้ด้วย 4) รูปแบบ ควรเป็น

เครื่องมือในการสร้างมโนทัศน์ใหม่ และสร้างความสัมพันธ์ของตัวแปรในลักษณะใหม่ ซึ่งเป็นการขยายในเรื่องที่กำลังศึกษา

### กระบวนการสร้างรูปแบบ

การสร้างรูปแบบ คือการกำหนดมโนทัศน์ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบเพื่อให้เห็นชัดเจนว่า รูปแบบเสนออะไร เสนออย่างไร เพื่อให้ได้อะไร และสิ่งที่ได้นั้นอธิบายปรากฏการณ์อะไร และนำไปสู่ข้อค้นพบอะไรใหม่ ๆ (Keeves, 1988: 560) ดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพ 2.3 แสดงกระบวนการสร้างรูปแบบ



มีสัน อัลเบอริต และ เคดัวร์รี (Meason, Albert and Khedourri, 1985 อ้างถึงใน กนิษฐานาวารัตน์, 2549: 74-75) ได้เสนอขั้นตอนการสร้างรูปแบบไว้ 5 ขั้นตอนได้ดังนี้ 1) ขั้นรวบรวมปัญหา (problem formulation) เพื่อให้ได้รู้ว่าอะไรคือปัญหาที่แท้จริง 2) ขั้นพัฒนารูปแบบ (model construction) ดำเนินการหลังจากการรวบรวมปัญหา การสร้างรูปแบบต้องพิจารณาวัตถุประสงค์เบื้องต้นของการสร้าง และต้องรู้ถึงลักษณะเฉพาะที่ต้องการของผลผลิต ข้อมูลสารสนเทศที่จำเป็น และควรคำนึงถึงค่าใช้จ่ายในการสร้างและความสนใจของผู้ใช้ด้วย เพราะถ้ารูปแบบมีค่าใช้จ่ายสูงและไม่เป็นที่ยอมรับของผู้ใช้ข้อมูลที่รวบรวมมาอาจมีข้อบกพร่องได้ในระหว่างดำเนินการ ดังนั้นจึงควรมีการให้คำจำกัดความสภาพการณ์การสัมพันธ์ตัวอย่างและทำตามหลักวิชาการอย่างเคร่งครัด ควรมีการประเมินค่าความแปรปรวนและควรพิจารณาอย่างระมัดระวัง สมควรนำตัวแปรใดบ้างมาวางไว้ในรูปแบบที่จะสร้างเมื่อสร้างเสร็จแล้วก็ต้องพิจารณาว่าครอบคลุมตัวแปรหรือไม่ มีความบกพร่องในตัวแปรใดบ้าง 3) การทดสอบรูปแบบ (testing the model) เมื่อสร้างรูปแบบเสร็จแล้วควรทดสอบ โดยพิจารณาถึง (3.1) มีความตรงตามสถานการณ์จริง (valid) รูปแบบที่สร้างหากมีความใกล้เคียงกับความจริงจะดีมากเพราะจะช่วยให้การตัดสินใจดีขึ้นไม่ยุ่งยากต่อการนำไปใช้และควรพิจารณาถึงความสำเร็จของการแก้ปัญหาด้วย (3.2) มีการนำไปทดลองใช้เพื่อเปรียบเทียบว่าผลการนำไปใช้ทำให้มีการปรับปรุงคุณภาพในการปฏิบัติงานอย่างไรการทดลองใช้ มี 2 ลักษณะคือ ทดลองย้อนหลัง (retrospective evaluation) โดยใช้กับข้อมูลในอดีตและการทดลองใช้ปฏิบัติจริงในปัจจุบัน (pretest) 4) การนำไปใช้ (implementation) เมื่อผ่านการทดสอบแล้วควรสามารถที่จะนำไปใช้ให้เกิดความสำเร็จ เพราะไม่มีรูปแบบใดที่เรียกว่าสำเร็จสมบูรณ์จนกว่าจะได้รับความสำเร็จและนำไปใช้ และ 5) การพัฒนาปรับปรุงแบบให้

ทันสมัย (model updating) แม้ว่าจะมีการนำรูปแบบไปใช้อย่างประสบผลสำเร็จแต่ก็ควรมีการพัฒนาปรับปรุงประยุกต์ให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ขององค์กร และสถานการณ์ที่มากกระทบจากภายนอกและภายในองค์กรด้วย

### การตรวจสอบรูปแบบ

จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการสร้างรูปแบบก็เพื่อทดสอบ หรือตรวจสอบรูปแบบนั้นด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ การตรวจสอบรูปแบบมีหลายวิธีซึ่งอาจใช้การวิเคราะห์จากหลักฐานเชิงคุณลักษณะ (qualitative) และเชิงปริมาณ (quantitative) โดยการตรวจสอบรูปแบบจากหลักฐานเชิงคุณลักษณะอาจใช้ผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ตรวจสอบ

การตรวจสอบรูปแบบจากหลักฐานเชิงปริมาณใช้เทคนิคทางสถิติ อุทุมพร จามรมาน (2541: 23) กล่าวว่า การตรวจสอบรูปแบบควรตรวจสอบคุณลักษณะ 2 อย่าง คือ 1) การตรวจสอบความมากน้อยของความสัมพันธ์ ความเกี่ยวข้อง เหตุผลระหว่างตัวแปร 2) การประมาณค่าพารามิเตอร์ของความสัมพันธ์ดังกล่าว ซึ่งการประมาณค่านี้สามารถประมาณข้ามกาลเวลา กลุ่มตัวอย่าง หรือสถานที่ได้ (across time, samples site) หรืออ้างอิงจากกลุ่มตัวอย่างไปหาประชากรก็ได้ โดยผลการตรวจสอบนำไปสู่คำตอบ 2 ข้อ คือ (2.1) การสร้างรูปแบบ (2.2) การปรับปรุงหรือพัฒนารูปแบบเดิม

ไอสนเนอร์ (Eisner, 1976: 192-193) ได้เสนอแนวคิดการตรวจสอบโดยการใช้ผู้ทรงคุณวุฒิในบางเรื่องที่ต้องการความละเอียดอ่อนมากกว่าการวิจัยเชิงปริมาณ โดยเชื่อว่าการรับรู้ที่เท่ากันนั้นเป็นคุณสมบัติพื้นฐานของผู้รู้และได้เสนอแนวคิดการประเมินโดยผู้ทรงคุณวุฒิไว้ดังนี้ 1) การประเมินโดยแนวทางนี้ มิได้เน้นผลสัมฤทธิ์ของเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ตามรูปแบบการประเมินแบบอิงเป้าหมาย (goal-based model) การตอบสนองความต้องการของผู้เกี่ยวข้องตามรูปแบบการประเมินแบบสนองตอบ (responsive model) หรือกระบวนการตัดสินใจ (decision making model) แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่การประเมินโดยผู้ทรงคุณวุฒิจะเป็นการวิเคราะห์วิจารณ์อย่างลึกซึ้งเฉพาะในประเด็นที่นำมาพิจารณา ซึ่งไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ หรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจเสมอไป แต่อาจจะผสมผสานปัจจัยในการพิจารณาต่าง ๆ เข้าด้วยกันตามวิจรรณญาณของผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อให้ได้ข้อสรุปเกี่ยวกับคุณภาพ ประสิทธิภาพ หรือความเหมาะสมของสิ่งที่ทำการประเมิน 2) เป็นรูปแบบการประเมินที่เน้นความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง (specialization) ในเรื่องที่จะประเมิน โดยที่พัฒนามาจากรูปแบบการวิจารณ์งานศิลป์ (art criticism) ที่มีความละเอียดอ่อนลึกซึ้ง และต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญระดับสูงมาเป็นผู้วินิจฉัย เนื่องจากเป็นการวัดคุณค่าไม่อาจประเมินด้วยเครื่องวัดใด ๆ ได้ และต้องใช้ความรู้ความสามารถของผู้ประเมินอย่างแท้จริง ต่อมาได้มีการนำแนวคิดนี้มาประยุกต์ใช้ในทางการศึกษาระดับสูงในวงการอุดมศึกษามากขึ้น ในสาขาเฉพาะที่ต้องอาศัยผู้รู้ ผู้เล่นในเรื่องนั้นจริง ๆ มาเป็นผู้

ประเมินผล ทั้งนี้เพราะองค์ความรู้เฉพาะสาขานั้น ผู้ที่ศึกษาเรื่องนั้นจริง ๆ จึงจะทราบและเข้าใจอย่างลึกซึ้ง 3) เป็นรูปแบบที่ใช้ตัวบุคคล คือผู้ทรงคุณวุฒิเป็นเครื่องมือในการประเมิน โดยให้ความเชื่อถือว่าผู้ทรงคุณวุฒิที่เที่ยงธรรมและมีคุณพินิจที่ดี ทั้งนี้มาตรฐานและเกณฑ์พิจารณาต่าง ๆ นั้น จะเกิดขึ้นจากประสบการณ์และความชำนาญของผู้ทรงคุณวุฒิตนเองและ 4) รูปแบบที่ยอมให้ความยืดหยุ่นในกระบวนการทำงานของผู้ทรงคุณวุฒิตามอรรถยาศัย และความถนัดของแต่ละคน นับตั้งแต่การกำหนดประเด็นสำคัญที่พิจารณา การบ่งชี้ข้อมูลที่ต้องการ การเก็บรวบรวม การประมวลผล การวินิจฉัยข้อมูล ตลอดจนวิธีการนำเสนอ

**สรุป** รูปแบบที่จะนำไปใช้ได้ประโยชน์สูงสุดนั้น รูปแบบต้องประกอบด้วยลักษณะที่สำคัญ คือ มีความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง สามารถทำนายผลได้ สามารถขยายความผลของการทำนายได้กว้างขวางขึ้น และสามารถนำไปสู่แนวคิดใหม่ ๆ สำหรับการสร้างและพัฒนาแบบนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีในการสร้างรูปแบบโดยการนำเอาข้อมูลที่จัดเก็บมาวิเคราะห์ สังเคราะห์เพื่อกำหนดความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างขององค์ประกอบของรูปแบบ กำหนดโครงสร้าง และข้อเสนอของรูปแบบ เพื่อนำไปสู่ผลสรุปสำหรับอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น การวิจัยในครั้งนี้ มีการปรับปรุงรูปแบบและตรวจสอบ ก่อนนำรูปแบบไปทดลองใช้จริง มีการประเมินผล พัฒนาปรับปรุง หลังจากการนำรูปแบบไปใช้งานจริงแล้วนำเสนอรูปแบบในขั้นตอนสุดท้าย

## ตอนที่ 2 แนวคิดการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นเจตนารมณ์หลักของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 และได้บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ในส่วนนี้เป็นการนำเสนอทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมซึ่งถือเป็นปัจจัยหลักที่จะมีส่วนในการพัฒนาการศึกษา ดังประเด็นต่อไปนี้

### ความหมาย

วารสารสื่อพลัง (2548: 7) ได้ให้ความหมายของ “การมีส่วนร่วม” โดยได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า เมื่อพิจารณาอย่างรอบด้านจะพบว่า “การมีส่วนร่วม” มีความหมายที่แตกต่างอย่างมากกับ “ความร่วมมือ” ซึ่ง อธิบายว่า ความร่วมมือ (Cooperation) หมายถึง การที่มีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็น “เจ้าของหรือเจ้าภาพ” งานหรือกิจกรรมนั้น ๆ แล้วขอให้ฝ่ายอื่นๆ เข้าร่วม เช่น ขอความร่วมมือด้านทรัพยากร สิ่งของ แรงงานหรือเวลาในการทำกิจกรรม ซึ่งมีลักษณะที่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราว ไม่มุ่งความต่อเนื่องและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้เข้าร่วม แต่มุ่งจะให้กิจกรรมนั้นหรืองานนั้นเสร็จตามความต้องการของเจ้าของงาน แต่ การมีส่วนร่วม (Participation) คือ การที่องค์ประกอบ เช่น ครู ผู้เรียน ผู้บริหารการศึกษา ผู้นำชุมชน หรือสมาชิกชุมชน มาร่วมดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยในการดำเนินการนั้นมีลักษณะของกระบวนการ (Process) มีขั้นตอนที่มุ่งหมายจะให้เกิดการ



เรียนรู้ (Learning) และมีพลวัต (Dynamic) คือมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง สม่่าเสมอ มีการแก้ปัญหาการร่วมกันกำหนดแผนงานใหม่ ๆ เพื่อสร้างความยั่งยืนในความสัมพันธ์ของทุกฝ่ายที่เข้าร่วม ซึ่งมีความหลากหลายตามความเกี่ยวข้องของกิจกรรมที่จะทำ

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547:1)กล่าวว่า ความหมายการมีส่วนร่วมจำแนกได้หลายแนวทางทั้งเป็นการมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนา การมีส่วนร่วมทางการเมือง การมีส่วนร่วมในองค์กรดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนา คือการเข้าไปมีส่วนแบ่งในอำนาจการตัดสินใจในการกำหนดสิ่งที่ชุมชนหรือสังคมนั้นปรารถนา แล้วร่วมค้นหาสภาพปัญหาของชุมชนจากนั้นกำหนดแนวทางเลือกที่จะทำให้ได้สิ่งที่ปรารถนานั้น แล้วร่วมปฏิบัติ จากนั้นร่วมกันประเมินผล และรับผลประโยชน์จากผลที่เกิดขึ้นต่อไป

2. การมีส่วนร่วมทางการเมือง มีลักษณะ 7 ประการ คือ 1) การกระทำนั้นต้องหวังผลในการที่จะมีอิทธิพลต่อการเลือกนโยบายของรัฐบาล หรือต่อการบริหารงานของรัฐบาล หรือต่อการเลือกผู้นำทางการเมืองของรัฐบาล ฉะนั้นผลที่หวังจึงอยู่ที่การเลือกนโยบาย หรือเลือกตัวบุคคล หรือเลือกทั้งนโยบายและตัวบุคคล 2) ผลที่หวังจากการกระทำทั้งในเรื่องนโยบาย หรือ ตัวบุคคลนี้จะเป็นเรื่องการเมืองระดับท้องถิ่น หรือระดับชาติก็ได้ 3) การกระทำใด ๆ ก็ตาม เกิดขึ้นโดยความสมัครใจ และ ถือว่าความสมัครใจนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญ นั่นคือการมีส่วนร่วมทางการเมืองจะมีใช้การกระทำที่เกิดจากการถูกบังคับ 4) การกระทำที่เกิดขึ้นนั้นไม่เน้นผลลัพธ์ว่าต้องประสบความสำเร็จเสมอไป 5) การกระทำ จะจัดองค์กรขึ้นอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นระบบก็ได้ 6) การกระทำดังกล่าวนี้จะเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว หรือเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องก็ได้ 7) การกระทำนี้ใช้วิธีการที่ถูกต้องตามกฎหมาย หรือไม่ถูกต้องก็ได้

การมีส่วนร่วมทางการเมืองที่ผ่านมามากเป็นแบบประชาธิปไตยแบบมีตัวแทน คือ การเลือกผู้แทนไปทำหน้าที่แทนตน (representative democracy) และต่อมาเริ่มมีความนิยมประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (participatory democracy) ซึ่งมีลักษณะสำคัญตรงที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้นในการให้ความคิดเห็นกันต่าง ๆ นานา และมีแนวโน้มว่าการจะตัดสินใจใด ๆ ไม่มีลักษณะฉันทามติ ที่คนเกือบทั้งหมดเห็นพ้องต้องกัน มากกว่าการลงคะแนนเสียงชี้ขาด

3. การมีส่วนร่วมในองค์กร คือการที่ลูกจ้างหรือบุคคลากรในหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งเข้าไปเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจในระดับต่าง ๆ ในหน่วยงานนั้น ๆ แต่การตัดสินใจจะเป็นระดับแตกต่างกันตามตำแหน่งในองค์กรดังนั้นระดับการมีส่วนร่วมจึงต้องแตกต่างกันตามอำนาจหน้าที่ที่แต่ละบุคคลในองค์กรมีความรับผิดชอบ

4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผลของรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม ระบุโดยสถาบันนโยบายการศึกษา ว่า หมายถึง กระบวนการแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็นเพื่อ

แสวงหาทางเลือก และการตัดสินใจต่าง ๆ เกี่ยวกับโครงการที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับร่วมกัน ของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

5. การมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นแนวคิดให้บุคคลในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการและการกำหนดทิศทางของการท่องเที่ยว โดยตั้งอยู่บนฐานคิดที่ว่า ชาวบ้านทุกคนเป็นเจ้าของทรัพยากร และเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการท่องเที่ยว นำเอาทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น เช่น ธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิต และวิถีการผลิต ฯลฯ มาเป็นปัจจัย หรือต้นทุนเพื่อจัดการท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม และมีความยั่งยืนถึงรุ่นลูกรุ่นหลาน

6. การมีส่วนร่วมในขบวนการคุ้มครองผู้บริโภค นับว่ามีความจำเป็นมากขึ้นเพราะในระยะต่อมาประชาชนนับวันจะห่างเหินกัน ไม่มีส่วนร่วมกันเองหรือร่วมกับภาครัฐเท่าที่ควร จะให้รัฐดำเนินการฝ่ายเดียว ก็ไม่เพียงพอจึงต้องเชิญผู้บริโภคเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อถ่วงดุลกลุ่มผู้ผลิตไม่ให้ถูกฝ่ายผู้ผลิตเอาเปรียบได้ง่าย

จากความหมายการมีส่วนร่วมต่าง ๆ ที่กล่าวมาแสดงลักษณะร่วมกันได้ 4 ประการ ดังนี้  
การมีส่วนร่วม หมายถึง การเข้าไปได้รับอำนาจที่จะคิดจะทำมากขึ้น ไม่ว่าจะในเรื่องการเมืองหรืออำนาจในการตัดสินใจที่จะดำเนินการใด ๆ

การมีส่วนร่วม หมายถึง ต้องร่วมกันอย่างมีอิสระภาพ เสมอภาค เท่าเทียมกัน และควรมีส่วนร่วมด้วยอย่างแท้จริงและเข้มแข็ง (active) มิใช่ร่วมอย่างผิวเผินเฉื่อยชา (passive)

การมีส่วนร่วม หมายถึง ต้องร่วมตั้งแต่ขั้นแรกของกระบวนการ จนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ (entire development process)

การมีส่วนร่วมมักเป็นเรื่องที่ผู้ด้อยโอกาสขอแบ่งอำนาจจากผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า เพื่อปรับปรุงวิถีชีวิตตนให้ดีขึ้น

สรุป การมีส่วนร่วม หมายถึงการที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่ไม่เคยได้เข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ หรือเข้าร่วมการตัดสินใจ หรือเคยเข้ามาร่วมด้วยเล็กน้อยได้เข้าร่วมด้วยมากขึ้น เป็นไปอย่างมีอิสระภาพ เสมอภาค มิใช่เพียงมีส่วนร่วมอย่างผิวเผินแต่เข้าร่วมด้วยอย่างแท้จริง และการเข้าร่วมนั้นต้องเริ่มตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ

#### ความเป็นมาและความจำเป็นของการมีส่วนร่วม

ในยุคปัจจุบันนี้ เป็นที่ยอมรับว่าทุกฝ่ายมีสิทธิเท่าเทียมกัน แม้อำนาจทางการเมือง การบริหารราชการ กิจกรรมในครอบครัว จำเป็นต้องเกิดความเป็น "ธรรมรัฐ" (good governance) หรือความโปร่งใส จึงเป็นยุคที่ต้องให้ฝ่ายอื่น ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ

นนท์ กอแก้วทองดี และภัสรา คติกุล (2544 : 1-3) กล่าวว่า แนวคิดในการปกครองบริหารแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง และสั่งการลงมาจากข้างบนเช่นนี้ จะไม่ค่อยคำนึงถึงสภาพการใช้ภาษาที่มีความแตกต่างกัน ตลอดจนถึงศักดิ์ศรีและศักยภาพของประชาชน ว่าหลาย ๆ เรื่อง

เขาคิดเอง ทำเองได้โดยไม่ต้องมีใครมาบอก มาสั่งให้ทำ เพราะที่ผ่านมาจากทางราชการได้กำหนดและตัดสินใจลงมาแล้ว โดยที่ประชาชนเป็นเพียงผู้ที่รับผลจากการตัดสินใจของทางราชการเท่านั้น จึงมีส่วนน้อยมาก อีกทั้งความรู้สึกผูกพันเป็นเจ้าของกิจกรรมในโครงการที่ทางราชการจัดให้ จึงมีน้อยเพราะคิดว่าไม่ใช่ของของตน แต่เป็น “ของหลวง” ซึ่งมีหน้าที่จัดหาบริการให้แก่ประชาชนอยู่แล้ว ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจว่าเมื่อทรัพย์สินสมบัติของส่วนรวมชำรุดเสียหาย ประชาชนจึงมักขาด “จิตสำนึกสาธารณะ” ที่จะมาช่วยซ่อมแซมได้แต่รอคอยให้ราชการมาช่วย

### ความจำเป็นของการมีส่วนร่วม

1. ความจำเป็นตามที่รัฐธรรมนูญกำหนด ความจำเป็นของการมีส่วนร่วมที่สำคัญสืบเนื่องจากการระบุไว้ในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ในหลักการรัฐธรรมนูญได้กำหนดสาระสำคัญเป็นการส่งเสริมและคุ้มครอง สิทธิเสรีภาพของประชาชนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครอง และตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐเพิ่มขึ้น ตลอดจนปรับปรุงโครงสร้างทางการเมืองให้มีเสถียรภาพและประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ทั้งนี้โดยได้คำนึงถึงความคิดเห็นของประชาชนเป็นสำคัญ

ดังนั้นในรัฐธรรมนูญจึงกำหนดให้มีประชาชนมีส่วนร่วมด้วยในหลายหมวด เช่น

หมวด 3 สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย ในมาตรา 45 มาตรา 47 มาตรา 56 มาตรา 59 และมาตรา 60

หมวด 5 แนวนโยบายพื้นฐานของรัฐ ในมาตรา 76 และมาตรา 79

และจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ซึ่งเน้นการจัดทำแผนแบบประสานพื้นที่ ภารกิจ และการมีส่วนร่วมของประชาชน และภาคีการพัฒนาต่าง ๆ และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 245-2549) ที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของทุกภาคี

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2543 : 20-21) ได้ให้เหตุผลถึงความจำเป็นของการมีส่วนร่วมไว้ว่า 1) ประชาชนอยู่ใกล้ชิดเหตุการณ์ รับทราบและเผชิญปัญหานั้น ๆ เอง เช่นการรณรงค์ลดปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติด ใช้สิ่งสาธารณะประโยชน์ ทุจริตการเลือกตั้ง การคอร์รัปชัน เป็นต้น 2) เมื่อชุมชนร่วมวิเคราะห์ปัญหาแล้ว ต่อไปก็คิดแก้ไขโดยมักพึ่งตนเอง 3) ทรัพยากรธรรมชาติมีอยู่จำกัด ทุกคนมีความห่วงใย จึงต้องเข้ามีส่วนร่วม ทำให้ประหยัดงบประมาณลงได้ 4) เป็นหลักการบริหารบนพื้นฐานของความสุจริต และยุติธรรม ภายใต้ระบอบประชาธิปไตย การให้มีส่วนร่วมจากประชาชนเสมือนการให้ตรวจสอบ การทำงานของหน่วยงาน นอกจากนี้การที่ชนกลุ่มต่าง ๆ มีส่วนร่วมโดยร่วมในการค้นหาปัญหา ร่วมวางแผน ฯลฯ หมายถึงการได้ให้ความเป็นธรรมที่จะให้พวกเขาได้รับประโยชน์จากการพัฒนาอย่างทั่วถึงยิ่งขึ้น 5) ทำให้เกิดฉันทามติที่คนทั้งหลายทราบเหตุผลของกันและกัน ก็มักเห็นพ้องที่จะเลือกทางเลือกที่ดีที่สุด 6) จำเป็นต้องมีตัวแทนประชาชนหลายฝ่าย ร่วมดูแลผลประโยชน์ของตน เพราะที่ผ่านมามีผลประโยชน์จากการ

พัฒนา มักตกถึงเฉพาะคนบางกลุ่มเท่านั้น 7) เพื่อให้ประชาชนและกลุ่มต่าง ๆ สนับสนุนต่อผลการตัดสินใจนั้น ๆ หรือ ในบางกรณีที่หน่วยงานของรัฐไม่อยู่ในสถานะที่จะบังคับใช้การตัดสินใจนั้น ๆ ได้ หรือต้องได้รับความสมัครใจ สนับสนุน จากคนส่วนใหญ่ของชุมชน จึงจะสามารถดำเนินการได้ มิฉะนั้นกลุ่มที่คัดค้านอาจทำให้โครงการล้มเลิกไปได้ จึงต้องให้ชุมชนสนับสนุนโครงการให้มาก โครงการจึงยั่งยืน 8) เมื่อต้องตัดสินใจอย่างไรแล้ว จะเกิดผลกระทบที่สำคัญต่อบุคคลหรือกลุ่มบุคคลได้จึงต้องรับทราบปัญหา และแนวทางแก้ไขให้รอบด้าน 9) ประชาชนอาจเป็นต้นเหตุของความล้มเหลวของโครงการได้ ถ้าไม่ให้มีส่วนร่วมเพราะประชาชนต้องเป็นผู้ปฏิบัติ **หลักการมีส่วนร่วมพื้นฐาน**

การมีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการบริหาร เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตใจและพฤติกรรมที่มีต่อกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งของกลุ่ม เป็นแรงกระตุ้นไปสู่ความสำเร็จ เดวิสและนิวสตรอม (Davis and Newstrom, 1989: 232) อธิบายว่าการมีส่วนร่วมเป็นเรื่องการเข้าไปเกี่ยวข้อง (Involvement) เมื่อเกี่ยวข้องก็คิดช่วยเหลือกัน (Contribution) และร่วมรับผิดชอบ (Responsibility) ในสิ่งนั้น ๆ ในทำนองเดียวกัน เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์ (2537 : 178) มีความเห็นว่า การมีส่วนร่วมทำให้เกิดการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้อง (Involvement) การมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องก่อให้เกิดความผูกพัน (Commitment) กับภารกิจที่ตนเองมีส่วนร่วมจึงนับได้ว่าการมีส่วนร่วมก่อให้เกิดประโยชน์ในการทำงานดังนั้นเมื่อนำมาเชื่อมโยงกับการจัดการศึกษาแล้ว จะทำให้เกิดความร่วมมือในกระบวนการพัฒนาและกระบวนการเรียนรู้ซึ่งจะนำไปสู่เด็กและชุมชนท้องถิ่น ลดช่องว่างระหว่างสถานศึกษากับชุมชน

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547: 78) ยังได้ให้หลักการพื้นฐานของการมีส่วนร่วมไว้โดยเชื่อว่ามนุษย์ต่างมีความคิดและมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน ไม่ได้ชั่วดีมาตั้งแต่เกิด มนุษย์มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าเทคโนโลยีที่จะนำมาใช้ในชุมชนต่าง ๆ และภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของตน จะมีส่วนในการพัฒนาชีวิตและความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น และ เมตต์ เมตต์การุณจิต (2547: 103) ยังได้ให้ปรัชญาการบริหารแบบมีส่วนร่วม ไว้ว่า 1) การบริหารแบบมีส่วนร่วมเป็นการทำงานในบรรยากาศแบบประชาธิปไตย เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและการตัดสินใจ 2) โดยธรรมชาติแล้วมนุษย์มีข้อจำกัดทำให้ไม่สามารถกระทำสิ่งต่าง ๆ ให้สำเร็จได้ด้วยคน ๆ เดียว 3) การเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมในการบริหารจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ช่วยกระตุ้นให้การทำงานมีประสิทธิภาพสำเร็จตามเป้าหมาย

การให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการศึกษา เป็นผลดีทั้งสถานศึกษาและชุมชน ต่างฝ่ายช่วยเหลือซึ่งกันและกันมีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ ร่วมรับผิดชอบก่อให้เกิดผลดีหลายประการ (เมตต์ เมตต์การุณจิต, 2547: 103) ดังนี้ 1) เกิดกระบวนการกลุ่มและการทำงานร่วมกัน การปฏิบัติงานเป็นไปตามความต้องการของท้องถิ่นหรือชุมชน ต้องให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานถ้าเกิดจากความเห็นของสถานศึกษาแห่งเดียวย่อมไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนและ ไม่เกิด

กระบวนการพัฒนาร่วมกัน 2) เป็นการกระจายอำนาจให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมบริหารจัดการ การศึกษา ได้ทราบปัญหาที่แท้จริงและยังเป็นการลดภาระการทำงานจากส่วนกลาง 3) ทำให้ใช้ ทรัพยากรในชุมชนได้อย่างคุ้มค่า การที่ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาทุกคนจะร่วมกัน ดูแลการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ในชุมชน ทั้งคน เงิน วัสดุ อุปกรณ์ และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการใช้ภูมิ ปัญญาท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อผลประโยชน์ของคนส่วนรวม 4) ช่วยในเรื่องระบบการ ติดตามผล สถานศึกษา และชุมชนจะควบคุมดูแล ตรวจสอบการทำงานให้เป็นไปตามข้อตกลง ร่วมกัน เพื่อผลประโยชน์ร่วม 5) สร้างจิตสำนึกที่ดีให้การทำงานเพื่อเด็ก เพื่อสังคมและส่วนรวม มากกว่าการทำงานเพื่อตนเอง

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547: 79) กล่าวว่า หลักการพื้นฐานของการมีส่วนร่วม ที่ควร คำนึงถึง ได้เพิ่มเติมไว้ดังนี้ 1) เชื่อว่ามนุษย์ต่างมีความคิดและมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน ไม่ได้ชั่วดีมา ตั้งแต่เกิด 2) ต้องเชื่อว่ามนุษย์มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าเทคโนโลยีที่จะนำมาใช้ เพราะถ้ามีการ ใช้เทคโนโลยีโดยที่มนุษย์ไม่มาร่วมคิด ร่วมรับรู้ หรือเข้าใจเพียงพอก็อาจไม่เกิดประโยชน์เท่าที่ควร หรือตรงกันข้ามกลับใช้เพื่อทำลายมนุษย์ด้วยกันเอง หรือสิ่งแวดล้อมได้ 3) เชื่อว่าชุมชนต่าง ๆ มัก มีภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของตนในระดับหนึ่ง บางเรื่องที่ชาวชุมชนยึดถือ จึงต้องค่อย ๆ ให้ปรับตัวผสมผสานกับวิทยาการภายนอก 4) เชื่อว่ามนุษย์มีความสามารถพัฒนา ชีวิต ความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้น ถ้าได้รับโอกาสที่จะร่วมคิด ร่วมเข้าใจและร่วมจัดการเทคโนโลยี อย่างเหมาะสม การที่มนุษย์บางกลุ่มปฏิเสธเทคโนโลยีอย่างสิ้นเชิง ก็เป็นไปตามระดับการเข้าใจ ในเทคโนโลยีนั้นอย่างถูกต้องหรือไม่ และมีกลวิธีปรับความเข้าใจนั้นมาสู่ระดับที่แต่ละฝ่ายยอมรับ ได้เพียงใด ซึ่งต้องให้ได้รับโอกาสที่จะเข้าใจและยอมปรับให้เหมาะสมกับตน 5) การมีส่วนร่วมยังมี เพิ่มขึ้นเมื่อมีสภาพที่เหมาะสมต่อไปนี้ (5.1) ประชาชนในท้องถิ่นได้รู้สึกว่าได้เป็นผู้ควบคุม โชคชะตาของตนเอง แทนที่จะเป็นบุคคลอื่นที่ “เขาไม่รู้จักร” หรือที่ “เขาไม่ไว้ใจ” ที่บอกว่าจะมา ช่วยเหลือแต่ไม่ได้ทำอย่างจริงจัง (5.2) ผู้ที่จะเข้าร่วมต้องมีอิสรภาพ ได้รับความเสมอภาคและ ได้รับความจริงใจให้เข้ามามีส่วนร่วม ดังนั้นการมีส่วนร่วมจะเกิดอย่างเต็มที่และจริงจังเมื่อบุคคล นั้น ๆ ไม่ถูกบังคับให้จ่ายยอมเข้าร่วมและที่สำคัญคือต้องเข้าร่วมด้วยโดยเท่าเทียมกับผู้มาร่วมด้วย ทุกคน อีกทั้งโครงการต้องให้ความจริงใจด้วย (5.3) ผู้ที่จะเข้าร่วมด้วยต้องมีความสามารถพอที่จะ มีส่วนร่วมด้วยได้ กิจกรรมหลายเรื่องประชาชนทั่วไปอาจมีส่วนร่วมด้วยได้ แต่ที่เป็นกิจกรรม เฉพาะ เช่น การแพทย์ การก่อสร้างอาคารสูง การทหาร หากประชาชนเข้าร่วมด้วยอาจไม่ ได้ผล หรืออาจเกิดความเสียหาย (5.4) มีการสื่อสาร 2 ทางเพื่อให้ผู้มีส่วนร่วมได้รับข้อมูลอย่าง ถูกต้อง และสมบูรณ์ หากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้รับข้อมูลไม่ถูกต้องและครบถ้วน หรือสื่อสารได้ไม่ดี พอ ก็จะไม่เข้าใจได้ดีพอว่าโครงการจะทำให้เกิดผลดีผลเสียอย่างไรเพียงใด อาจนำไปสู่การไม่ ยอมรับโครงการได้ (5.5) ประชาชนมีส่วนรับทราบร่วมคิด ร่วมตัดสินใจในโครงการตั้งแต่เริ่มต้น

จะทำให้ต้องการเข้าร่วมกับโครงการมากยิ่งขึ้น การร่วมงานกันตั้งแต่เริ่มต้น จนถึงสิ้นสุดการตัดสินใจในโครงการนั้น ๆ ในระยะยาวจะเกิดผลดียิ่งขึ้นกว่าการที่จะให้ร่วมด้วยเพียงบางส่วนหรือข้ามไป (5.6) ประชาชนมีทัศนคติที่ดีต่อเจ้าหน้าที่โครงการและต่อโครงการนั้น ๆ และเต็มใจที่จะมีส่วนร่วมด้วย (5.7) การมีส่วนร่วมนั้นต้องไม่ทำให้ประชาชนเสียค่าใช้จ่ายมากเกินไป ผลตอบแทนที่เขาประเมินว่าจะได้รับ (5.8) เมื่อเข้ามามีส่วนร่วมแล้วจะไม่กระทบกระเทือนสถานภาพในหน้าที่การงานหรือทางสังคมให้ลดน้อยลง (5.9) มีกลวิธีการแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างโครงการและผู้มีส่วนร่วมได้ส่วนเสียเป็นอย่างดี 6) เชื่อว่าตนต่างกับชาวบ้าน และชาวบ้านเองก็แตกต่างกัน ดังนั้นการจะให้มีส่วนร่วมจะเอาใจเราฝ่ายเดียวไม่ได้ 7) อาจใช้การมีส่วนร่วมในหลายรูปแบบ เช่น รูปแบบโดยตรงคือมีส่วนร่วมโดยตัวบุคคล หรือประชาชนก่อตั้งองค์การขึ้นมามีส่วนร่วม หรือ ให้ตัวแทนมามีส่วนร่วมโดยอ้อม ซึ่งย่อมขึ้นกับบริบทของแต่ละพื้นที่ เช่นในพื้นที่ประชาชนมีศรัทธาในตัวแทนของเขามาก การมีตัวแทนร่วมด้วยก็เพียงพอ แต่กรณีในหมู่บ้านเดียวกันมีประชาชนหลากหลายกลุ่ม จึงควรมีตัวแทนของกลุ่มจากหลายภาคส่วนมามีส่วนร่วมเพิ่มเติม 8) มีการแลกเปลี่ยนและยอมรับในฝ่ายตรงข้าม นั่นคือ ไม่มีสิ่งใดได้มาฟรี ต้องมีการแลกเปลี่ยนกัน มีเสียไปบ้างเพื่อจะได้มา และในการมีส่วนร่วมต้องคำนึงถึงความแตกต่างทางด้านความคิดเห็น ต้องนึกถึงใจของบุคคลอื่นให้มาก มิใช่เอาแต่ใจเราฝ่ายเดียว

จากที่กล่าวมาข้างต้นเกี่ยวกับหลักการมีส่วนร่วม จะเห็นได้ว่าประกอบด้วยหลักการย่อยต่าง ๆ เช่น หลักการด้านเสรีภาพและอิสรภาพทางความคิด ด้านศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ด้านความรับผิดชอบ การทำงานเป็นกลุ่ม หลักการกระจายอำนาจเป็นต้น ซึ่งหลักการย่อยต่าง ๆ ล้วนถูกบูรณาการเข้าเป็นหนึ่งเดียวในหลักการมีส่วนร่วม เป็นการเปิดโอกาส เสรีภาพ อิสรภาพ และความสมัครใจในการเข้าร่วมกิจกรรมที่รัฐกำลังดำเนินการอยู่

#### กระบวนการมีส่วนร่วม

วารสารสื่อพลัง (2548: 7-8) ได้เสนอกระบวนการมีส่วนร่วม ไว้ 5 ขั้น ดังนี้ 1) การระดมความคิด คือ การคิดค้นและวิเคราะห์ปัญหาาร่วมกันในลักษณะของการร่วมคิด มิใช่จากฝ่ายหนึ่งฝ่ายเดียวบนพื้นฐานความศรัทธาว่าทุกคนที่เข้ามามีส่วนร่วมนั้นมีศักยภาพ 2) การวางแผน คือ การนำสิ่งที่ร่วมกันคิดมากำหนดเป็นแผนปฏิบัติการร่วมกัน ด้วยการระดมทรัพยากรจากทุกฝ่าย (คน สิ่งของ งบประมาณ เวลา ฯลฯ) 3) การลงมือทำ คือ การนำแผนงานที่ได้ไปร่วมกันทำหรือแบ่งงานกันรับผิดชอบเพื่อให้เป็นไปตามแผนหรือเป้าหมายที่วางไว้ 4) การติดตามประเมินผล คือ ร่วมกันติดตามงานที่ทำและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงาน ร่วมมือกันคิดพัฒนาปรับปรุงให้งานดีขึ้น 5) การรับผลประโยชน์ร่วมกัน มีทั้งผลประโยชน์ทางรูปธรรมที่ต้องการให้เกิดตามกิจกรรมที่ทำนั้น และผลประโยชน์โดยอ้อม แต่มีความสำคัญมาก คือ การเรียนรู้จากการร่วมคิด

ร่วมทำและความสัมพันธ์ระหว่างภาคีที่พัฒนาไปสู่การมีส่วนร่วมที่สมานฉันท์เสมอภาค และเอื้ออาทรมากขึ้น

ศิริกาญจน์ โกลุมภ์ (2542: บทคัดย่อ) ได้สรุปกระบวนการมีส่วนร่วมประกอบด้วย 8 ขั้นตอนคือ 1) การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน 2) การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน 3) การสร้างเครือข่ายของกลุ่มผู้มีส่วนร่วม 4) การสร้างกิจกรรม 5) การต่อรองเพื่อการดำเนินกิจกรรม 6) การร่วมกันดำเนินกิจกรรม 7) การร่วมกันประเมินผลการดำเนินการ 8) การร่วมกันรับผลประโยชน์จากการดำเนินการ

พรทิพา จุลสุคนธ์ (2542) ได้เสนอกระบวนการมีส่วนร่วมไว้ 5 ขั้นตอน คือ 1) ขั้นการร่วมคิด 2) ขั้นร่วมวางแผน 3) ขั้นร่วมปฏิบัติ 4) ขั้นร่วมประเมินผล และ 5) ขั้นร่วมรับผลประโยชน์

โคเฮน และ ยูฟอฟฟ์ (Cohen and Uphoff, 1980: 219-222) ได้จำแนกกระบวนการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ระดับ คือ 1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) 2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ (Implementation) 3) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefit) 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

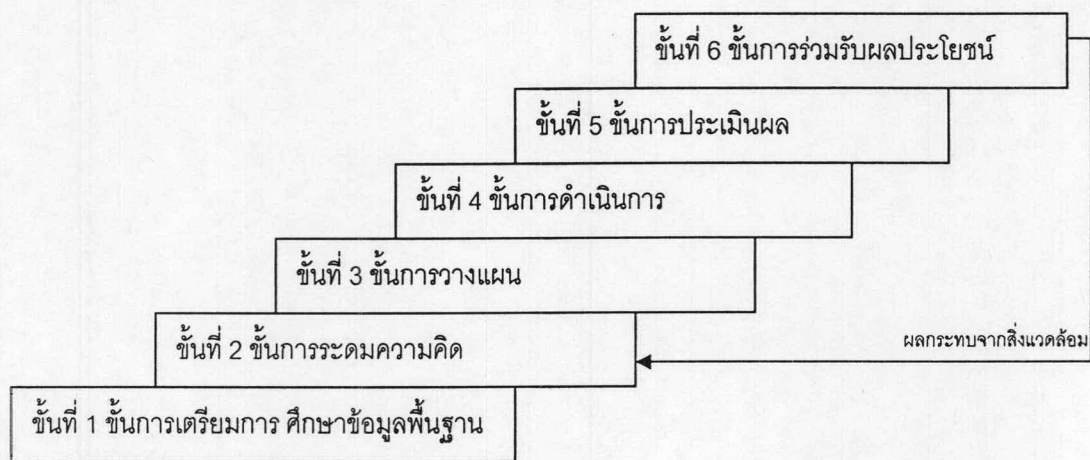
เซฟเฟอร์ (Shaeffer, 1994: 2) ยังได้ระบุกิจกรรมที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการมีส่วนร่วมที่สามารถนำไปประยุกต์ในบริบทการจัดการศึกษา ดังนี้ 1) การรวบรวม และตรวจสอบ การวิเคราะห์ และพิจารณาข้อมูลสภาพปัญหา 2) กำหนดนิยาม จัดลำดับความสำคัญของปัญหา และกำหนดเป้าหมาย 3) การประเมินความเป็นไปได้ของข้อมูล 4) การตัดสินใจและการวางแผนการดำเนินงาน 5) การออกแบบยุทธศาสตร์เพื่อให้การปฏิบัติงานบรรลุผล และการจัดสรรงานและความรับผิดชอบให้กับทีมงาน 6) การปฏิบัติตามแผนงาน 7) การตรวจสอบความก้าวหน้าของแผนงาน และ 8) การประเมินผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น และผลกระทบ

จากข้อมูลกระบวนการมีส่วนร่วมที่ผู้วิจัยได้นำเสนอในเบื้องต้น สรุปได้ดังตารางต่อไปนี้  
ตาราง 2.1 ผลการสังเคราะห์กระบวนการมีส่วนร่วม

นักวิจัย นักวิชาการ / ปี พ.ศ.	การศึกษา ข้อมูลพื้นฐาน	การสร้าง ความสัมพันธ์	การสร้าง เครือข่าย	ระดมคิด วางแผน	การต่อรอง และ ตัดสินใจ	การร่วมกัน ดำเนินการ	การร่วมกัน ประเมินผล	การร่วมกันรับ ผลประโยชน์
ศิริกาญจน์ โกลุมภ์, 2542	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
เลขาธิการสภาการศึกษา, สำนักงาน, 2550					✓	✓	✓	✓
พรทิพา จุลสุคนธ์, 2542				✓	✓	✓	✓	✓
วารสารสื่อพลัง, 2548				✓	✓	✓	✓	✓
Cohen and Uphoff, 1980					✓	✓	✓	✓
Shaeffer, 1994	✓			✓	✓	✓	✓	✓

จากข้อมูลในตาราง 2.1 ผู้วิจัยกำหนดกระบวนการมีส่วนร่วมเป็น 6 ขั้น คือ ขั้นที่ 1 ขั้นการเตรียมการ และการศึกษาข้อมูลพื้นฐาน ขั้นที่ 2 ขั้นการระดมความคิด เป็นขั้นของการคิดวิเคราะห์สรุปประเด็นปัญหาเพื่อการแก้ไข ขั้นที่ 3 ขั้นการวางแผน เป็นขั้นของการต่อรองและการตัดสินใจว่าจะหารูปแบบและแนวทางใดในการแก้ไขปัญหา ขั้นที่ 4 ขั้นการดำเนินการ เป็นขั้นของการร่วมกันปฏิบัติกิจกรรมตามแผนงานที่ได้วางไว้ ขั้นที่ 5 ขั้นการประเมินผล เป็นขั้นของการวิเคราะห์ผล ประเมินผลจากการปฏิบัติกิจกรรมตามแผนงาน และขั้นที่ 6 ขั้นการร่วมรับผลประโยชน์ เป็นขั้นของการร่วมรับผิดชอบทั้งผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น และการไม่บรรลุผลจากการทำกิจกรรมตามแผน แล้ววิเคราะห์ผลกระทบจากสิ่งแวดล้อม ดังนั้นกรอบกระบวนการมีส่วนร่วมของวิจัยฉบับนี้จึงประกอบด้วย 6 ขั้นตอน ดังแผนภาพ

แผนภาพ 2.4 แสดงขั้นตอนกระบวนการมีส่วนร่วม



### ลักษณะการมีส่วนร่วม

ลักษณะการมีส่วนร่วม (Brenes, 1994 อ้างถึงใน นรินทรชัย พัฒนพงศา, 2547: 4) มีประเด็นสำคัญดังนี้

1. ระยะเวลาและสถานที่ในการมีส่วนร่วมกับโครงการ ควรต้องให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามามีส่วนร่วมให้ต่อเนื่องตามวงจรชีวิตของโครงการ ตั้งแต่เริ่มต้นจนโครงการยุติ หรือหากคณะผู้บริหารเห็นว่าเหมาะสมก็ให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมที่แต่ละคนเกี่ยวข้องด้วยจริง ๆ เท่านั้นก็ได้

2. การมีส่วนร่วมนั้นมีมิติทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ โดย

2.1 ด้านปริมาณ ถ้ามีคนมามีส่วนร่วมมากก็ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกันดีขึ้น จากนั้นทำให้องค์กรทางสังคมก่อตัวขึ้น

2.2 ด้านคุณภาพ ควรให้มีส่วนร่วม มีมิติที่จะขัดขวางความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างบุคคล หรือ ความเป็นนายบ่าวกัน ให้มีส่วนร่วมเสมอภาคกัน จึงจะถือว่ามีคุณภาพดี



3. จะให้การมีส่วนร่วมเป็นเป้าหมายปลายทาง (end) หรือจะให้ เป็นแนวทาง (mean) คือ จะให้เพียงบุคคลต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องก็พอใจ คิดว่าบรรลุวัตถุประสงค์บางสิ่งแล้ว หรือจะ พิจารณาว่าการมีส่วนร่วมเป็นแนวทางที่ต้องทำให้ดี โดยตอบให้ได้ว่า หลังจากการมีส่วนร่วมแล้ว จะมีอะไรดีขึ้น อะไรควรเกิดขึ้นอีกบ้าง ถือเป็น การคำนึงถึงการมีส่วนร่วมที่เป็นวิธีการหรือ กระบวนการที่ต้องดำเนินไปอย่างมีคุณภาพซึ่งทำให้งานเกิดความสำเร็จดียิ่งขึ้น

4. การมีส่วนร่วมนี้ตามธรรมชาติอาจเกิดขึ้นไม่สม่ำเสมอหรือตลอดเวลาก็ได้ เช่น เวลา เกิดภัยพิบัติคนก็มาช่วยกัน เมื่อหมดภัยแล้ว ก็แยกกันกลับไปเช่นเดิม แต่ถ้าตั้งองค์กรประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมแก้ปัญหาในภัยพิบัติต่าง ๆ ในพื้นที่กว้างขวางขึ้นอาจต้องการตัวแทนประชาชนมี ส่วนร่วมในเวลาที่ยาวนานขึ้นและอาจใช้วิธีการมีจุดหมายข่าวแจ้งเรื่องไปยังประชาชนทั่วไปได้

5. การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการทางสังคมและทางการศึกษา ซึ่งหากเกิดขึ้นได้คือให้มีการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและไปด้วย จะเป็นเสมือนการให้การศึกษาแก่สังคมไปในขณะเดียวกัน แต่หลายโอกาสต้องให้เกิดความพร้อมในแต่ละเรื่องต้องใช้เวลารอคอยบ้างเช่นกัน

6. สถานการณ์การมีส่วนร่วมนั้น ต้องคำนึงว่าการมีส่วนร่วมที่เข้มข้นมิใช่เกิดขึ้นจากการ ออกคำสั่ง แต่จะต้องสร้างขึ้นเอง จะให้มีผู้สั่งว่ามาร่วมกันให้เต็มที่ แล้วคนก็มาร่วม คงไม่ค่อย เกิดขึ้นได้ การมีส่วนร่วมมักต้องใช้ความพยายามให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เกิดแนวคิด ประชาสังคม มีจิตสำนึกสาธารณะ เคารพความหลากหลายทางความคิด เพราะทำให้มุมมอง กว้างขึ้น และเกิดความรอบคอบขึ้น จนเป็นวิถีชีวิตประจำวันของประชาชน

7. มีคณะผู้บริหารการมีส่วนร่วมพิจารณา เพื่อวางแผนดำเนินการให้เหมาะสมว่าจะให้ บุคคลใด กลุ่มใด เข้ามามีส่วนร่วมเมื่อใด และโดยวิธีใด โดยคณะผู้บริหารการมีส่วนร่วมนี้ควรมี ตัวแทนผู้ได้รับผลกระทบในจำนวนมากพอควร และให้ความหลากหลายมากพอ

8. การมีส่วนร่วมรับรู้สภาพปัญหาโดยมีส่วนร่วม จะทำให้คนในชุมชนได้รู้สภาพที่เป็นจริง มากขึ้น การมีส่วนร่วมเพื่อค้นหาปัญหา ทำให้เมื่อเห็นปัญหาแล้วจะนำความมุ่งมั่นที่จะคิดหาทาง แก้ไขด้วยกันและร่วมแก้ปัญหานั้น ๆ ได้ จะทำให้เป็นบทเรียนที่จะแก้ปัญหากันเองต่อไปได้

9. คนที่อยู่ร่วมกันในชุมชนส่วนใหญ่มิได้ใช้ชุมชนเป็นเพียงที่รวมคนคล้ายเอาก้อนหินมา กองรวมกันเท่านั้น แต่คนในชุมชนหนึ่ง ๆ มักมีความผูกพันเชื้ออาหารต่อกัน มีค่านิยมร่วมกัน

10. ควรทำให้การมีส่วนร่วมมีลักษณะป็นอารมณ์ขันประกอบไปบ้าง เพราะในสังคมไทยมี อารมณ์ขัน จะช่วยให้บรรยากาศการมีส่วนร่วมเกิดขึ้นได้ดี ดังนั้นในการประชุมถ้าใช้อารมณ์ขัน ดนตรี เกมส์ กีฬา เข้าร่วมด้วยจะสร้างอารมณ์การมีส่วนร่วมให้เพิ่มขึ้นได้

### ระดับการมีส่วนร่วม

อุดมสิทธิ์ จิตวิจิตร (2545 : 3) กล่าวว่า การที่จะมีส่วนร่วมมากน้อยเพียงใด เป็นเรื่อง ที่มักถกเถียงกันมาก การมีส่วนร่วมอาจขึ้นอยู่กับวิสัยทัศน์ และลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคล

ดังนั้นระดับการมีส่วนร่วมจึงเป็นไปได้หลายกรณี ดังนี้ 1) การมีส่วนร่วมของสถานศึกษาและชุมชนแบบชายขอบ เป็นลักษณะการร่วมมือหรือการทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างสถานศึกษาและชุมชนที่มีข้อจำกัดเนื่องจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่าง 2 ฝ่าย 2) การมีส่วนร่วมของสถานศึกษาและชุมชนแบบบางส่วน เป็นการเข้ามาเกี่ยวข้องของประชาชนในระดับความเข้มข้นมากกว่าแบบชายขอบ ในรูปแบบของคณะกรรมการสถานศึกษาที่เป็นตัวแทนของผู้ปกครองและชุมชน ที่รัฐถือว่าเป็นนโยบายสำคัญ ซึ่งสามารถสร้างความชอบธรรมในการจัดการศึกษาของไทย และ 3) การมีส่วนร่วมของสถานศึกษาและชุมชนแบบสมบูรณ์ เป็นการมีส่วนร่วมระหว่างสถานศึกษาและชุมชน โดยทั้งสองฝ่ายร่วมกันอย่างเข้มข้นและเท่าเทียมกัน ต่างฝ่ายต่างมีอิทธิพลต่อกิจกรรมร่วมกัน ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมได้เต็มที่ ทั้งการร่วมคิด ร่วมปฏิบัติ ร่วมประเมินผล และร่วมรับผลประโยชน์ตามกลไกทางสังคม สิทธิ และอำนาจประชาชน

ถวิลวดี บุรีกุล (2548: 9-11) ได้แบ่งระดับขั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจากระดับต่ำสุดไปหาระดับสูงสุดออกเป็น 7 ขั้น คือ 1) ระดับการให้ข้อมูลเป็นการให้ประชาชนชุมชนได้รับรู้ 2) ระดับการเปิดรับความคิดเห็นของประชาชน 3) ระดับการปรึกษาหารือ 4) ระดับการวางแผนร่วมกันจนถึงร่วมกันตัดสินใจ 5) ระดับการร่วมปฏิบัติ 6) ระดับร่วมติดตามตรวจสอบ และ 7) ระดับการควบคุมโดยประชาชน

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2543 : 17-21) ได้นำเสนอระดับการมีส่วนร่วมดังแนวทางต่อไปนี้

1. ระดับการมีส่วนร่วมตามหลักการทั่วไป โดยหลักการระดับการมีส่วนร่วม ขึ้นอยู่กับว่าจะมีส่วนร่วมในเรื่องประเภทใด หรือขั้นตอนใด แต่หลักใหญ่ อาจแบ่งเป็น 5 ระดับ คือ

1.1 การมีส่วนร่วมเป็นผู้ให้ข้อมูลของตน ครอบครัว ชุมชน เช่นการให้ข้อมูลการเจ็บป่วยของตนแก่แพทย์ การให้ข้อมูลความสามารถเฉพาะตัวแต่ละสถานศึกษา

1.2 การมีส่วนร่วมรับรู้ข้อมูลข่าวสาร เช่นการร่วมรับรู้ข้อมูลของตนจากแพทย์เพื่อจะเป็นแนวทางตัดสินใจให้ดีขึ้น เพราะสิ่งที่แพทย์รู้เกี่ยวกับตนนั้น ตนเองอาจไม่รู้

1.3 การมีส่วนร่วมตัดสินใจ (co-decision) โดยเฉพาะเกี่ยวกับโครงการที่ตนจะมีส่วนได้ส่วนเสีย โดยแบ่งเป็น 3 กรณีแล้วแต่กิจกรรมนั้นตนอยู่ในขั้นตอนใดต่อไปนี้

1.3.1 ตนมีน้ำหนักการตัดสินใจน้อยกว่าเจ้าของโครงการ เช่น ก่อนเริ่มทำ โครงการจะตัดสินใจว่าโครงการควรทำขนาดใด ทำกิจกรรมอะไรบ้างเป็นต้น

1.3.2 ตนมีน้ำหนักการตัดสินใจเท่ากับเจ้าของโครงการ เช่น เมื่อเป็นหุ้นส่วนที่เท่าเทียมกัน และจะตัดสินใจว่าจะเริ่มโครงการนั้นหรือไม่

1.3.3 ตนมีน้ำหนักการตัดสินใจมากกว่าเจ้าของโครงการ เช่น เมื่อเป็นผู้รับประโยชน์จากน้ำที่ได้รับจากอ่างเก็บน้ำ กลุ่มผู้ได้รับประโยชน์ควรเป็นผู้มีน้ำหนักการตัดสินใจมากกว่าเจ้าหน้าที่ เป็นต้น



1.4 การมีส่วนร่วมทำ คือ ร่วมในขั้นตอนการดำเนินงาน เช่น ร่วมสร้างถนนชนบท

1.5 การมีส่วนร่วมสนับสนุน คือ ไม่มีโอกาสร่วมทำ แต่มีส่วนร่วมช่วยเหลือ

2. ระดับการมีส่วนร่วมหากแบ่งตามการได้รับผลประโยชน์จากการมีส่วนร่วม จะทำให้เข้าใจถึงระดับการมีส่วนร่วมในบางมิติได้ดีขึ้นคือ

2.1 การมีส่วนร่วมตามประโยชน์ที่ตนจะได้รับอย่างเต็มที่ เช่น หากมีผู้บริจาคหรือรัฐจัดเงินให้ชุมชน หมู่บ้าน มีเงินตั้งต้น เป็นกองทุนหมู่บ้าน 1 ล้านบาท กรณีนี้หากตนไม่เข้าไปมีส่วนร่วม โอกาสที่จะได้รับประโยชน์ก็น้อยหรืออาจไม่ได้รับผลประโยชน์จึงต้องเข้าไปมีส่วนร่วม

2.2 การเข้ามีส่วนร่วมแล้วตนจะได้รับประโยชน์บางส่วนแต่ไม่ชัดเจนนัก เช่น การร่วมซ่อมหรือสร้างถนนหรือร่วมกันคุ้มครองผู้บริโภคนอกจากผู้ที่จำหน่ายสินค้าฉ้อฉล หรือร่วมกันปราบคอร์รัปชัน ซึ่งไม่แน่ใจว่าเมื่อตนเข้าไปร่วมด้วยแล้วจะได้รับผลประโยชน์มาอย่างชัดเจนหรือไม่

2.3 การเข้ามีส่วนร่วมแล้วตนเองไม่มีโอกาสได้ประโยชน์ใด ๆ เฉพาะหน้า ในกรณีนี้เป็นการดำเนินการอุดมการณ์ หรือต้องมีจิตใจเพื่อประโยชน์สาธารณะ เช่น การมีส่วนร่วมปลูกป่าของผู้สูงอายุ การร่วมต่อต้านการบริโภคสัตว์ป่า เป็นต้น

3. ระดับการมีส่วนร่วมตามแนวทางการพัฒนาชุมชน ระดับการมีส่วนร่วมตามที่กล่าวมามักพบว่าขึ้นอยู่กับจะมีส่วนร่วมกับเรื่องใดเป็นกรณี ๆ ไป สำหรับการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน พบว่าชุมชนร่วมค้นหาปัญหาของตน ร่วมค้นหาว่าสิ่งที่จำเป็นของตน คือ อะไร เมื่อแบ่งระดับการมีส่วนร่วม (นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2543 : 21) แบ่งเป็นร้อยละดังนี้

0 % มีส่วนร่วมน้อย

50 % ปานกลาง

100 % มาก

นนท์ กอแก้วทองดี (2543: 56) ได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วมไว้เป็น 3 ระดับ คือ 1) ระดับที่ประชาชนไม่มีส่วนร่วม 2) ระดับที่ประชาชนมีส่วนร่วมปานกลาง 3) ระดับที่ประชาชนมีส่วนร่วมด้วยเต็มที่ ซึ่งสรุปได้ดังต่อไปนี้

ระดับการมีส่วนร่วม	กิจกรรมการมีส่วนร่วม
มีส่วนร่วมมาก	8.ประชาชนคือผู้กำหนดสิ่งที่ต้องการ และร่วมกันจัดการ 7.ประชาชนได้ "ควบคุม" บางส่วน 6.ประชาชน และรัฐมีส่วนร่วมเท่ากัน โดยรัฐถือว่าประชาชนเป็น หุ้นส่วน
มีส่วนร่วมปานกลาง	5.รัฐให้ประชาชนเข้าร่วมได้บางส่วน เช่น เป็นที่ปรึกษา เข้าเป็นกรรมการ 4.ประชาชนได้รับการปรึกษา โดยสอบถามถึงความต้องการ
ไม่มีส่วนร่วม	3.รัฐบอกให้ทราบที่ "มีอะไรบ้าง" 2.รัฐคือผู้จัดการให้ 1.รัฐคือผู้กำหนดให้ คิดให้แทน

นันท กอแก้วทองดี (2543) กล่าวว่า มิได้หมายความว่า ทุกคนควรจะต้องกำหนดสิ่งที่ต้องการและร่วมมือกันจัดการเอง ถือเป็นระดับการมีส่วนร่วมมากขึ้น แต่ควรคำนึงถึงความเหมาะสม บางเรื่องการมีส่วนร่วมในระดับปานกลางอาจเป็นเรื่องที่เหมาะสม ก็ได้

ชลประทาน, กรม (2545: 2-27) ได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนจากโครงการพัฒนาแหล่งน้ำในทุ่งกุลาร้องไห้ ไว้ 3 ระดับ 8 วัตถุประสงค์หรือกิจกรรม ดังนี้

ระดับการมีส่วนร่วม	กิจกรรมการมีส่วนร่วม
การมีส่วนร่วมระดับสูงสุด	8. กระจายอำนาจ (Delegate) 7. เห็นชอบ ตัดสินใจ (Seek Consensus)
การมีส่วนร่วมระดับกลาง	5. พิจารณา (Define)      6. ทดสอบ (Test Ideas) 4. ปรีกษา มีบทบาทในการตัดสินใจ (Consult) 3. รวบรวมข้อมูล (Gather Information)
การมีส่วนร่วมระดับต่ำสุด	1. แจงให้ทราบ (Information) 2. ให้ความรู้ ให้รายละเอียด (Educate)

ศิริกาญจน์ โกลุม (2542: บทคัดย่อ) ได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วมออกเป็น 3 ระดับ คือ

ระดับการมีส่วนร่วม	กิจกรรมการมีส่วนร่วม
การมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ (full participation)	10. ผู้นำระดับชุมชนมีบทบาทซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง 9. ร่วมใช้อำนาจในการตัดสินใจอย่างเต็มที่ 8. เข้ามามีส่วนร่วมทั้งกระบวนการ
การมีส่วนร่วมแบบบางส่วน (partial participation)	7. มาร่วมทุกกิจกรรม ยกเว้นกิจกรรมการเรียนการสอน 6. ร่วมแสดงความคิดเห็นตัดสินใจบ้าง เน้นที่โรงเรียน 5. สนับสนุนด้วยการบริจาค 4. ริเริ่ม ร่วมงาน ร่วมมือกันทำงาน
การมีส่วนร่วมแบบชายขอบ (marginal participation)	3. การมาร่วมกิจกรรมที่ทางโรงเรียนจัด 2. การสนับสนุนโดยบริจาคทรัพย์สินของ 1. การมอบภาระการตัดสินใจให้ทางโรงเรียน

รมณี กลั่นบิดา (2551: 12) ได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วมออกเป็น 2 ระดับใหญ่ ดังตาราง

ระดับการมีส่วนร่วม	กิจกรรมการมีส่วนร่วม
การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง (Genuine Participation)	8. การควบคุมการตัดสินใจโดยพลเมือง (Citizen Control) 7. การส่งตัวแทนร่วมใช้สิทธิในการตัดสินใจ (Delegated Power) 6. การร่วมเป็นหุ้นส่วน (Partnership) 5. การร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างสันติ (Placation)
การมีส่วนร่วมแบบเทียม (Pseudo Participation)	4. การร่วมให้คำปรึกษา (Consultation) 3. การร่วมให้ข้อมูลข่าวสาร (Information) 2. การร่วมรับทราบข้อมูล (Therapy) 1. การจัดการแบบเบ็ดเสร็จ (Direct Manipulate)



## บทสังเคราะห์ระดับการมีส่วนร่วม

ตาราง 2.2 ผลการสังเคราะห์ระดับการมีส่วนร่วม

นักวิชาการ/ระดับ	1	2	3
ศิริกาญจน์ โกลุมภ์ (2542)	การมีส่วนร่วมแบบชายขอบ (marginal participation)	การมีส่วนร่วมแบบบางส่วน (partial participation)	การมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ (full participation)
นนท์ กอแก้วทองดี (2543)	ไม่มีส่วนร่วม	มีส่วนร่วมปานกลาง	มีส่วนร่วมมาก
อุดมสิทธิ์ จิตรวิจารณ์ (2545)	การมีส่วนร่วมของ สถานศึกษาและชุมชนแบบ ชายขอบ	การมีส่วนร่วมของ สถานศึกษาและชุมชนแบบ บางส่วน	การมีส่วนร่วมของสถานศึกษา และชุมชนแบบสมบูรณ์
ชลประทาน, กรม (2545)	การมีส่วนร่วมระดับต่ำสุด	การมีส่วนร่วมระดับกลาง	การมีส่วนร่วมระดับสูงสุด
ถวิลวดี บุรีกุล (2548)	ระดับต่ำสุด		ระดับสูงสุด
รมณี กลั่นบิดา (2551)	การมีส่วนร่วมแบบเทียม (Pseudo Participation)		การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง (Genuine Participation)

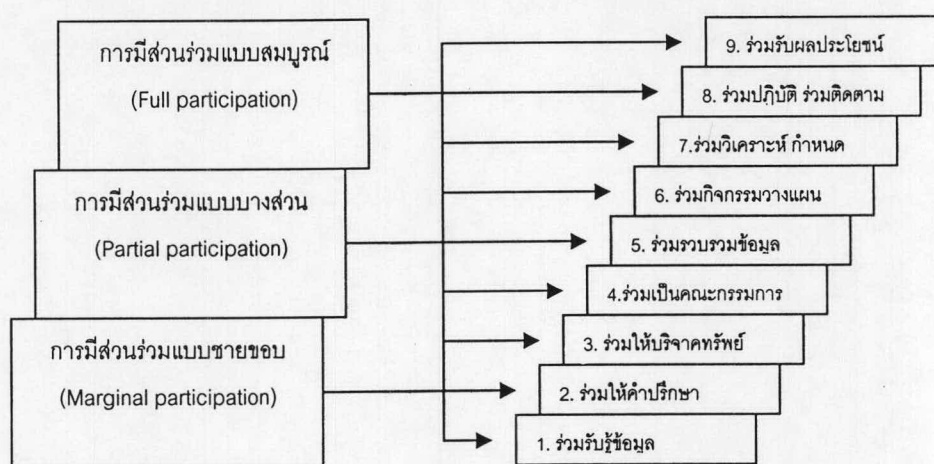
กิจกรรมชีวิตระดับการมีส่วนร่วมดังรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

ตาราง 2.3 กิจกรรมชีวิตระดับการมีส่วนร่วม

นักวิชาการ/ระดับ	1	2	3
ศิริกาญจน์ โกลุมภ์ (2542)	1. การมอบภาระการตัดสินใจให้ทางโรงเรียน 2. การสนับสนุนโดยบริจาคทรัพย์สินของ 3. การมาร่วมกิจกรรมที่ทางโรงเรียนจัด	4. ริเริ่ม ร่วมงาน ร่วมมือกันทำงาน 5. สนับสนุนด้วยการบริจาค 6. ร่วมแสดงความคิดเห็นตัดสินใจบ้าง เน้นที่โรงเรียน 7. มาร่วมทุกกิจกรรม ยกเว้นกิจกรรมการเรียนการสอน	8. เข้ามามีส่วนร่วมทั้งกระบวนการ 9. ร่วมใช้อำนาจในการตัดสินใจอย่างเต็มที่ 10. ผู้นำระดับชุมชนมีบทบาทชี้้นำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
นนท์ กอแก้วทองดี (2543)	1. รัฐคือผู้กำหนดให้ คิดให้แทน 2. รัฐคือผู้จัดการให้ 3. รัฐบอกให้ทราบว่า "มีอะไรบ้าง"	4. ประชาชนได้รับการปรึกษา โดยสอบถามถึงความต้องการ 5. รัฐให้ประชาชนเข้าร่วมได้บางส่วน เช่น เป็นที่ปรึกษา เข้าเป็นกรรมการ	6. ประชาชน และรัฐมีส่วนร่วมเท่ากัน โดยรัฐถือว่าประชาชนเป็น หุ่นส่วน 7. ประชาชนได้ "ควบคุม" บางส่วน 8. ประชาชนคือผู้กำหนดสิ่งที่ต้องการ และร่วมกันจัดการ
ชลประทาน, กรม (2545)	1. แจ้งให้ทราบ (Information) 2. ให้ความรู้ ให้รายละเอียด (Educate)	3. รวบรวมข้อมูล (Gather Information) 4. ปรึกษา การตัดสินใจ (Consult) 5. พิจารณา (Define) 6. ทดสอบ (Test Ideas)	7. เห็นชอบ ตัดสินใจ (Seek Consensus) 8. กระจายอำนาจ (Delegate)
อุดมสิทธิ์ จิตรวิจารณ์ (2545)	เป็นลักษณะการร่วมมือหรือการทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างสถานศึกษาและชุมชนที่มีข้อจำกัดเนื่องจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่าง 2 ฝ่าย	เป็นการเข้ามาเกี่ยวข้องของประชาชนในระดับความเข้มข้นมากกว่าแบบชายขอบ ในรูปแบบของคณะกรรมการสถานศึกษาที่เป็นตัวแทนของผู้ปกครองและชุมชน	ทั้งสองฝ่ายร่วมกันอย่างเข้มข้นและเท่าเทียมกัน ต่างฝ่ายต่างมีอิทธิพลต่อกิจกรรมร่วมกัน ทั้งการร่วมคิด ร่วมปฏิบัติ ร่วมประเมินผล และร่วมรับผลประโยชน์
ถวิลวดี บุรีกุล (2548)	1. ระดับการให้ข้อมูลเป็นการให้ประชาชนได้รับรู้ 2. ระดับการเปิดรับความคิดเห็นของประชาชน 3. ระดับการปรึกษาหารือ	4. ระดับการวางแผนร่วมกันจนถึงร่วมกันตัดสินใจ 5. ระดับการร่วมปฏิบัติ 6. ระดับร่วมติดตามตรวจสอบ และ 7. ระดับการควบคุมโดยประชาชน	
รมณี กลั่นบิดา (2551)	1. การจัดการแบบเบ็ดเสร็จ (Direct Manipulate) 2. การร่วมรับทราบข้อมูล (Therapy) 3. การร่วมให้ข้อมูลข่าวสาร (Information) 4. การร่วมให้คำปรึกษา (Consultation)	5. การร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างสันติ (Placation) 6. การร่วมเป็นหุ้นส่วน (Partnership) 7. การส่งตัวแทนร่วมใช้สิทธิในการตัดสินใจ (Delegated Power) 8. การควบคุมการตัดสินใจโดยพลเมือง (Citizen Control)	

จากตาราง 2.2 และ ตาราง 2.3 สรุปได้ว่าการมีส่วนร่วมมี 3 ระดับ คือ การมีส่วนร่วมแบบชายขอบ การมีส่วนร่วมแบบบางส่วน และการมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ กิจกรรมชีวิตระดับการมีส่วนร่วมประกอบด้วย การร่วมรับรู้ข้อมูล การร่วมให้คำปรึกษา การร่วมบริจาคทรัพย์ การร่วมเป็นคณะกรรมการ การร่วมรวบรวมข้อมูล การร่วมกิจกรรมวางแผน การร่วมวิเคราะห์ กำหนดแผนการปฏิบัติ การร่วมปฏิบัติตามแผนและติดตามผล และการร่วมรับผลประโยชน์ นำเสนอผังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพ 2.5 ระดับการมีส่วนร่วมและกิจกรรมชีวิตระดับการมีส่วนร่วม



จากแผนภาพ 2.5 อธิบายได้ว่าระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาแบ่งออกเป็น 3 ระดับซึ่งในแต่ละระดับมีตัวชี้วัด 3 ตัว การวางตำแหน่งของตัวชี้วัดไม่ได้หมายความว่า การจะต้องผ่านจากระดับที่ 1 ก่อนแล้วจึงจะขึ้นสู่ระดับที่ 2 แต่เป็นการวางภาพให้เห็นว่าถ้าการมีส่วนร่วมมีตัวชี้วัดที่อยู่ในขอบเขตตามที่กำหนดจะสามารถนำไปสู่การประเมินตำแหน่งของระดับเป็น 3 ระดับใหญ่ นั่น คือ การมีส่วนร่วมแบบชายขอบ (Marginal participation) การมีส่วนร่วมแบบบางส่วน (Partial participation) การมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ (Full participation)

สาเหตุที่ต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการนั้น ๆ

เหตุผลที่บุคคลต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ (นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2527 : 182) กล่าวไว้ดังนี้

1. มีความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน
2. มีความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกัน
3. มีการตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนา
4. มีความศรัทธาต่อบุคคลสำคัญหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์จึงเข้ามามีส่วนร่วม
5. มีความเกรงใจต่อบุคคลที่เคารพนับถือ มีเกียรติตำแหน่ง จึงเข้าร่วม
6. มีอำนาจบังคับจากผู้มีอำนาจเหนือกว่าใช้การบังคับให้ร่วม เช่น กรณีทาสในอดีต

### ปัญหาจากฝ่ายที่ควรให้เข้าร่วม

ได้แก่ฝ่ายที่เคยทำอะไรเพียงกลุ่มเดียว หรือคนเดียว (ราชการ ฝ่ายผู้ผลิต ฯลฯ) แล้วควรให้ฝ่ายอื่น ๆ มีส่วนร่วมด้วย แต่ไม่ยอมหรือไม่เต็มใจให้มามีส่วนร่วมด้วย (นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2547: 24) คือ 1) ไม่เคยชิน เพราะทำให้ตนขาดความสะดวก ขาดความเป็นส่วนตัว การใช้ภาษาพูดก็เป็นแบบวิชาการมีคำไทยปนอังกฤษฝ่ายชุมชนจึงฟังไม่รู้เรื่อง 2) ทำให้ฝ่ายอื่น ๆ มาเห็นพฤติกรรมการทำงานของตนหรือฝ่ายตน หรือทำให้ต้องมีความโปร่งใสมากขึ้น จะทุจริตหาผลประโยชน์ได้ยากขึ้น 3) ไม่เห็นความจำเป็น เจ้าหน้าที่ไม่เห็นว่าจะต้องให้ฝ่ายอื่น ๆ เข้ามามีส่วนร่วมด้วย 4) คิดว่าฝ่ายอื่น ๆ ก็ไม่มีความรู้ที่เหมาะสมเพียงพอ 5) คิดว่าฝ่ายอื่น ๆ ด้อยกว่าฝ่ายตน หรือเฉื่อยชาจึงไม่ควรจะร่วมด้วยหรือมาร่วมด้วยก็เป็นไปอย่างดูถูกดูแคลน 6) การยึดถือระบบอุปถัมภ์ โดยมักเห็นว่าที่ตนจะมีความดีความชอบ เพียงใดขึ้นกับผู้บังคับบัญชาของตน มิใช่ขึ้นอยู่กับชาวบ้าน ข้าราชการจึงยึดถือการสั่งการลงมาตามลำดับชั้นโดยคำนึงถึงเจ้านาย พวกพ้องเป็นหลัก การนัดหมายชาวบ้านมีส่วนร่วมจึงผลัดผ่อน หรือผัดผ่อนมิได้บริการชาวบ้านแต่คอยบริการเจ้านายตนทั้งที่มีได้นัดหมายไว้ก่อน 7) มองเห็นว่าฝ่ายอื่น เหมือนเป็นวัตถุที่ไม่มีชีวิตจิตใจ จึงคิดว่าจะให้เขามาร่วมหรือไม่ให้ก็แล้วแต่ หรือบางสังคมใช้วิธีบังคับเกณฑ์แรงงานมาร่วมเป็นผลให้ราษฎรมาร่วมแบบแค้น ๆ ไม่เกิดความรักหวงแหนในสิ่งที่มาร่วมทำนั้น 8) พิจารณาว่ามีตัวแทนของลูกค้านำมาร่วมแล้ว แต่ไม่คำนึงว่าผู้ที่มาร่วมมักเป็นบุคคลที่ไม่ใช่ตัวแทนทั้งหมดของลูกค้า โดยมักร่วมกับบุคคลฐานะดีเท่านั้น (blanket recommendation) มิใช่คำนึงถึงตัวแทนของแต่ละกลุ่ม (segmentation) โดยเฉพาะกลุ่มที่มีฐานะไม่สู้ดีนักในสังคม 9) มักให้ชาวบ้านเข้าร่วมด้วยโดยชาวบ้านมีส่วนได้ส่วนเสียประโยชน์มากกว่าได้ (win-lose situation) โดยเฉพาะการอพยพผู้คนจากสถานที่ก่อสร้าง แล้วจ่ายเงินชดเชยที่บางโครงการจ่ายน้อยไปหรืออาจจ่ายเงินไปแล้วชาวบ้านนำเงินไปใช้ในสิ่งฟุ่มเฟือยจนต่อมาไม่นานชีวิตก็แย่ลงกว่าเดิม

### ปัญหาจากฝ่ายที่ควรจะให้เข้าร่วม

ปัญหาจากฝ่ายที่จะเข้าร่วม(นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2547 : 25) คือ 1) ไม่ทราบเรื่องการให้เข้าไปมีส่วนร่วมด้วย หรือไม่ทราบว่ามิกิจกรรมนั้น 2) กลัวว่าเมื่อเข้าไปมีส่วนร่วมแล้วจะเสียเวลา หรือเกิดความขัดแย้งหรือเสียประโยชน์ 3) ไม่ทราบว่าจะเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างไร เนื่องจากไม่เคยให้พูดคุยอย่างเสมอภาคมาก่อน 4) กลัวว่ามีความแตกต่างทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น ฐานะต่างกัน การแต่งกาย การแสดงท่าทาง หรือเป็นคนละกลุ่ม คนละพวกกันทางเพศ ทางศาสนา ยิ่งแตกต่างกันมาก มักทำให้การมีส่วนร่วมเป็นไปได้ยากมากขึ้น 5) เชื่อว่าการเข้าไปมีส่วนร่วมไม่จำเป็นสำหรับตน เพราะคาดว่าผู้อื่นเข้ามีส่วนร่วมแล้ว 6) เข้าไปมีส่วนร่วมแล้วไม่ได้รับการยอมรับ เช่น แพทย์ต้องฟังคนไข้เล่าอาการบ้างแต่บางครั้งแพทย์ไม่ฟังหรือท่าทางไม่สนใจ ทำให้ผู้ป่วยรู้สึกไม่ได้รับการยอมรับ 7) มีอคติเป็นส่วนตัว อาจไม่มั่นใจในความสามารถของตน

หรือมีบทเรียนที่ไม่ดีในอดีต เช่น เคยได้รับการดูถูกเหยียดหยัน หรือเข้าร่วมแล้วเสียเวลาไม่ได้ประโยชน์ 8) รู้สึกว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐไม่ทำตามสัญญาหรือไม่ให้ความเป็นธรรม เช่น เมื่อมีการประชุมก็รับปากว่าจะทำสิ่งโน้นสิ่งนี้ แล้วไม่ค่อยทำหรือทำแต่ล่าช้า จนเกิดผลเสียไปแล้วหรือมักล่าเอียงช่วยพวกตัวเองแต่ไม่ช่วยราษฎรผู้ยากจน 9) การมีส่วนร่วมเป็นไปไม่เท่าเทียมกัน ทำให้ผู้เข้าร่วมไม่พอใจในบทบาทที่เข้าไปร่วมซึ่งอาจเพียงเพื่อเป็นพิธีการหรือเพียงแต่จะนำไปรายงานว่าให้เข้ามีส่วนร่วมแล้ว 10) ยากเข้าไปมีส่วนร่วม แต่มีแรงเสียดทานจากสังคมรอบข้าง จึงไม่อาจเข้าร่วมได้ 11) เข้าไปร่วมด้วยแล้วแต่ยึดประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าประโยชน์ส่วนรวม มีประชาชนบางกลุ่มที่ไม่คำนึงว่าส่วนร่วมจะเสียประโยชน์อะไร ขอเพียงให้ตนได้ประโยชน์เท่านั้น

### ปัญหาจากทั้งสองฝ่าย

Zuidema (1989) กล่าวว่า ต่างฝ่ายต่างไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องให้ฝ่ายอื่นมีส่วนร่วมโดยข้อเท็จจริง จากงานวิจัยของ Balagwa และ Rajagoram (1986) ซึ่งพบว่าเมื่อถามนักวิจัยว่าอะไรเป็นปัญหาที่สำคัญต่อการทำให้ผลการวิจัยนำไปใช้ได้ พบว่า ความจำเป็นของการมีส่วนร่วมต้องสัมพันธ์กับงานส่งเสริมการเกษตร มีความสำคัญเป็นลำดับสุดท้าย

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2530 : 6) กล่าวว่า ความสามารถของคนไทยมีมากและปรากฏชัดเจนเมื่อทำงานคนเดียว แต่ถ้าทำงานร่วมกับผู้อื่น ความสามารถจะลดลงเหลือเพียงครึ่งเดียวถ้ารวมกลุ่มกันเมื่อใดจะเกิดปัญหาขึ้นไม่ช้าก็เร็ว ซึ่งตรงกับคำกล่าวที่ว่า "รวมกันตายหมู่" การรวมกลุ่มที่เป็นอยู่นั้น ส่วนใหญ่จะเป็นการรวมกลุ่มแบบชั่วคราว และหละหลวมเช่นการลงแขกขอแรง หรืองานบุญต่าง ๆ แต่มิใช่เป็นลักษณะถาวรเหมือนกลุ่มที่งานพัฒนาชุมชนต้องการ ชาวบ้านบางคนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว และขณะเดียวกันผู้นำหมู่บ้านไม่ได้รับความเชื่อถือ และศรัทธาจากชาวบ้านเท่าที่ควร และ ปัญหาจากการเอาเปรียบกันของแต่ละฝ่าย เช่น เมื่อฝ่ายของรัฐบาลจะจัดเวทีประชุมแล้วเชิญชาวบ้าน หรือองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าร่วมกันฟังและแสดงความคิดเห็น ฝ่ายที่จัดก็มักควบคุมโดยเอาเปรียบฝ่ายอื่น เช่น การปิดกั้นการแสดงความคิดเห็น โดยกลอุบายต่าง ๆ ขณะที่เมื่อฝ่ายอื่นเป็นฝ่ายจัดการบ้างก็ทำแบบเดียวกัน ดังนั้นจึงควรให้มีกรรมการร่วมจัดการประชุม

### ข้อดีของการมีส่วนร่วม

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547 : 27) สรุปไว้ดังนี้ 1) ทำให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การมีส่วนร่วมกันทำกิจกรรมทำให้แต่ละฝ่ายได้เรียนรู้ซึ่งกันและกันแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิดเห็นซึ่งกันและกัน จนไปสู่การยอมรับความแตกต่างในรูปร่าง ความรู้ นิสัย ค่านิยมต่าง ๆ อันเป็นรากฐานสำคัญของประชาธิปไตย 2) ทำให้งานที่ยากบางอย่างสำเร็จขึ้นมาได้ งานหลายอย่างหากทำเพียงผู้เดียว หรือทำน้อยคนอาจไม่สำเร็จ ต้องให้ผู้มาร่วมงานหลายคนจึงจะสำเร็จ หรืองานบางอย่างต้องการความร่วมมือโดยตลอด เช่น การจัดการศึกษา การลดปริมาณขยะ การ



ตรวจสอบความโปร่งใส 3) ทำให้บุคคลคิดช่วยตัวเอง เพราะถ้ารัฐบาลเป็นฝ่ายทำให้ก็จะรอความช่วยเหลือ หากมาร่วมกันพิจารณา อาจทำบางสิ่งได้เอง และจะร่วมดูแลรักษาสิ่งนั้นมากขึ้น 4) ให้ความช่วยเหลือที่ตรงกับความต้องการ โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในชั้นการระบุประเด็นปัญหาและความต้องการ จึงไม่เกิดปัญหาที่สร้างไว้เพื่อใช้ แล้วไม่ใช้ให้เกิดประโยชน์ เช่น ที่อ่านหนังสือในหมู่บ้าน สะพานลอยให้คนข้าม ซึ่งทำแล้วไม่มีผู้ใช้ก็เสียประโยชน์ 5) มักทำให้ประหยัดทรัพยากร เพราะการช่วยยกรงกับความต้องการที่จะใช้จะทำให้และยังอาจมีแรงงานจากการมีส่วนร่วมมาช่วยได้ อาจมีบ้างถ้ามีส่วนร่วมจนเหนื่อย ไม่มีการจัดการที่ดีก็อาจสิ้นเปลืองทรัพยากรมากกว่าที่ควร หรืออาจเกิดความเสียหายก็ได้ 6) ทำให้รู้สึกเป็นเจ้าของ การมาร่วมคิดร่วมทำ ทำให้รู้สึกเป็นเจ้าของ ก็มักร่วมกันดูแลรักษาซ่อมแซมและมีความภูมิใจในสิ่งที่ตนร่วมกันทำขึ้นมาสิ่งของที่บุคคลได้ทำร่วมกันมาจึงอยู่คงทน 7) เพิ่มทางเลือกที่ดีเพื่อการตัดสินใจ การได้รับรู้ในโครงการอย่างละเอียดทำให้ช่วยกันหาทางเลือก ทางออก หลายทางที่สมบูรณ์และเหมาะสมที่สุด ทำให้เกิดผลเสียหายน้อยลงหรือเกิดผลดีมากกว่าการไม่ให้เข้ามามีส่วนร่วม 8) เกิดการสร้างฉันทามติ (consensus building) หรือการเห็นพ้องต้องกันขึ้นมาได้ โดยในประเทศตะวันตกการมีส่วนร่วมของประชาชน มักทำให้เกิดความเข้าใจระหว่างคู่กรณี เกิดการสร้างข้อตกลงที่มั่นคง 9) ทำชุมชนหรือสังคมเข้มแข็ง เพราะชุมชนที่เข้มแข็งควรต้องมีส่วนร่วมกันตัดสินใจร่วมดูแลปกครองพิทักษ์ผลประโยชน์ของชุมชน หรือสังคมนั่นเองโดยการมีส่วนร่วมคิดร่วมทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมเสมอ ๆ ทำให้ชุมชนรู้สึกว่าได้ควบคุมโชคชะตาของตนเอง แทนที่จะเป็นผู้ชำนาญอื่น ที่ไม่รู้จักรัก หรือไม่ไว้ใจมาควบคุมสั่งการ 10) ทำให้การดำเนินงานของชุมชนหรือสังคมนั้นโปร่งใส เพราะการมีส่วนร่วมเพื่อกิจการสาธารณะอยู่เสมอทำให้ผู้ที่จจะทุจริต คดโกงก็หวั่นเกรงกระทำได้ยากขึ้น กลัวพลังการมีส่วนร่วมของประชาสังคม (civil society) แม้นักการเมืองข้าราชการระดับสูงที่ไม่ค่อยปฏิบัติงานก็กลัวการเสนอให้ออกจากตำแหน่ง โดยประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้งเกินกว่าห้าหมื่นรายชื่อเสนอเพื่อวุฒิสภาพิจารณาปลดออกจากตำแหน่ง 11) ทำให้บุคคลที่ยอมรับยาก ยอมรับโครงการนั้นได้ โดยยอมรับว่าเมื่อมีโครงการแล้วตนอาจเสียประโยชน์ไปบ้างแต่เมื่อมีค่าชดเชยที่เหมาะสมและคนอื่น ๆ ยอมรับโครงการนั้น ก็เห็นแก่ประโยชน์ของคนส่วนใหญ่

### ข้อเสียของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมนอกจากมีประโยชน์หลายประการ นรินทรชัย พัฒนพงศา (2547 : 28) สรุปไว้ดังนี้ 1) ทำให้กิจกรรมงานต่าง ๆ ล่าช้าหรืออาจไม่เกิดขึ้นเพราะจะต้องหาทางให้แต่ละฝ่ายทราบเรื่องและตรึกตรองแล้วร่วมคิดร่วมทำโดยอาจเห็นไม่ตรงกัน หรือคัดค้านสิ่งนั้นได้ 2) ทำให้แต่ละฝ่ายข้องขัด การที่ต้องมานั่งอภิปราย มาแสดงข้อดีข้อเสียมักเกิดการข้องขัดในอารมณ์ (frustration) หากที่ประชุมไม่ฝึกความเป็นประชาธิปไตยดีพอมักแตกแยกหรือโกรธกันไปได้ 3) ทำให้เสียทรัพยากร โดยเฉพาะงบประมาณที่ต้องใช้เพื่อการมีส่วนร่วมไปมาก เช่น ค่าจัดทำข่าว

บทความ ค่าจัดประชุม 4) การมีส่วนร่วมทำให้เกิดแตกความสามัคคี ในกรณีของบุคคลบางวัฒนธรรมที่ต่างคนต่างอยู่สงบสุขดี แต่มามีส่วนร่วมทำกิจกรรมที่จริงจังต้องแสดงความคิดเห็นซึ่งมาพบว่าเป็นความคิดเห็นที่แตกต่าง จึงโกรธกันแบ่งแยกเป็นพวกเป็นหมู่ได้ 5) ทำให้ต่างฝ่ายต่างเสียเวลา เพราะการมีส่วนร่วมมักต้องมาประชุมกัน การนัดหมายที่ไม่ตรงเวลาฝ่ายที่ตรงเวลาต้องรอคอย เสียเวลาเสียงาน มากกว่าการตรงเวลาก็เริ่มประชุมได้อย่างมีประสิทธิภาพ หรือวัฒนธรรมของบางท้องถิ่นที่ไม่บอกกล่าวกันตรง ๆ 6) การมีส่วนร่วมที่แฝงเร้นด้วยวัตถุประสงค์อื่น จะทำให้วิธีการมีส่วนร่วมสูญเปล่าได้ เช่น ประชาชนมามีส่วนร่วมระดมแนวคิดต่าง ๆ แต่ฝ่ายบันทึกการประชุมบันทึกเฉพาะที่โครงการเห็นด้วยเท่านั้น ด้านอื่น ๆ ไม่มีในรายงานการประชุมเลย 7) การมีส่วนร่วมจะทำให้การขยายอิทธิพลของบรรษัทข้ามชาติเป็นไปโดยง่าย เพราะรัฐบาลทำอะไรติดขัดที่ต้องรอการมีส่วนร่วมมากเกินไปและเป็นเวลานาน การบริหารงานติดขัดทำไม่ได้ตามที่ตั้งใจทำให้บรรษัทข้ามชาติแผ่อิทธิพลเข้าสู่ประเทศนั้น ๆ โดยง่าย

#### ข้อผิดพลาดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

มีการดำเนินงานเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในอดีต หลายประเภทที่ดำเนินการไปแล้วผู้ทำอาจทราบหรืออาจไม่ทราบว่าที่ทำไปนั้นมิใช่การมีส่วนร่วมที่แท้จริง (นรินทรชัย พัฒนพงศา, 2547: 29) ซึ่งประมวลได้ดังนี้

1. เจ้าหน้าที่จำนวนไม่น้อยมักคำนึงว่าชาวบ้านไม่รู้อะไรมาก จึงไม่ควรให้มีส่วนร่วมมากนัก ทำให้มีการจัดงบประมาณด้านนี้ไว้จำกัด ซึ่งชาวบ้านก็ไม่พอใจที่ให้มาเพียงรับทราบ มากกว่าเป็นผู้ร่วมคิดในโครงการต่าง ๆ นั่นคือ ควรให้ร่วมคิดด้วยมิใช่ให้ร่วมด้วยเพียงใช้แรงงานเท่านั้น

2. ผู้ที่มาร่วมกับราชการมักเป็นผู้ที่จะได้ประโยชน์จากโครงการ โดยผู้ที่เห็นด้วยหรือได้ประโยชน์จากโครงการก็มักได้รับการเชิญให้มาร่วมด้วย แต่ผู้ที่คัดค้านโครงการก็มักถูกกีดกันไม่ให้มาร่วมด้วย

3. การมีส่วนร่วมในส่วนของชาวบ้านต้องคำนึงว่าเป็นช่วงเวลาที่บ้านสะดวกที่จะร่วม และเป็นสถานที่ที่บ้านสะดวก แต่มักพบว่ายึดเอาโอกาสที่ทางราชการมักว่างและสถานที่ที่ราชการสะดวก ทำให้ชาวบ้านที่หลากหลายมาร่วมด้วยได้น้อยกว่าที่ควร

4. บางหน่วยงานเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมน้อยไปแต่บางแห่งเห็นเป็นยาวิเศษที่เห็นว่ามีค่าน้อยก็จัดงบประมาณให้อย่างเสียมิได้ แต่ที่เห็นความสำคัญมากอะไรนิดอะไรน้อยก็ต้องให้ชาวบ้านมีส่วนร่วม

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2530 : 64) แสดงความเห็นเพิ่มเติมในส่วนนี้ไว้ 2 ประการคือ

1. บ่อยครั้งที่การเข้ามามีส่วนร่วมของชาวบ้านเกิดจากความเกรงใจ และบีบบังคับทางอ้อม จากเจ้าหน้าที่เป็นการมาร่วมแต่กายแต่ใจไม่ได้มาร่วมด้วย

2. เจ้าหน้าที่ได้ครอบงำและกำหนดเป้าหมายของโครงการอยู่ในใจแล้วตั้งแต่ต้น แล้วจากนั้นจึงเข้าไปหาทางชักชวนหรือหลอกล่อให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมบางส่วน ภายหลังจึงเสมือนให้มีส่วนร่วมแบบเทียม

### ปัจจัย เงื่อนไข และแนวทางกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วม

อุดมสิทธิ์ จิตวิจารณ์ (2545: 34) ได้นำเสนอปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนไว้ 4 ประเด็น ดังนี้ 1) การมีวิสัยทัศน์ในเรื่องการศึกษาของชุมชนร่วมกัน ด้วยการแสวงหากระบวนการสร้างวิสัยทัศน์ของผู้เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้สอน ผู้นำชุมชน ผู้ปกครอง ชาวบ้านทั่วไป และภาคีอื่น ๆ ในเรื่องการศึกษา ซึ่งเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของการเกิดความร่วมมือ 2) การมีส่วนร่วมและความสนับสนุนจากภาคีอื่น ๆ การแสวงหาความร่วมมือและความสนับสนุนจากภาคีอื่น ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน เป็นเงื่อนไขที่จะทำให้สถานศึกษาและชุมชนร่วมกันสร้างความเข้มแข็งได้มากขึ้น การพัฒนาความร่วมมือจะนำไปสู่การผลักดันให้การศึกษาทำหน้าที่สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน 3) โครงสร้างของการจัดการศึกษาเป็นแบบแนวราบ การจัดโครงสร้างและระบบการบริหารจัดการของสถานศึกษาที่ลดโครงสร้างอำนาจที่มีหลายลำดับชั้นให้น้อยลง จัดสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและภาคีอื่น จะทำให้การจัดการศึกษากลายเป็นภารกิจร่วมของทุกคน ทั้งด้านถ่ายทอดความรู้ เวลา และทรัพยากรที่ใช้ และ 4) ชุมชนมีเงื่อนไขพื้นฐานเพื่อการพัฒนาภายใต้เงื่อนไขที่ว่าชุมชนมีทรัพยากรพื้นฐานคงเหลืออยู่ เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ บุคคล ผลผลิต รายได้ หรือมีปัจจัยแห่งความเข้มแข็งบางส่วนคงอยู่ เช่น กลุ่มผู้นำธรรมชาติ ความสัมพันธ์เชิงสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2542 : 130-132) และ Merrill Sands (1989 : 86-91) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่จะส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมงานกันซึ่งประมวลโดยสรุปได้ดังนี้

1. ปัจจัยด้านการจัดการ ปัจจัยต่อไปนี้เป็นภาระกระตุ้นการมีส่วนร่วมของฝ่ายวิจัย และฝ่ายส่งเสริมทางการเกษตร ซึ่งระบุว่า ต้องทำให้ได้ในปัจจัยดังต่อไปนี้

1.1 พัฒนาการให้เกิดการมีส่วนร่วมในพันธกิจและเป้าหมาย เป็นงานสำคัญที่ทางฝ่ายจัดการต้องให้ผู้มามีส่วนร่วมนั้นต้องร่วมในเป้าหมายและเป็นพันธกิจร่วมกันที่แต่ละฝ่ายต้องร่วมมือกัน คือ เป็นผู้นำในกิจกรรมการมีส่วนร่วมโดยทำให้เห็นได้ชัดเจนและเป็นลำดับต้น ๆ และให้รางวัลและสิ่งจูงใจแก่ผู้ทำงานด้านมีส่วนร่วมใช้เครื่องมือต่าง ๆ เช่น การร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา การอบรมร่วมกัน การร่วมจัดลำดับปัญหา และการร่วมวางแผนเพื่อให้เป็นไปตามขั้นตอนของงานแบบที่มีส่วนร่วม

1.2 ส่งเสริมด้วยสื่อต่าง ๆ ให้เกิดความเข้าใจของการที่ต้องพึ่งพากันหรือร่วมกัน การเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมนั้นคงไม่ใช่ผู้จัดการเท่านั้นแต่ต้องกระจายข้อมูลให้ทุกคนให้ทราบร่วมกัน

1.2.1 ให้ความรู้สึกถึงความจำเป็นที่ฝ่ายหนึ่งต้องพึ่งผลงานของอีกฝ่ายหนึ่ง โดยการส่งเสริมความร่วมมือในอาชีพและการปรับปรุงระบบการสื่อสาร

1.2.2 สร้างโอกาสให้เจ้าหน้าที่คุ้นเคยกับการวิจัยการทำงานและแนวทางทำงานของตนโดยใช้เครื่องมือต่าง ๆ เช่น การสัมภาษณ์ การไปศึกษาดูงาน การประชุม การทบทวนงานร่วมกัน

1.2.3 สนับสนุนให้ฝ่ายต่าง ๆ ทำงานร่วมกันเพื่อหาสมมติฐาน

1.2.4 ใช้แรงกดดันให้เกิดผลงานจากการมีส่วนร่วม

1.2.5 ให้อรรถาธิบายตามผลงานที่ทำร่วมกัน

1.3 หากความเห็นชอบร่วมกันในงานที่แต่ละฝ่ายจะรับไปทำ ความไม่ชัดเจนในบทบาทที่แต่ละฝ่ายรับผิดชอบ มักนำความเสียหายแก่เป้าหมายของงานได้ โดยเฉพาะกรณีที่บางฝ่ายเคยได้อำนาจแล้วต้องสูญเสียอำนาจไป

1.4 สร้างความไว้วางใจต่อกัน การมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นได้ดีเมื่อแต่ละฝ่ายคิดว่าผู้ที่ร่วมงานนั้น มีความสามารถและเป็นที่ไว้วางใจกัน ถ้าหากเห็นว่ากลุ่มใดจะทำงานร่วมด้วยไม่ได้ หรือไม่เต็มใจจะร่วมงานหรือไม่เห็นด้วยกับวิธีการในการร่วมงานก็จะเกิดปัญหาขึ้นได้

1.5 ลดการแข่งขันของแต่ละฝ่าย หากไม่มีการจัดการให้สิ่งแวดล้อมที่แต่ละฝ่ายจะมองเห็นชัดว่าเป็นหุ้นส่วนด้วยกันแล้ว ก็มักจะเกิดการแข่งขันกันเอง เกิดการแย่งชิงทรัพยากรกันหรือชิงอำนาจกัน

1.6 สร้างความมั่นใจว่าแต่ละฝ่ายจะได้ประโยชน์จากการมีส่วนร่วมกันทำงาน เป็นความจำเป็นที่จะสนับสนุนให้แต่ละฝ่ายเห็นประโยชน์ของการมีส่วนร่วมกันแล้วเกิดผลดีมากกว่าค่าใช้จ่ายที่เสียไป ผู้จัดการโครงการจะต้องไวต่อความรู้สึกที่จะจูงใจ กระตุ้นความสนใจให้ทุกฝ่ายเห็นคุณค่าของงานที่ทำ

2. ปัจจัยด้านการสื่อสาร การสนับสนุนการมีส่วนร่วมนั้นคือการมีเป้าหมายเพื่อให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเองและสร้างความมั่นใจให้กับคนในชุมชน จากนั้นพยายามให้เห็นว่าเขาสามารถเข้ามามีส่วนร่วม โดยกล้าแสดงความรู้สึกนึกคิด การระดมปัญหาออกมา การวิเคราะห์ปัญหา และหาวิธีการแก้ไขปัญหาได้ โดยภาพรวมการสื่อสารที่จะมาสนับสนุน ควรมีลักษณะที่สำคัญดังนี้

2.1 หาทางให้ทั้งสองฝ่ายเกิดความไว้วางใจกัน

2.2 ใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory communication) คือให้เน้นแบบสนทนาได้ตอบระหว่างบุคคล หรือกลุ่มบุคคลทั้งต้องมีทักษะในการคิด ฟัง และเคารพความคิดของผู้อื่น อันทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข่าวสารกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ และนำไปสู่การเกิดจิตสำนึกสาธารณะ (Public conscious) ร่วมกันได้

2.3 มีความหลากหลาย ผสมผสานกันในการใช้สื่อหลายชนิดทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อภาพ สื่อเสียง สื่อกิจกรรม และสื่อบุคคล

2.4 ควรเป็นการใช้สื่อเพื่อเข้าถึงบุคคลทั้งกลุ่มที่อาจเสียประโยชน์และสาธารณชนทั่วไป เพื่อให้รับรู้เข้าใจ เกิดความรู้สึกรู้สึกเห็นชอบและร่วมสนับสนุน

2.5 การสื่อสารนั้นใช้ทั้งแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น การแข่งกีฬา งานเลี้ยง การทำบุญ

2.6 สื่อบุคคลนั้นควรเริ่มด้วยการแต่งกายชุดสุภาพ เรียบง่าย หลีกเลียงสัญลักษณ์ของอำนาจวางตัวสบาย ๆ เป็นกันเองสนทนาด้วยคำถามง่าย ๆ ใกล้ตัว ใกล้ครอบครัว และใกล้ใจ ใช้น้ำเสียงอ่อนโยน นุ่มนวล ปลูกเร้าให้แสดงความคิดเห็น กระตุ้นให้เกิดทัศนคติที่ว่า พวกเราจะทำได้ (can do attitude) ไม่คำนึงถึงความไม่สันทัดในภาษาวิชาการของชาวบ้าน

2.7 ใช้หลัก "อภิปรายธรรม" อันเป็นธรรมเพื่อความเจริญที่มีประเด็นสำคัญส่วนหนึ่งระบุว่า "หมั่นประชุมเป็นเนืองนิจ" "พร้อมเพรียงกันโดยเริ่มและเลิกพร้อมกัน" และ "พร้อมเพรียงกันกระทำกิจที่พึงกระทำ"

2.8 ในการประชุมควรให้ผู้เข้าประชุมนั่งสบาย ๆ ทุกคนเห็นหน้ากัน มีการเขียนบนกระดาน เพื่อทุกคนเห็นข้อมูลไปพร้อม ๆ กัน ให้ระลึกไว้ว่า "ผู้ที่เข้าประชุมทุกคน เป็นเจ้าของการประชุม" มิใช่ "กำกับเนื้อหา" การประชุม

2.9 นอกจากการเสนอความคิดเห็นโดยการพูดในที่ประชุม ควรมีการเขียนโดยใช้ระบบ Pin and Card กล่าวคือ ให้แต่ละคนเขียนใส่กระดาษแผ่นขนาด A4 โดยไม่ต้องระบุรายชื่อ แล้วรวบรวมมาติดกระดานเพื่อประกอบการอภิปรายด้วย

2.10 ใช้เครื่องมือสื่อสารขนาดเล็ก ที่ไม่ต้องใช้วัสดุอุปกรณ์ราคาแพงเสมอไป เช่น จดหมายเวียน จดหมายข่าว โทรศัพท์

2.11 ส่วนใหญ่สื่อต่าง ๆ ควรสร้างและใช้ได้ในที่ถาวร แต่ผสมผสานหลายสื่อเพื่อเข้าถึงบุคคลเป้าหมายหลายกลุ่ม โดยเฉพาะสื่อที่ชุมชนมีส่วนร่วมผลิตหรือทำเอง เช่น คำขวัญ การวาดภาพ การร่วมตอบปัญหา การจัดเวทีชาวบ้าน เสวนากันเอง

2.12 สื่อไม่ควรมีลักษณะแข็งตัวยืดหยุ่นได้ ไม่เป็นสถาบัน

2.13 มีการแลกเปลี่ยนบทบาทระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร

2.14 เน้นการสื่อสารแนวนอนในทุกระดับของสังคม และเป็นการสื่อสารอย่างเสมอภาค แหล่งสื่อจึงมาจากคนทุกกลุ่มในสังคมมิใช่มาจากผู้มีอำนาจสูงเพียงฝ่ายเดียว โดยเฉพาะต้องทำให้เนื้อหาทั้งหลายมิใช่ถูกตัดสินใจมาจากข้างบน แต่ที่คนต่าง ๆ ต้องมีชั้นชั้นล่างร่วมตัดสินใจ

2.15 ผู้รับสารมิใช่รอรับข่าวสารเพียงอย่างเดียว แต่กระตือรือร้น ที่จะแสดงกริยาป้อนกลับ (feedback) ด้วย

2.16 มีคณะทำงานที่มีความเป็นประชาธิปไตย เคารพในความเสมอภาคและพร้อมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น เห็นคุณค่าของคนในชุมชนเพื่อเขาจะมีกำลังใจทำสิ่งแปลกใหม่ขึ้นมาได้ มีทั้งความรู้พื้นฐาน (basic) เทคนิค (technique) หลายวิธีที่จะเลือกใช้ และมีกลวิธี (tactic) ที่ชาญฉลาดกับแต่ละสถานการณ์

2.17 สร้างความพอใจให้ผู้มีส่วนร่วมรู้สึกมีความสุขที่ได้มีส่วนร่วม

2.18 ช่วงเวลาการมีส่วนร่วมควรเป็นไปตลอดเวลาหรือยาวนานมิใช่ชั่วคราว

จะเห็นได้ว่าการจะให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมให้มากขึ้นนั้นควรเน้นที่การเข้ามามีส่วนร่วมโดยอิสระภาพ และเสมอภาค แล้วมุ่งสร้างทักษะการมีส่วนร่วมด้วยการให้เห็นถึงข้อจำเป็นของการมีส่วนร่วมด้วยความรู้สึที่ดีต่อกันทั้งสองฝ่าย มีการสื่อสารซึ่งกันและกันทั้งสองทางเพื่อความคงทน และสถานภาพของการมีส่วนร่วมที่ยาวนาน ส่งผลต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

#### บทบาทของชุมชนกับการจัดการศึกษา

บทบาทของชุมชนกับการจัดการศึกษาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 เพื่อให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพนั้นกรมวิชาการได้กำหนดไว้ (วิชาการ, กรม, 2545: 10-12) ดังนี้

บทบาทของผู้ปกครอง ได้แก่ กำหนดแผนการเรียนรู้ของผู้ปกครองร่วมกับครูและนักเรียนมีส่วนร่วมในการกำหนดสาระของหลักสูตร และกำหนดแผนพัฒนาสถานศึกษา หรือธรรมนูญสถานศึกษา ส่งเสริมสนับสนุนกิจกรรมของสถานศึกษา เพื่อพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพ จัดบรรยากาศในบ้านให้เอื้อต่อการเรียนรู้ อบรมดูแลเอาใจใส่ ให้ความรักความอบอุ่น ส่งเสริมการเรียนรู้และพัฒนาการด้านต่าง ๆ ของผู้เรียน สนับสนุนทรัพยากรเพื่อการศึกษาตามความเหมาะสม และความจำเป็น ร่วมมือกับครูและผู้เกี่ยวข้องประสานงาน ป้องกัน และแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของผู้เรียน ปฏิบัติตนให้เป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ มีความรู้คู่คุณธรรม เป็นแบบอย่างที่ดี นำไปสู่การพัฒนาให้เป็นสถาบันแห่งการเรียนรู้ มีส่วนร่วมในการประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียน และในการประเมินการจัดการศึกษาของสถานศึกษา และจัดให้บุตร ธิดา หรือบุคคลที่อยู่ในความดูแลได้รับการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี

บทบาทของประชาชน ได้แก่ มีส่วนร่วมในการกำหนดสาระของหลักสูตร และแผนพัฒนาการศึกษา หรือธรรมนูญของสถานศึกษา สนับสนุนกิจกรรมของสถานศึกษาในด้านการจัดการเรียนรู้และทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อการศึกษาตามความเหมาะสมและจำเป็น มีส่วนร่วมในการประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียน และมีส่วนร่วมในการประเมินผลการจัดการศึกษาของสถานศึกษา เพื่อให้สถานศึกษาเป็นสถานศึกษาของชุมชนอย่างแท้จริง

บทบาทของชุมชน ได้แก่ มีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาสถานศึกษาหรือธรรมนูญของสถานศึกษา มีส่วนร่วมในการกำหนดสาระตามหลักสูตรของสถานศึกษา โดยคำนึงถึงความต้องการของสังคมและชุมชน เป็นศูนย์การเรียนรู้ เครือข่ายการเรียนรู้ให้ผู้เรียนได้มีประสบการณ์จากสถานการณ์จริง ให้การสนับสนุนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ของสถานศึกษา มีส่วนร่วมในการตรวจสอบและประเมินผลการจัดการศึกษาของสถานศึกษา และเสนอแนะแนวทางการพัฒนาการจัดการศึกษาของสถานศึกษา

บทบาทของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้แก่ ให้ความเห็นชอบในการจัดทำหลักสูตรให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น สนับสนุนส่งเสริมให้การบริหารด้านวิชาการของสถานศึกษาส่งเสริมให้มีการระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษา ตลอดจนสรรหาวิทยากรภายนอก และภูมิปัญญาชาวบ้าน เพื่อเสริมสร้างพัฒนาการของนักเรียนทุกด้าน รวมทั้งสืบสานจารีตประเพณี ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นและของชาติ และเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชน ตลอดจนประสานงานกับองค์กร ทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อให้สถานศึกษาเป็นแหล่งวิทยากรของชุมชนและมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนและท้องถิ่น

### ตอนที่ 3 แนวคิดการศึกษาชุมชน

แนวคิดการศึกษาชุมชนเป็นแนวคิดที่ผู้วิจัยนำมาเป็นกรอบในการวิจัยในครั้งนี้โดยใช้เป็นเครื่องมือแนวทางเพื่อการศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมและสมบูรณ์ โดยศึกษาในประเด็นดังต่อไปนี้

#### ความหมายของชุมชน

ปารีชาติ วลัยเสถียร (2543) กล่าวถึงความสำคัญของความเป็นชุมชน ว่าการที่กลุ่มคนได้สร้างสรรค์ บางสิ่งบางอย่างขึ้นด้วยตนเอง เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างกัน คุณลักษณะหรืออัตลักษณ์ และการทำงานร่วมกัน ความเป็นชุมชนไม่ใช่สิ่งคงที่ อยู่ตลอดเวลา อาจเกิดขึ้นและสลายไปได้ บางขณะก็มีความเข้มแข็งเพื่อเผชิญสถานการณ์ที่ยุ่ยาก บางขณะอาจจะไม่มีพลัง และสูญสลายไปหรืออาจฟื้นตัวขึ้นมาใหม่อีกก็ได้มีการปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขและสภาวะแวดล้อม

ประเวศ วะสี (2541) ได้ให้ความหมายของชุมชนว่า ชุมชน หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่ง มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเชื่ออาทรต่อกัน มีความพยายามทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน ในการกระทำ รวมถึงการติดต่อสื่อสารกัน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2540) ได้ให้ความหมายของชุมชนว่า ชุมชน หมายถึง องค์การทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่งและปวงสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ได้และสามารถแก้ไขปัญหาส่วนใหญ่ในชุมชนของตนเองได้

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (2540) กล่าวถึง ชุมชน โดยสรุปว่า ชุมชน ประกอบไปด้วยระบบความสัมพันธ์ของคน ความเชื่อ ศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม ระบบเศรษฐกิจ อาชีพ ระบบการเมือง ระบบการปกครอง โครงสร้างอำนาจ รวมถึงระบบนิเวศวิทยา สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีด้านต่าง ๆ ซึ่งระบบเหล่านี้มีความสัมพันธ์ระหว่างกัน

พระธรรมปิฎก (2539) ได้ให้ความหมายของชุมชนโดยการเปรียบเทียบกับคำว่า "สังฆะ" ในความหมายของหมู่คณะซึ่งสรุปได้ว่า "สังฆะ คือชุมชนแห่งภักตมิตร คือการที่บุคคลมาอยู่ด้วยกันเริ่มตั้งแต่ผู้นำ (พระศาสดา) เป็นภักตมิตร คือผู้ที่ช่วยเหลือหนุนผู้อื่นในการพัฒนาชีวิตได้ดี ให้เป็นชีวิตที่เจริญงอกงาม และผู้ที่มาอยู่ด้วย (พระภิกษุ) ก็มาช่วยกัน เอื้ออาทรต่อกัน ให้แต่ละบุคคลพัฒนาตนให้เข้าถึงชีวิตที่ดีงามขึ้น เมื่อแต่ละบุคคลได้รับประโยชน์จากสังฆะ หรือชุมชนแต่ละบุคคลนั้นก็ต้องเป็นประกอบหรือส่วนร่วมที่ดี เพื่อช่วยเอื้อเพื่อเกื้อกูลต่อชุมชนด้วยเช่นกัน"

ชยันต์ วรรณระภูติ (2536) ได้ให้ความหมายของชุมชนว่า ชุมชนหมายถึงการอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่ง ในพื้นที่แห่งหนึ่ง เพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต โดยเหตุที่มีคนกลุ่มดังกล่าวอาศัยอยู่ร่วมกัน ใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิต จึงมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มีองค์กรหรือสถาบันของชุมชนและกฎเกณฑ์ต่างๆ

กาญจนา แก้วเทพ (2538) ได้ให้ความหมายของชุมชนว่าชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีฐานะและอาชีพที่คล้ายคลึงกัน มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกัน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับเครือญาติ จนถึงระดับหมู่บ้านและใหญ่กว่าระดับหมู่บ้าน และผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชน มีความรู้สึกว่าเป็นคนชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ ยังมีการดำรงรักษาคุณค่าและมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา ถ่ายทอดไปยังลูกหลานอีกด้วย

Mark S. Homan (1994) ให้ความหมายของชุมชนว่า "คนจำนวนหนึ่งที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งหนึ่ง มีความเชื่อ ผลประโยชน์ กิจกรรม และมีคุณสมบัติอื่นที่คล้ายคลึงกัน คุณลักษณะเหล่านี้มีลักษณะเด่นเพียงพอที่จะทำให้สมาชิกนั้นตระหนักและเกื้อกูลกัน"

Lofquist (1983 อ้างถึงใน Homan, 1994) ให้ความหมายว่า "ชุมชน คือ จิตวิญญาณหรือความรู้สึก เกิดขึ้นเมื่อคนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมาทำงานร่วมกัน เพื่อที่จะบรรลุถึงเป้าหมายที่ต้องการร่วมกัน"

Peck (1987, อ้างถึงใน Homan, 1994) ให้ความหมายว่า "ชุมชน คือ ปัจเจกชน ซึ่งเรียนรู้ถึงสื่อสัมพันธ์ด้วยความซื่อสัตย์ และเป็นผู้ที่มีความใกล้ชิดสนิทสนมกันอย่างแน่นแฟ้น และมีความสัมพันธ์ร่วมกันอย่างมีนัยสำคัญ ที่จะร่วมสุข ร่วมทุกข์ และเกื้อกูลกัน โดยมองว่า ชุมชนที่ดีนั้น ไม่ใช่จะเกิดขึ้นได้อย่างง่ายดาย หรือไม่ได้เกิดขึ้นและดำรงอยู่อย่างง่าย ๆ เพราะชุมชนนั้นจะต้องมีเป้าหมาย และการที่จะไปสู่เป้าหมายนั้นจะต้องหาหนทางด้วยการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน ด้วย



ความรักและสันติสุขเพื่อชุมชนนั้น จะสร้างความเป็นชุมชนได้สำเร็จ ความรู้สึกของสมาชิกในชุมชนนั้นรู้สึกว่าจะอบอุ่นและปลอดภัย

Baker Brownell (1950 ) ได้ให้ความหมายของชุมชนไว้หลายประการ ซึ่งสรุปได้ว่า “ชุมชน คือ การกระทำที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความร่วมมือ ร่วมใจ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นสังคมที่ตนรู้จักกันอย่างใกล้ชิดและสนิทสนม”

สรุปได้ว่า ความหมายของชุมชนนั้นไม่จำกัดแน่นอนตายตัว อาจพิจารณาได้หลายแง่มุม โดยชุมชน มีความหมายทั้งรูปธรรมและนามธรรม ในความหมายของชุมชนเชิงรูปธรรมนั้นให้ความสำคัญกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ ส่วนในความหมายเชิงนามธรรม นั้น ชุมชน เป็นคำที่นำไปใช้กันอย่างกว้างขวางซึ่งพอจะสรุปได้ว่า ชุมชน ประกอบไปด้วยระบบความสัมพันธ์ของคน ความเชื่อ ศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม ระบบเศรษฐกิจ อาชีพ ระบบการเมือง ระบบการปกครอง โครงสร้างอำนาจ รวมถึงระบบนิเวศวิทยา สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีด้านต่าง ๆ ซึ่งระบบเหล่านี้มีความสัมพันธ์ระหว่างกัน คนที่อยู่ร่วมกันในชุมชน มีความรู้สึกเป็นเจ้าของมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน เพื่อที่จะบรรลุถึงเป้าหมายที่ต้องการมีการเรียนรู้ร่วมกัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และ มีความเอื้ออาทรต่อกัน

#### ความหมายของการศึกษาชุมชน

“การศึกษาชุมชน” มีนักวิชาการให้ความหมายไว้หลายประการ โดยมุ่งเน้นถึงการเข้าไปศึกษา เพื่อทำความเข้าใจในสภาพต่าง ๆ ของชุมชน ทั้งทางด้านกายภาพ สังคม วัฒนธรรม ประเพณี เศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ ในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนที่แตกต่างกันไป ดังนี้

สนธยา พลศรี (2548) ให้ความหมายว่า การศึกษาชุมชน (Community study) หมายถึง การสำรวจ และการศึกษาวิเคราะห์ความจริงในข้อมูลต่าง ๆ ของชุมชนทั้งในด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง ปัญหาและความต้องการของประชาชนในชุมชน เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนา ชุมชนต่อไป

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (2540) ได้กล่าวว่า หมายถึง การที่นักพัฒนาซึ่งเป็นคนภายนอกชุมชนหรือผู้มีอาชีพอื่น เข้าไปเรียนรู้เรื่องราวของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง เพื่อให้เกิดความเข้าใจว่า ชุมชนมีองค์ประกอบใดบ้าง มีโครงสร้าง มีคุณลักษณะทั้งทางด้านกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง การเรียนรู้อย่างไร มีสถานการณ์ใดเกิดขึ้นในชุมชนบ้าง มีประวัติความเป็นมาอย่างไร คนในชุมชนมีความเป็นอยู่อย่างไร มีความคิดเห็นต่อเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตัวเขาอย่างไร มีปัญหาความเดือดร้อนอย่างไร มีความต้องการที่จะแก้ไขปรับปรุงหรือไม่ มีศักยภาพในชุมชนอะไรบ้าง เช่น ผู้นำ กลุ่มหรือการรวมตัวที่เข้มแข็ง เป็นต้น และได้สรุปถึง การศึกษาชุมชนที่มีประสิทธิภาพว่าต้องนำมาซึ่งความรู้เรื่องพื้นที่ สถานการณ์และสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนกับความ

เข้าใจเรื่องของคนในชุมชนว่าเขามีแบบแผนในการดำเนินดำรงชีวิตและการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ อย่างไร เพื่อให้สามารถระบุปัญหา และกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากปัญหานั้นได้อย่างถูกต้อง รวมทั้งประเมินศักยภาพต่าง ๆ ของชุมชนได้ อันจะนำมาซึ่งการกำหนดโครงการ กิจกรรมเพื่อการพัฒนาหรือการแก้ไขปัญหาโดยที่ชุมชนเสนอเองและจากการวิเคราะห์ของผู้ศึกษา

มงคล พนมมิตร และชาติชาย รัตนศิริ (2540) กล่าวถึงการศึกษาชุมชนว่า หมายถึง การที่นักพัฒนาซึ่งเป็นคนภายนอกชุมชนเข้าไปทำความรู้จักทำความเข้าใจชุมชนก่อนที่จะลงมือทำงานร่วมกับชุมชนนั้น ๆ ซึ่งถือเป็นหัวใจในการเริ่มต้นของงานพัฒนาทุก ๆ ด้าน เพราะถ้าไม่รู้จักไม่เข้าใจชุมชนอย่างดีพอ เป้าหมายและทิศทางการทำงานของเราจะไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน

ธนพรรณ ธาณี (2540) กล่าวถึง ความหมายของการศึกษาชุมชนใน “การศึกษาชุมชน” ว่า หมายถึง กระบวนการที่จะทำให้นักพัฒนาสามารถวิเคราะห์ชุมชนในงานพัฒนาได้ ซึ่งการศึกษาชุมชนจะมีความหมายตรงกันนั้นนักพัฒนาจะต้องยอมรับในแง่ที่ชุมชนแต่ละชุมชนมีความแตกต่างในด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง เพื่อให้เข้าใจลักษณะของแต่ละชุมชนอย่างแท้จริง

อรพินท์ สพอิชชัย (2537) กล่าวว่า การศึกษาชุมชน คือการที่นักพัฒนาต้องทำความเข้าใจข้อมูลสภาพหมู่บ้าน ภูมิประเทศชุมชน ชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ผู้นำ ความเชื่อ ศิลปวัฒนธรรม การเมืองระดับหมู่บ้าน ตลอดจนสภาพปัญหาต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อเข้าใจชุมชนหรือหมู่บ้านที่จะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงานต่อไป

ชยันต์ วรรณระภูติ (2536) กล่าวถึงการศึกษาชุมชนว่า เป็นการศึกษาและอธิบายอย่างเป็นระบบว่า ชุมชนนั้นมีสภาพโดยรวมเป็นอย่างไร มีเงื่อนไขทางด้านสิ่งแวดล้อม รูปแบบการผลิตหรือการทำมาหากิน มีรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนอย่างไร มีการจัดระเบียบสังคมอย่างไร โครงสร้างอำนาจในชุมชนเป็นอย่างไร องค์กรชาวบ้านมีอย่างไร มีปัจจัยหรือมีอิทธิพลจากชุมชนภายนอกมาเกี่ยวข้องอย่างไร ชุมชนมีองค์ความรู้ที่ได้สะสมมาอย่างไร มีวิธีการมีศักยภาพอย่างไรในการแก้ปัญหา และมีปัจจัยอะไรที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางและรูปแบบของความสัมพันธ์ ข้อมูลเหล่านี้ ถ้าสามารถเก็บรวบรวมได้ ก็จะทำมาซึ่งความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงและปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลง

โดยสรุป การศึกษาชุมชน คือ การที่นักพัฒนาหรือคนภายนอกชุมชน เข้าไปศึกษาชุมชนในด้านต่าง ๆ ทั้งทางกายภาพ ชีวภาพ ความเป็นอยู่ ระบบวิถีคิด การทำงานความสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ ตลอดจนปัญหาและปรากฏการณ์ในลักษณะต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อให้เข้าใจลักษณะของแต่ละชุมชนอย่างแท้จริง โดยมีการเรียนรู้และเข้าใจในเรื่องความแตกต่างของระบบคิด ที่จะประโยชน์ต่อการดำเนินงาน หรือเพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนา ชุมชนต่อไป

## ความสำคัญของการศึกษาชุมชน

สังคม ชุมชน ล้วนมีความเป็นพลวัต มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้นการเรียนรู้ การศึกษาชุมชน สังคม เพื่อให้รู้เท่าทัน และทราบถึงสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง ย่อมเป็นประโยชน์ และเป็นสิ่งจำเป็นต่อการพัฒนาอย่างยิ่ง ในการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา ได้มีการพยายามในการศึกษาและพัฒนาส่วนต่าง ๆ ของประเทศในลักษณะของการกำหนดเขตพื้นที่ ชุมชน หมู่บ้าน เมือง ชนบท หรือแม้แต่ในเขตอุตสาหกรรม นิคม ส่วนหนึ่งก็ประสบความสำเร็จ บางส่วนก็ล้มเหลว เป็นเพราะไม่สามารถรู้เท่าทันสภาพสังคม ชุมชน ที่หลากหลายและเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เพราะแนวคิดการศึกษาและการพัฒนาชุมชนในอดีต มีความเชื่อเบื้องต้นว่า จำเป็นที่องค์กร พัฒนาจากภายนอก จะต้องนำทรัพยากรทุกชนิด นับตั้งแต่เงินทุน วิธีการทำงาน ความรู้ วิธีการจัด องค์กร หรือแม้แต่คุณค่าหรือจิตสำนึกในการพัฒนาเข้าสู่ชุมชน แต่ในความเป็นจริงประชาชนใน ชุมชนนั้นมิได้ว่างเปล่าอย่างที่นักพัฒนาคิด (กาญจนา แก้วเทพ :2538 )

ชยันต์ วรรณภูติ ( 2536 ) กล่าวถึงกรอบคิดในการศึกษาชุมชนและการเปลี่ยนแปลง ว่า ต้องมีความเข้าใจในด้านต่าง ๆ คือ ความคิดพื้นฐานในการศึกษาชุมชน คือ การมีกรอบการศึกษา เพื่อความรู้เท่าทันสภาพชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลง มีความเข้าใจในฐานะและความหมายของ ชุมชนหมู่บ้าน

การศึกษาชุมชน และการมองปรากฏการณ์ทางสังคม ก็คือการมองข้อมูลชุดหนึ่งที่เกิดขึ้น ภายใต้กรอบเวลาและสถานที่ที่บุคคลผู้นั้นสนใจ โดยอาศัยแนวความคิด ทฤษฎี เป็นเครื่องมือ นำทางในการมองหาข้อมูล เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความหมายและสามารถอธิบายปรากฏการณ์ ทางสังคมนั้นได้ ชยันต์ วรรณภูติ (2536) ได้กำหนดหลักการเบื้องต้นขึ้น ในการศึกษา ปรากฏการณ์ทางสังคมไว้ 4 ประการ สรุปได้ดังนี้

ปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมมี 2 ระดับ คือ ปรากฏการณ์ที่อยู่ในระดับผิวหน้า ซึ่งเป็นสิ่งสังเกตเห็น พรรณนาหรือจำแนกปรากฏการณ์เหล่านี้ให้เห็นเป็นหมวดหมู่อย่างมีความหมายได้ โดยหลักการแล้วการพรรณนาปรากฏการณ์อย่างละเอียดจะช่วยให้เข้าใจสภาพ การดำรงอยู่และกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ตลอดจนความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ ยิ่ง อธิบายมากเท่าใด ยิ่งเข้าใจปรากฏการณ์มากขึ้นเท่านั้น ในลักษณะที่สอง ปรากฏการณ์ที่อยู่ เบื้องหลังของปรากฏการณ์ผิวหน้า คือ ความพยายามที่จะศึกษาปรากฏการณ์ค้นหาสาเหตุที่อยู่ เบื้องหลัง หรือที่ลึกลงไป เป็นการมองหาสาเหตุไม่ว่าจะเป็นทางด้านชีวภาพหรือทางสังคม วัฒนธรรม เพื่อเข้าใจปรากฏการณ์เบื้องหลัง เพื่อหาความสัมพันธ์ของสิ่งต่างในเชิงเหตุผล หรือที่มี ความเชื่อมโยงเกี่ยวพันทางประวัติศาสตร์เบื้องหลังที่มา เป็นต้น ซึ่งเป็นการศึกษาหาความเป็นจริง ทางสังคมในทุกด้านว่าเป็นปรากฏการณ์ที่มีความสลับซับซ้อน มี มิติ ด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยการมองปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่าง

สัมพันธ์กับปรากฏการณ์อื่น หรือเป็นการมองอย่างองค์รวม รอบด้านสัมพันธ์กันทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง เป็นการมองเพื่อทราบและเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์นั้นกับปรากฏการณ์อื่น ๆ ว่ามีอยู่อย่างไร

โดยเหตุที่ความหมายของปรากฏการณ์ในสังคมหนึ่งถูกกำหนดขึ้นและเข้าใจความหมายรู้กันในกลุ่มคน ซึ่งอยู่ในสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมเดียวกัน ดังนั้น นักมานุษยวิทยาจึงต้องตั้งคำถามว่า ความจริงที่เห็นเป็นความจริงของใคร ความเป็นจริงในสายตาของคนในสังคมที่ถูกศึกษาย่อมจะแตกต่างไปจากความเป็นจริงในสายตาของผู้ศึกษา ดังนั้น การยอมรับความเป็นจริงทางสังคมถูกสร้างและกำหนดโดยคนในสังคม การแสวงหาความเป็นจริงและความหมายของสังคมย่อมจะต้องอาศัยกฎเกณฑ์ หรือรหัสของคนในสังคมนั้น เป็นเครื่องตัดสินและช่วยอธิบาย ทั้งนี้เพราะผู้ศึกษาชุมชน หรือนักวิจัยย่อมมีฐานะทางชนชั้นที่แตกต่างออกไป และเป็นคนนอกจากสังคมอื่นที่มีบรรทัดฐานแตกต่างกัน ซึ่งถ้าหากไม่ระวังแล้ว ผู้ศึกษามักจะใช้เกณฑ์ของตนเป็นเครื่องตัดสิน หรืออธิบายปรากฏการณ์นั้น และยอมทำให้การศึกษาแบบนี้ไม่สามารถสะท้อนความเป็นจริงของสังคมนั้นได้ ดังนั้น จึงต้องมีการศึกษาชุมชนในลักษณะของการมีส่วนร่วมมากขึ้น

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม ย่อมต้องอาศัยการเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมหนึ่ง ๆ แตกต่างหรือเหมือนกันอย่างไร มิติของการเปรียบเทียบย่อมช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถหาข้อสรุปเชิงสากลเกี่ยวกับปรากฏการณ์นั้นได้ โดยการเปรียบเทียบสังคมมากกว่าหนึ่งแห่ง การเปรียบเทียบข้อเหมือนหรือข้อแตกต่าง และการศึกษาโดยการให้รายละเอียดเกี่ยวกับบริบท หรือเงื่อนไขของสังคมนั้น จะช่วยให้เข้าใจปรากฏการณ์นั้นอย่างชัดเจนมากขึ้น

นอกจากนี้ ชัยยันต์ วรรณะภูติ (2536) ยังได้เสนอกรอบคิดเพื่อทำความเข้าใจชุมชนในมิติต่าง ๆ เช่น ความสัมพันธ์ของสังคมหมู่บ้านที่เชื่อมโยงกับระบบการเมืองการปกครอง ลักษณะของระบบเศรษฐกิจของสังคมหมู่บ้านที่กำลังถูกผนึกเข้ากับระบบตลาด และระบบทุนนิยม ลักษณะโครงสร้างทางสังคม โครงสร้างอำนาจ องค์กรชาวบ้านที่เป็นลักษณะเฉพาะของสังคมหมู่บ้าน ลักษณะของวัฒนธรรม ความคิด และจิตสำนึกของสมาชิกชุมชน

กาญจนา แก้วเทพ (2538) ได้เสนอหลักการวิเคราะห์และศึกษาชุมชนดังนี้ ต้องมีมิติทางด้านประวัติศาสตร์กล่าวคือมองดูตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันว่ามีอะไรเปลี่ยนแปลงคลี่คลายมาได้อย่างไร และอะไรเป็นปัจจัยกำหนดการเปลี่ยนแปลง การวิเคราะห์ในเชิงโครงสร้าง คือการวิเคราะห์ที่อยู่บนพื้นฐานความเข้าใจที่ว่า เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น มิได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่หากเกิดขึ้นอย่างมีระบบ ระเบียบโครงสร้างที่แน่นอน มีองค์ประกอบย่อยของเหตุการณ์นั้น มีกลไกและเงื่อนไขที่สืบทอดเหตุการณ์นั้น วิเคราะห์และสำรวจปัญหา ความสามารถ และศักยภาพทั้งหมดในการแก้ไขปัญหา เครือข่าย กลไกเงื่อนไขที่เสริมสร้างสืบทอดหรือทำลายเหตุการณ์นั้น ๆ

## วัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน

ในการศึกษาชุมชนมีวัตถุประสงค์ ในหลายประเด็น โดยมีผู้ศึกษาไว้ ดังนี้

อรพินท์ สพโชคชัย (2537) กล่าวว่า วัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน เพื่อเข้าใจชุมชน หรือหมู่บ้านที่จะพัฒนา ความเข้าใจนี้จะเป็นประโยชน์ในการดำเนินการประชุม (ระดมความคิด) เพื่อช่วยงานการพัฒนาหมู่บ้าน และเพื่อศึกษากลุ่มบุคคลต่าง ๆ ในชุมชนหรือหมู่บ้าน

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (2540) กล่าวว่าการศึกษาชุมชน สามารถแบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา ดังนี้

การศึกษาชุมชนโดยนักพัฒนาซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในการพัฒนาชุมชนนั้น ๆ โดยตรง ทำการศึกษาชุมชนเพื่อให้เข้าใจและเห็นช่องทางในการกระตุ้น ส่งเสริมให้คนหรือกลุ่มในชุมชนริเริ่มกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาของตน และผู้ใช้ประโยชน์จากผลการวิเคราะห์ด้วยตนเอง งานศึกษาชุมชนนี้ นักพัฒนาจะขอให้ผู้อื่นทำแทนมิได้ นักพัฒนาจะต้องมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชนเสมอ การศึกษาชุมชนที่หน่วยงานต้นสังกัดของนักพัฒนามอบหมายให้นักพัฒนา ทำการรวบรวมหรือสำรวจข้อมูลในชุมชนเพื่อนำไปใช้วางแผน ซึ่งนักพัฒนาเป็นเพียงผู้เก็บข้อมูลตามประเด็น และ/หรือแบบสำรวจข้อมูลที่คนอื่นสร้างขึ้นมาก่อน ส่วนการวิเคราะห์ผลและการใช้ประโยชน์จากผลการวิเคราะห์มักจะเป็นเจ้าหน้าที่ข้อมูลหรือเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนหรือจัดทำข้อมูลพื้นฐานของหน่วยงาน นอกจากนี้ จิตติ มงคลชัยอรัญญา ยังกล่าวถึงความแตกต่างของการศึกษาชุมชนทั้งสองนี้ว่า การศึกษาชุมชนข้อแรกนั้น ข้อมูลต่างๆ ที่จำเป็นสำหรับนักพัฒนาในการทำงานในพื้นที่นั้นอาจจะไม่ครอบคลุมทุกด้าน เพราะมีขีดจำกัดเรื่องเวลา ปริมาณภารกิจ ตลอดจนขีดความสามารถของนักพัฒนา ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย พื้นฐานความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์เดิม อุดมการณ์และแนวคิดที่มีต่อชุมชน เป็นต้น แต่การศึกษาชุมชนแบบนี้ จะได้ข้อมูลเชิงคุณภาพที่ทำให้เข้าใจชุมชนดีขึ้น เป็นความร่วมมือของทั้งสองฝ่าย ส่วนการศึกษาชุมชนประเภทที่สอง ข้อมูลจากการกำหนดของหน่วยงานต้นสังกัดนั้น มักเป็นข้อมูลเชิงปริมาณ ทำให้รู้ปัญหาชุมชนในภาพรวม แต่ขาดความลึกซึ้ง การศึกษาชุมชนแบบแรกเป็นสิ่งที่มีความสำคัญสูงต่อการทำงานพัฒนาในพื้นที่ หรือที่เรียกว่าในระดับจุลภาค การที่นักพัฒนาสามารถเข้าใจเรื่องต่าง ๆ ของชุมชนได้เป็นอย่างดี ย่อมมีผลต่อการทำงานพัฒนา เหมือนคำกล่าวของนักพัฒนาที่มีประสบการณ์ในการพัฒนาที่ว่า “หากศึกษาชุมชนได้ดีก็เท่ากับวางแผนพัฒนาสำเร็จไปแล้วครึ่งหนึ่ง” ส่วนแบบที่สองเป็นการมองในระดับมหภาคในภาพรวมของการพัฒนา

ธนพรรณ ธาณี (2540) กล่าวถึง วัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนไว้ว่า การศึกษาชุมชนเพื่อหาข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน คือ เป็นการหาความรู้ใหม่ หรือเป็นการเพิ่มเติมความรู้ให้มากยิ่งขึ้น การหาข้อเท็จจริงอาจจะเป็นข้อเท็จจริงในลักษณะกว้างทั่วไป หรือลึกซึ้งมีการวิเคราะห์สิ่งต่าง ๆ อย่างละเอียดก็ได้ ตามวัตถุประสงค์ของผู้ศึกษา เช่น การศึกษาชุมชนเพื่อ

ทดสอบความรู้เดิมให้มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น เป็นการทดสอบความรู้ต่าง ๆ เพื่อยืนยันและเป็นการทำให้ความรู้เดิมนั้นน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น

การศึกษาชุมชนเพื่อนำข้อเท็จจริงไปใช้ประโยชน์ในงานพัฒนา ซึ่งนับว่ามีประโยชน์และสำคัญต่องานพัฒนาอย่างมาก เพราะจะได้นำไปวางแผนและนำไปปฏิบัติในงานพัฒนา ซึ่งถ้านักพัฒนาปราศจากการศึกษาชุมชนจะทำให้ไม่เข้าใจในงานพัฒนา ดังนั้นจึงจำเป็นต้องศึกษาชุมชน และธนพรธณ ธาณี (2540) ได้สรุปถึงวัตถุประสงค์ในการศึกษาชุมชนว่า เพื่อหาข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในชุมชน และเพื่อทดสอบความรู้ให้มีความน่าเชื่อถือ ว่ามีประโยชน์ต่อนักวิชาการเพื่อที่จะทำให้เข้าใจชุมชนและการเปลี่ยนแปลงได้อย่างมากในระดับหนึ่ง แต่ในการศึกษาชุมชนเพื่อนำข้อเท็จจริงไปใช้ในการพัฒนานั้น จะเกี่ยวข้องกับการนำความรู้จากการศึกษาชุมชนไปปฏิบัติในสนามในด้านกรวางแผนหรือการลงมือปฏิบัติงานสนามอย่างแท้จริง

โดยสรุป วัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนมีหลายประเด็น เพื่อเข้าใจชุมชน เพื่อหาข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน กระตุ้นส่งเสริมให้คนหรือกลุ่มในชุมชน ริเริ่มกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาของตนหรือเพื่อใช้ข้อมูลที่ได้มาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาต่อไป

### ประเภทของการศึกษาชุมชน

ธนพรธณ ชาลี (2540) ได้กล่าวถึงประเภทของการศึกษาชุมชนไว้ ดังนี้

1. การจำแนกตามวัตถุประสงค์ของการนำความรู้ไปใช้ แบ่งได้เป็น 3 ประเภทคือ

1.1 การศึกษาชุมชนแบบหาความรู้พื้นฐานทั่วไป เป็นการศึกษาชุมชนเพื่อหาข้อเท็จจริงทั่วไปภายในชุมชน

1.2 การศึกษาชุมชนแบบทดสอบความรู้เดิม เป็นการศึกษาชุมชนในลักษณะที่ต้องการทดสอบความรู้ต่าง ๆ ให้เกิดความรู้ที่น่าเชื่อถือมากขึ้น

1.3 การศึกษาแบบนำไปใช้ในงานพัฒนา เพื่อหาข้อเท็จจริงภายในชุมชนในเรื่องต่าง ๆ ไปใช้ในงานพัฒนาและการวางแผน

2. การจำแนกตามเนื้อหาของข้อมูลที่จะนำไปใช้ ได้แก่

2.1 การศึกษาชุมชนแบบข้อมูลโดยละเอียด โดยเป็นการศึกษาเพื่อต้องการหาข้อมูลรายละเอียดทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง การศึกษาประเภทนี้จะนำข้อมูลไปวางแผนในอนาคต เป็นแนวทางในการพัฒนา และมีระยะเวลาของการเก็บรวบรวมข้อมูลนาน

2.2 การศึกษาชุมชนแบบข้อมูลเฉพาะหรือข้อมูลคร่าว ๆ เป็นการศึกษาชุมชนที่ต้องการข้อมูลบางเรื่องที่จะนำไปใช้ในการวางแผนเกี่ยวกับชุมชน เพื่อนำไปลงมือปฏิบัติงานพัฒนาทันที

3. การจำแนกตามวิธีการเก็บข้อมูล ได้แก่

3.1 การศึกษาชุมชนแบบสำรวจ ซึ่งเป็นการศึกษาที่ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลในเชิงปริมาณ เช่น การสำรวจโดยใช้แบบสอบถาม

3.2 การศึกษาชุมชนแบบการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด โดยวิธีการเก็บรวบรวมในเชิงคุณภาพ เช่น การใช้แนวทางในการสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์แบบลึกซึ้ง โดยที่ได้เข้าไปศึกษาชุมชนอย่างมีการสังเกตการณ์อย่างต่อเนื่อง และการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด

3.3 การศึกษาชุมชนแบบเอกสาร คือการศึกษาชุมชนจากข้อมูลที่มีการบันทึกไว้

3.4 การศึกษาชุมชนแบบอื่น ๆ โดยการใช้การเก็บรวบรวมข้อมูลอื่น ๆ เช่น การใช้แบบประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน การสนทนากลุ่ม เป็นต้น

4. การจำแนกตามวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่

4.1 การศึกษาชุมชนแบบปริมาณ ที่ต้องใช้การวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติเป็นการเสนอข้อมูลตั้งแต่พื้นฐานทั่ว ๆ ไป ในลักษณะของตัวเลขสถิติต่างๆ จนถึงการใช้การวิเคราะห์สถิติขั้นสูง

4.2 การศึกษาชุมชนแบบคุณภาพ ที่มีการเสนอข้อมูลในลักษณะของการพรรณานำเนื้อหาโดยละเอียด จากข้อมูลที่ได้จากการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดในชุมชนเป็นระยะเวลา

5. การจำแนกตามผู้กระทำการศึกษา ได้แก่

5.1 การศึกษาชุมชนแบบกระทำคนเดียว

5.2 การศึกษาชุมชนแบบการกระทำเป็นกลุ่ม

5.3 การจำแนกตามทัศนคติของผู้ศึกษา ได้แก่

5.3.1 การศึกษาชุมชนโดยบุคคลภายนอกชุมชน

5.3.2 การศึกษาชุมชนโดยบุคคลภายในชุมชน

จากข้อมูลดังกล่าว จะเห็นได้ว่า การศึกษาชุมชนสามารถแบ่งเป็นหลายประเภท แต่ละประเภทก็มีความหมายหลายแบบ อย่างไรก็ตาม แต่ละประเภทของการศึกษาชุมชนก็มีส่วนร่วมที่เกี่ยวข้องและสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และการศึกษาชุมชนที่ดีนั้น น่าที่จะมีการผสมผสานหลายรูปแบบ เนื่องจากแต่ละแบบมีข้อดีและข้อบกพร่องด้วยกัน และถ้าผสมผสานได้หลายรูปแบบ การศึกษาชุมชนก็ย่อมจะมีความเที่ยงตรงและน่าเชื่อถือมากขึ้น

#### ข้อพิจารณาในการศึกษาชุมชน

ในการศึกษาชุมชนประเภทต่าง ๆ ที่มีความหลากหลายนั้น ควรนำแนวคิดต่าง ๆ มาเพิ่มเติม เพื่อให้สามารถนำมาใช้ทำความเข้าใจ กับสภาพความเป็นจริงของชุมชนและสังคมให้ชัดเจน ชัยนต์ วรรณภูมิ (2536) ให้แนวทางหรือข้อเสนอแนะในการศึกษาชุมชนไว้ดังนี้

1. ประวัติศาสตร์หมู่บ้านและรูปแบบการใช้ทรัพยากร คือการศึกษาหมู่บ้านตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ทรัพยากรตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงการใช้ทรัพยากรในการ

ผลิตในปัจจุบัน เป็นการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงสิ่งที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านเป็นช่วง ๆ เพื่อจำแนกให้เห็นปัจจัยที่เข้ามากระทบในลักษณะการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ

2. ผู้นำ และบทบาทของผู้นำในฐานะของ "คนกลาง" การศึกษาผู้นำของชุมชนเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อความเข้าใจหมู่บ้าน เป็นการศึกษารูปร่างอำนาจในหมู่บ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับระบบภายนอก การตัดสินใจของหมู่บ้านในการเลือกผู้นำ และการได้มาซึ่งอำนาจ เพื่อเข้าใจภาวะผู้นำในชุมชน ซึ่งกลุ่มผู้นำมีบทบาทสำคัญในการเป็นตัวเชื่อมระหว่างหมู่บ้านกับรัฐ การกระจายผลประโยชน์ในชุมชน และทิศทางการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

3. การศึกษาชุมชนเป็นการศึกษาทั้งในด้านความสัมพันธ์ และความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนเพื่อให้เข้าใจสภาพการณ์ต่าง ๆ ได้ดีขึ้น

4. การสร้างแบบจำลอง (Model) เพื่อเป็นเครื่องมือนำทางในการศึกษาและอธิบาย เช่น Potter (อ้างถึงใน อคิน รพีพัฒน์, 2536 : 58) ได้ศึกษาสังคมไทยว่ามีลักษณะสำคัญที่เป็นองค์ประกอบหรือกลไกในการรวมกลุ่มของสังคมชนบทไทย เช่น ลักษณะครอบครัวขยายที่อาศัยอยู่รวมกันในบริเวณบ้านเดียวกัน ระบบเครือญาติที่นับญาติทั้งสองฝ่าย การให้ความสำคัญต่อกลุ่มบ้านที่เป็นเพื่อนบ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่ผู้น้อย การจัดแบ่งชนชั้นและสถานภาพผู้นำและบริวาร กลุ่มการเมือง หมู่บ้านในฐานะเป็นองค์กรบริหารและปกครอง สังคมหมู่บ้าน และวัดของหมู่บ้าน เป็นต้น ซึ่งข้อสังเกตดังกล่าว เป็นเครื่องมือหรือแนวทางการศึกษาชุมชนชนบทไทย

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (2540) กล่าวว่าข้อปฏิบัติในการศึกษาชุมชนว่า การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา นักพัฒนาต้องศึกษาเรียนรู้ชุมชนด้วยตนเองเพราะหากใช้ผลการศึกษาของผู้อื่นอาจไม่เข้าใจเรื่องชุมชนอย่างแท้จริง และอาจไม่สามารถริเริ่มกิจกรรมที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายอย่างแท้จริง ผู้ศึกษาชุมชนพึงตระหนักหลักปฏิบัติที่สำคัญ คือ

1. การกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนให้ชัดเจน ว่าต้องการรู้อะไรเพื่ออะไร
2. การใช้ประโยชน์จากข้อมูลทุติยภูมิ เพื่อการเข้าใจชุมชนในเบื้องต้น
3. การกำหนดประเด็นคำถามที่จะนำมาซึ่งคำตอบที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์
4. การเก็บข้อมูลที่หลากหลายในชุมชนโดยการสัมภาษณ์ทั้งจากผู้นำชุมชน ผู้ที่เกี่ยวข้อง

ในชุมชน และจากผู้คนในชุมชนที่มีคุณสมบัติแตกต่างกัน

5. การเก็บข้อมูลด้วยวิธีการที่หลากหลาย เช่น การสนทนากลุ่ม การประชุม เป็นต้น
  6. การไม่มีอคติในการศึกษาชุมชน และการเก็บข้อมูลโดยใช้หลักการเก็บข้อมูลที่ถูกต้อง
- ดังนั้นจะเห็นได้ว่าจากความสำเร็จและองค์ความรู้ที่ประมวลมาในเบื้องต้นจึงได้ข้อสังเกตและข้อควรระวังนั้นคือในระหว่างที่มีการเก็บรวบรวมข้อมูลในชุมชน ผู้วิจัยควรปฏิบัติตามหลักการแสวงหาและรวบรวมข้อมูล คือ ใช้ ตา ดู หู ฟัง ปากถาม สมองคิด และมือเขียน เพื่อข้อมูลที่สมบูรณ์



## ปัจจัยเงื่อนไขในการพัฒนาชุมชน

อมรวิรัช นาคทรพรพ และคณะ (2551: 113-123) ได้นำเสนอปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการพัฒนาชุมชนโดยจำแนกเป็นปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอก ดังนี้

### 1. ปัจจัยภายใน ได้แก่

1.1 ปัจจัยด้านผู้นำ หมายถึง ภาวะความเป็นผู้นำชุมชน ซึ่งประกอบด้วย ความมีบารมีของผู้นำชุมชน การมีความรู้ดี ความเสียสละ ความกระตือรือร้น ความคิดสร้างสรรค์

1.2 ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ หมายถึง ความมีอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติ ความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ภาวะทางเศรษฐกิจชุมชน

1.3 ปัจจัยด้านสังคม ได้แก่ การมีส่วนร่วมหมายถึงการเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการ ทูตทางสังคมหมายถึงความสัมพันธ์รักใคร่และความไว้วางใจกันและกันในชุมชน และระบบการสื่อสารในชุมชนที่เป็นระบบการสื่อสารที่ทำให้คนในชุมชนสามารถติดต่อกันได้อย่างรวดเร็วและมีโอกาสสื่อสารกันได้ตลอดเวลา

1.4 ปัจจัยด้านวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ คุณค่า ค่านิยม และพิธีกรรมที่สามารถเป็นกลไกสำคัญการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชุมชน

2. ปัจจัยภายนอก อาจจะเป็นเพียงปัจจัยเสริมแต่มีความสำคัญในการเป็นตัวเร่ง หรืออาจเป็นตัวถ่วงกระบวนการของชุมชนได้ ได้แก่

2.1 กระแสสังคม เป็นปัจจัยที่จะเป็นโอกาสหรืออุปสรรคในการฟื้นฟูชุมชน เช่น การให้หันมาให้ความสนใจเรื่องสมุนไพร เป็นต้น

2.2 บทบาทของรัฐ โดยเฉพาะมิติด้านความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชน ซึ่งถ้าเป็นความสัมพันธ์แนวราบจะส่งผลให้รัฐกับชุมชนร่วมมือกันได้เป็นอย่างดี ความสัมพันธ์แบบถ้อยทีถ้อยอาศัย ความเป็นหุ้นส่วน และความเข้าใจวิถีชีวิตของชาวบ้านมากขึ้น

2.3 นโยบายของรัฐ มีความสำคัญอีกประการหนึ่งต่อการดำเนินงานของชุมชน

3. บทบาทภาคีวิชาการ หมายถึง ความสัมพันธ์ที่ดีของนักวิจัย นักพัฒนา และนักวิชาการที่มีต่อชาวบ้านในมิติของความเสมอภาคเท่าเทียม

## ตอนที่ 4 การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน

ในส่วนนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์ประเด็นนโยบายการศึกษาขั้นพื้นฐานจากเอกสารที่เกี่ยวข้องในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานในปัจจุบัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

### ความหมายของการศึกษาขั้นพื้นฐาน

คำว่า “การศึกษาขั้นพื้นฐาน” (Basic Education) เป็นคำที่มีความหมายหลากหลาย ในสหรัฐอเมริกา การศึกษาขั้นพื้นฐานหมายถึง “การสอนให้มีทักษะในการสื่อสาร คิดคำนวณ และเข้า

สังคม เพื่อให้บุคคลสามารถอ่านออกเขียนได้ คิดคำนวณเป็น สามารถค้นคว้าหาความรู้ต่อไปได้ รู้จักโลกแห่งการงาน หน่วยสวัสดิการสังคม ทำงานกับนายจ้างได้ รู้จักการบริโภคที่เหมาะสม รู้จักการปรับปรุงสุขภาพ" (Cartwright, 1970: 407) ตามความหมายนี้มุ่งถึงการศึกษาเบื้องต้นเป็นสำคัญ องค์การยูเนสโก ซึ่งเป็นศูนย์รวมของนานาชาติในด้านการศึกษา ได้ให้คำนิยามการศึกษาพื้นฐานไว้ว่า

*"การศึกษาสำหรับคนทุกเพศทุกวัย ให้มีโอกาสได้เรียนความรู้ทั่วไปที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิต ปลูกฝังให้เกิดความอยากเรียนอยากรู้ มีทักษะในการเรียนด้วยตนเอง รู้จักถาม สังเกต วิเคราะห์ ตระหนักว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน มีความรับผิดชอบต่อตนเอง และผู้อื่น" (Edgar Faure, 1972: 162)*

ในที่ประชุมโลกว่าด้วยการศึกษาเพื่อปวงชน (World Conference on Education for All : WCEFA) ซึ่งจัดขึ้นที่โรงแรมจอมเทียนประเทศไทย เมื่อปี 1990 ที่ประชุมพอใจที่จะใช้คำว่า "การตอบสนองความต้องการทางการเรียนขั้นพื้นฐาน" (meeting basic learning needs) มากกว่าการใช้ชื่อ "การศึกษาพื้นฐาน" (Basic Education) อย่างไรก็ตามต่อมา คำว่า "ความต้องการเรียนขั้นพื้นฐาน" (basic learning needs) กับคำว่า "การศึกษาพื้นฐาน" ก็ได้มีการนำไปใช้แทนกันอยู่บ่อยๆ ในการประชุมครั้งนั้น ได้มีการให้นิยามศัพท์ 2 คำไว้ดังนี้ ความต้องการการเรียนรู้ขั้นพื้นฐาน (Basic learning needs) หมายถึง ความรู้ ทักษะ เจตคติ และค่านิยมที่จำเป็นสำหรับบุคคลเพื่อความอยู่รอด ปรับปรุงคุณภาพชีวิตและการเรียนรู้ต่อเนื่องและการศึกษาพื้นฐาน (Basic education) หมายถึง การศึกษาที่มุ่งตอบสนองความต้องการทางการเรียนขั้นพื้นฐาน ซึ่งรวมถึงการเรียนการสอนในระดับต้น ซึ่งเป็นพื้นฐานให้แก่การเรียนรู้ขั้นต่อไป เช่นการศึกษาสำหรับเด็กวัยเริ่มต้น การศึกษาระดับประถม การสอนให้รู้หนังสือ ทักษะความรู้ทั่วไป ทักษะเพื่อการดำรงชีวิต สำหรับเยาวชนและผู้ใหญ่ ในบางประเทศ การศึกษาพื้นฐานยังขยายขอบเขตไปถึงระดับมัธยมด้วย

จะเห็นได้ว่าการศึกษาพื้นฐาน มิได้หมายความว่าจำกัดอยู่เฉพาะการศึกษาชั้นประถมศึกษา ซึ่งเป็นการศึกษาขั้นต้นเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ซึ่งบุคคลส่วนใหญ่มีโอกาสได้เข้าเรียนด้วย ดังที่ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้ระบุไว้ว่า "มาตรา 43 บุคคล ย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ไม่น้อยกว่าสิบสองปี ที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย" และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ระบุไว้ว่า "มาตรา 49 บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาไม่น้อยกว่าสิบสองปีที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพ โดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย" พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 บัญญัติไว้ว่า "มาตรา 16 วรรค 2 การศึกษาขั้นพื้นฐาน ประกอบด้วยการศึกษาซึ่งจัดไม่น้อยกว่าสิบสองปี ก่อนระดับอุดมศึกษา การแบ่งระดับและ

ประเภทของการศึกษาขั้นพื้นฐานให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง" ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่ารัฐได้ถือว่าการศึกษาขั้นพื้นฐานมีขอบเขตครอบคลุมถึงการศึกษาระดับมัธยม ซึ่งเป็นการยืนยันว่าการศึกษาขั้นพื้นฐานมีขอบเขตขยายถึงการศึกษาระดับมัธยมตอนปลายซึ่งใช้เวลาเรียนตั้งแต่ระดับประถมศึกษาสิบสองปี

### นโยบายการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน

จากการศึกษาเอกสารดังกล่าวข้างต้นได้พบสาระสำคัญของนโยบายรัฐที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาพื้นฐาน ดังต่อไปนี้

1. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้กำหนดสิทธิในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยระบุไว้ในมาตรา 43 ว่าบุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ไม่น้อยกว่าสิบสองปี ที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ระบุไว้ว่า "มาตรา 49 บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษา ไม่น้อยกว่าสิบสองปี ที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพ โดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย" เพื่อยกระดับคุณภาพของประชาชนให้ทัดเทียมกับอารยประเทศทั้งหลาย

2. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 ระบุไว้ใน มาตรา 10 การจัดการศึกษาต้องจัดให้บุคคลมีสิทธิและโอกาสเสมอกัน ในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ไม่น้อยกว่าสิบสองปี ที่รัฐต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย

### ขอบข่ายและภารกิจการบริหารและจัดการสถานศึกษา

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2545 ได้ระบุไว้ว่า "มาตรา 39 ให้กระทรวงกระจายอำนาจการบริหารและการจัดการศึกษาทั้งด้านวิชาการ งบประมาณ การบริหารงานบุคคล และการบริหารงานทั่วไปไปยัง คณะกรรมการ และสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา และสถานศึกษาในเขตพื้นที่การศึกษาโดยตรง" ดังนั้นในการศึกษาเกี่ยวกับภาระงานหรือภารกิจการบริหารจัดการสถานศึกษาจะใช้กรอบแนวคิดในเรื่องขอบข่ายและภารกิจการบริหารและจัดการสถานศึกษา ที่เป็นไปตามการบริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐานที่เป็นนิติบุคคล (ศึกษาธิการ, กระทรวง, 2546: 31-32) รายละเอียดดังนี้

1. การบริหารงานวิชาการ ขอบข่ายหรือภารกิจของงานประกอบด้วย 12 ภาระงาน ดังนี้ การพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ การวัดผลประเมินผลและเทียบโอนผลการเรียน การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา การพัฒนาสื่อ นวัตกรรมและเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ การนิเทศการศึกษา การแนะแนวการศึกษา การพัฒนาระบบประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา การส่งเสริมความรู้ด้านวิชาการแก่ชุมชน การประสาน

ความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาอื่น การส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัวยุติธรรม องค์กร หน่วยงานและสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา

2. การบริหารงบประมาณ ขอบข่ายหรือภารกิจของงานประกอบด้วย 7 ภาระงาน ดังนี้ การจัดทำและเสนองบประมาณ การจัดสรรงบประมาณ การตรวจสอบ ติดตาม ประเมินผลและรายงานผลการใช้เงิน และผลการดำเนินงาน การระดมทรัพยากรและการลงทุนเพื่อการศึกษา การบริหารการเงิน การบริหารบัญชี และการบริหารพัสดุและสินทรัพย์

3. การบริหารงานบุคคล ขอบข่ายหรือภารกิจของงานประกอบด้วย 5 ภาระงาน ดังนี้ การวางแผนอัตรากำลังและการกำหนดตำแหน่ง การสรรหาและการบรรจุแต่งตั้ง การเสริมสร้างประสิทธิภาพในการปฏิบัติราชการ วินัยและการรักษาวินัย และการออกจากราชการ

4. การบริหารงานทั่วไป ขอบข่ายหรือภารกิจของงานประกอบด้วย 19 ภาระงาน ดังนี้ การดำเนินงานธุรการ งานเลขานุการคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน งานพัฒนาระบบและเครือข่ายข้อมูลสารสนเทศ การประสานและพัฒนาเครือข่ายการศึกษา การจัดระบบบริหารและพัฒนาองค์กรงานเทคโนโลยีสารสนเทศ การส่งเสริมและสนับสนุนด้านวิชาการ งบประมาณ บุคลากร และบริหารทั่วไป การดูแลอาคารสถานที่ และสภาพแวดล้อม การจัดทำสำมะโนผู้เรียน การรับนักเรียน การส่งเสริมและการประสานงานการศึกษาในระบบ นอกระบบและตามอัธยาศัย การระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษา งานส่งเสริมงานกิจการนักเรียน การประชาสัมพันธ์งานการศึกษา การส่งเสริมสนับสนุนและการประสานงานการศึกษาของบุคคล ชุมชน องค์กร หน่วยงานและสถาบัน สังคมอื่นที่จัดการศึกษา งานประสานราชการกับเขตพื้นที่การศึกษาและหน่วยงานอื่น การจัดระบบการควบคุมในหน่วยงาน งานบริการสาธารณะ และงานที่ไม่ได้ระบุไว้ในงานอื่น

### ปัญหาและอุปสรรค

ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการศึกษาไทย จากการวิเคราะห์และพิจารณาถึงสภาพปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ จากระบบการศึกษาโดยรวม เช่น ระบบการบริหารจัดการ ระบบบริหารจัดการในโรงเรียน ระบบการเรียนการสอน และระบบการวัดผลประเมินผล เป็นต้น พบว่าระบบการบริหารจัดการการศึกษาไทยอาจได้ชื่อว่าการบริหารจัดการแบบรวมอำนาจศูนย์กลางอย่างสูง (highly centralized bureaucracy) ตามระบบการบริหารราชการแผ่นดิน ซึ่งในสมัยเริ่มต้นการศึกษาในระบบโรงเรียนนั้น โรงเรียนก็ได้รับสถานะเป็นนิติบุคคลดังเช่นวัดในปัจจุบัน โดยมีการบริหารจัดการหลายอย่างที่ระดับโรงเรียน ปัจจุบันกระทรวงศึกษาธิการมี สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นหน่วยงานรับผิดชอบในเรื่องของการศึกษาขั้นพื้นฐาน

ปัจจุบันจะพบว่า การปฏิบัติงานในสถานศึกษาและชุมชนนั้นมีหลายสิ่งหลายอย่างที่มิได้เกิดขึ้นจากความต้องการของสถานศึกษาและชุมชน แต่มาจากส่วนกลาง โดยที่จัดทำออกมาใน

ลักษณะของกฎ ระเบียบ ประกาศ คำสั่ง และข้อบังคับต่างๆ ส่งผลให้ส่วนท้องถิ่นคือสถานศึกษา และชุมชนเกือบไม่มีสิทธิในการคิดสร้างสรรค์ผลงานตามความต้องการของตน ทำให้สถานศึกษา และชุมชนต้องปฏิบัติงานในรูปงานประจำที่ติดอยู่ในกรอบ ขาดการพัฒนาที่มาจากวิสัยทัศน์ของสถานศึกษาและชุมชน และไม่สามารถจะสร้างแผนยุทธศาสตร์ในการปรับปรุงสถานศึกษาให้ดีขึ้น

ระบบการบริหารจัดการระดับสถานศึกษา ความจริงสถานศึกษาเป็นหน่วยพัฒนาผู้เรียนโดยตรง ชุมชนโรงเรียนที่ประกอบด้วยครู พ่อแม่ผู้ปกครอง นักเรียนและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ควรจะได้ร่วมมือกันวางแผนปรับปรุงโรงเรียน สร้างสรรค์ความเป็นเลิศให้เยาวชนของตนอย่างใกล้ชิด พร้อมทั้งรับผิดชอบในคุณภาพการศึกษา แต่การปฏิบัติในปัจจุบันของไทยก็คือ โรงเรียนปฏิบัติตามตามลำพังในกลุ่มครู ที่ได้มีผู้บริหารสถานศึกษาที่ดีมีความรับผิดชอบต่อสูง ไม่ทั้งโรงเรียน พร้อมด้วยมีครูอาวุโสที่เสียสละมีครูชั้นมืออาชีพในสาขาวิชาต่างๆอย่างพร้อมเพียงก็สามารถจะดำเนินการไปได้อย่างดีมีคุณภาพ แต่โรงเรียนส่วนใหญ่ของไทยมิได้เป็นเช่นนั้น เพราะการบริหารบุคลากรอยู่ในอำนาจของผู้อื่น ตัวอย่างเช่นโรงเรียนต้องการครูสอนวิชาหนึ่งแต่หน่วยเหนืออาจส่งครูที่ถนัดในวิชาอื่นมาให้ โรงเรียนขาดภาวะผู้นำเพราะหน่วยเหนือจัดการเสียเอง การที่เป็นเช่นนี้เป็นเพราะการจัดการในระบบโรงเรียนยังขาดองค์ประกอบที่สำคัญอีกหลายประการ เช่น การมีส่วนร่วมของประชาชน การช่วยเหลือทางวิชาการ สื่อ และสังคมเทคโนโลยีทางการสอนจากหน่วยเหนือ

ระบบการเรียนการสอน การสอนของครูยังเป็นการสอนที่ให้ผู้เรียนลอกเลียนความรู้มากกว่าการป้อนข้อมูลสารสนเทศเพื่อให้ผู้เรียนสร้างความรู้ของผู้เรียนเอง ปัจจุบันการเรียนของนักเรียนยังอยู่ในรูปที่ครูบอกให้ทำ กำหนดโจทย์เลขให้คิด และมีความรู้เท่าที่ครูบอกหรือเท่าที่ครูกำหนด คิดนอกเหนือจากที่ครูบอกไม่ได้ หรือตั้งโจทย์เลขของตนเองและแก้ปัญหาโจทย์นั้นๆของตนไม่ได้ นับเป็นการเรียนที่ไม่มีความสุขและไม่ท้าทายให้อยากเรียน ความสุขของผู้เรียนน่าจะเกิดจากการทำงานที่ตนชอบและทำได้สำเร็จ เมื่อเรียนไม่มีความสุข ในที่สุดเด็กก็ถูกทำร้ายจิตใจทั้งจากครูและพ่อแม่ผู้ปกครองของตนเอง การเรียนการสอนเป็นเรื่องใหญ่ที่ทุกฝ่ายจะต้องทุ่มเท ใช้พลังงานและพลังความคิดในการจัดการเรียนการสอนในการศึกษาขั้นพื้นฐานให้เป็นการเรียนการสอนที่เอื้อต่อการพัฒนาคน มิใช่การเรียนการสอนเพียงเพื่อเลือกสรรคน

ระบบการวัดผลประเมินผล การวัดผลประเมินผลเป็นระบบที่สำคัญอีกระบบหนึ่งของระบบการศึกษาที่แสดงให้เห็นว่าครูผู้สอนนั้นเป็นผู้ชำนาญการในระดับมืออาชีพ เป็นนักวิจัย (teachers as researchers) และพัฒนา เพราะการวัดผลประเมินผลนั้นเป็นกระบวนการเก็บข้อมูล วิเคราะห์ ประมวลผลข้อมูล และนำข้อมูลมาแก้ไขปัญหาที่เกิดกับการสอนของครูและการเรียนของนักเรียน นับว่าสามารถเอาข้อมูลจากการวัดประเมินนักเรียนมาจัดการในด้านการปรับปรุงการเรียนของนักเรียน และการสอนของตนได้ มิใช่เอาผลการวัดและประเมินมาใช้เพียงแค่การตัดสินได้-ตก หรือการจัดทำระดับคะแนนและใช้คะแนนเป็นเครื่องมือทำร้ายจิตใจเด็ก ดังที่

ปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบัน ยิ่งไปกว่านั้นยังพบว่า การวัดและประเมินผล เช่นวิธีการทดสอบอย่างผิวเผินจากการใช้ข้อสอบแบบปรนัยไม่สามารถเขียนข้อสอบที่วัดให้ลึกซึ้งได้ ขาดการวัดผลด้านการปฏิบัติ และชี้ให้เห็นว่า มิได้สอนให้เด็กปฏิบัติงานและสอนให้เป็นชีวิตจริงหรือได้ประสบการณ์จริง และมิได้กำหนดมาตรฐานและ/หรือตัวบ่งชี้ด้านการปฏิบัติงานอันเป็นเป้าหมายที่สำคัญของการศึกษา การรู้ระดับคะแนนไม่สามารถบอกได้ว่านักเรียนทำอะไรได้บ้าง ผู้ปกครองจึงไม่สามารถช่วยเหลือลูกได้เท่าที่ควร

### การประสานการดำเนินงานของสถาบันที่เกี่ยวข้อง

ในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน หากพิจารณาเห็นความสำคัญที่จะให้โรงเรียนหรือสถานศึกษาเป็นหน่วยบริหารจัดการในพื้นที่ (site-based management) การจัดตั้งคณะกรรมการสถานศึกษา นับว่าเป็นเรื่องที่น่าให้ความสนใจเป็นอันดับแรก เนื่องจาก ประการแรกคือ ประชาชนที่จะเข้ามาร่วมเป็นคณะกรรมการนั้นจะต้องเป็นบุคคลที่เสียสละ มีความสามารถในการบริหารจัดการ เป็นที่นิยมของประชาชนในพื้นที่ มีความซื่อสัตย์สุจริตและขยันหมั่นเพียร ครูผู้ที่จะได้รับการเข้าร่วมเป็นกรรมการก็เช่นกัน ครูจะต้องเป็นที่ยอมรับนับถือในหมู่ครูและผู้ปกครอง นอกจากนี้ตัวแทนองค์กรเอกชนหรือสถาบันระดับสูงจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมด้วยในฐานะหุ้นส่วนกับโรงเรียนหรือสถานศึกษา และบุคคลอื่นๆ เช่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน วัด ควรเข้ามาช่วยเหลือสถานศึกษา เพื่อช่วยกันพัฒนาการศึกษาใน สถานศึกษา ไม่ควรปล่อยให้เป็นที่ของครูเป็นฝ่ายดำเนินการฝ่ายเดียว

และหน่วยงานระดับอื่นๆ ที่เหนือขึ้นไป เช่น ระดับจังหวัด ระดับกรม ควรร่วมมือกันให้ความช่วยเหลือสถานศึกษา ได้รวมตัวกันเข้าเป็นเครือข่ายการศึกษาของจังหวัด มีการวางแผนทางเพื่อการช่วยเหลือสถานศึกษาให้ชัดเจน ระดับจังหวัดควรให้ฝ่ายนิติบัญญัติ เช่น สภาจังหวัดได้มารับรู้รับชอบเกี่ยวกับแนวทางในการพัฒนากำลังคนในจังหวัดของตนควรดำเนินการในลักษณะอย่างไร และช่วยกันเรียกร้องสิทธิหน้าที่ตามกฎหมายรัฐธรรมนูญในการจัดการศึกษาในระดับท้องถิ่นให้เกิดความชัดเจนมากขึ้น

### ตอนที่ 5 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research – PAR) เกิดจากความพยายามของนักวิชาการและนักพัฒนา ที่ได้พยายามสังเคราะห์ปัญหาและศักยภาพของงานวิจัยส่วนหนึ่งและงานพัฒนาส่วนหนึ่ง แล้วพยายามเชื่อมโยงสาระสำคัญของการพัฒนาและการวิจัยออกมาเป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม หรือการวิจัยและพัฒนา (R & D – Research and Development) ในเบื้องต้น PAR จึงเป็นการวิจัยและพัฒนาในรูปแบบหนึ่งที่ทำกับชุมชนและมีการเชื่อมโยงส่วนที่เป็นวิจัย (Research) และส่วนที่เป็นการพัฒนา หรือแก้ปัญหา (Development)

เข้าด้วยกัน (สิทธิรัฐ ประพุทธนิตินิสาร, 2546: 18) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม PAR ถูกนำไปประยุกต์ใช้ในหลายวงการ เช่น การศึกษา การแพทย์และสาธารณสุข การสังคมสงเคราะห์ การปกครองท้องถิ่น ธุรกิจชุมชน เป็นต้น โดยต่างมีจุดเน้นร่วมกัน นั่นคือ การสร้าง “งานพัฒนาชุมชน โดยชุมชน เพื่อความมั่นคงผาสุกอันยั่งยืนของชุมชน” (อมรวิรัช นาคทรพรพ และดวงแก้ว จันทรสระแก้ว, 2541 : 2)

#### ความหมาย

สุภาวค์ จันทวานิช (2547 : 67-73) ให้ความหมายการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ว่า หมายถึง วิธีการที่ให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมวิจัย เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการวิจัย นับตั้งแต่การกำหนดปัญหาการดำเนินการ การวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนหาแนวทางแก้ไขปัญหาหรือส่งเสริมกิจกรรม

ชอบ เข้มกลัด และโกวิทย์ พวงนาม (2547: 3-4 ) ให้ความหมายการวิจัยเชิงปฏิบัติการว่า หมายถึงการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่รวมการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Research) กับการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) เข้าด้วยกัน และเป็นเครื่องมือในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยคณะนักวิจัย ชุมชนและแกนนำชาวบ้าน มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน ตั้งแต่การศึกษาชุมชน การวิเคราะห์ปัญหา การหาแนวทางในการแก้ปัญหา ตลอดจนการดำเนินงานและติดตามประเมินผล เพื่อให้ผลของการวิจัยนำไปสู่การปฏิบัติได้จริงในการพัฒนา

สิทธิรัฐ ประพุทธนิตินิสาร (2546: 20-21) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการที่ผู้คนจำนวนหนึ่งในองค์กรหรือชุมชนเข้ามาร่วมศึกษาปัญหา โดยกระทำร่วมกันกับนักวิจัยผ่านกระบวนการวิจัยตั้งแต่ต้นจนกระทั่งเสร็จสิ้นการเสนอผลและการอภิปรายผลการวิจัย เป็นการเริ่มต้นของผู้คนที่อยู่กับปัญหา (Problem People) ค้นหาปัญหาที่ตนเองมีอยู่ร่วมกับนักวิชาการ จึงเป็นกระบวนการที่ผู้คนในองค์กรหรือชุมชนมิใช่ผู้ถูกกระทำแต่เป็นผู้กระทำ การที่มีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีอำนาจร่วมในการวิจัย

พันธุ์ทิพย์ รามสูต (2540 : 31) กล่าวว่า “การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เป็นรูปแบบของการวิจัยที่ประชาชนผู้เคยเป็นประชากรที่ถูกวิจัยกลับบทบาทเปลี่ยนเป็นผู้ร่วมในการกระทำวิจัยนั่นเองโดยการมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการวิจัย จนกระทั่งการกระจายความรู้ที่ได้จากการวิจัยไปสู่การลงมือปฏิบัติ”

กมล สุดประเสริฐ (2540: 8) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือการวิจัย ค้นคว้าและหาความรู้ตามหลักการของการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์แบบเดิม ๆ ต่างกันแต่เพียงว่า PAR นั้นมีวัตถุประสงค์มุ่งไปที่การแก้ปัญหาในการพัฒนา และเป็นการวิจัยที่ดำเนินไปด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้ร่วมงาน รวมทั้งในกระบวนการวิจัยและในการมีหุ้นส่วนใช้ประโยชน์ของการวิจัย”

เคมมิส และ แม็ก แท็คการ์ต (Kemmis and Mc Taggart, 1988 อ้างใน Seymour Rolls and Hughes, 1995) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมหมายถึงการวิจัยที่ดำเนินการโดยผู้มีส่วนร่วมในสถานการณ์หรือในบริบทของสังคมเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมหรือโครงสร้างของสังคมที่เป็นอยู่โดยใช้กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล และการสะท้อนผลการดำเนินการและความรู้สึกที่เกิดขึ้นทั้งหมด อันนำไปสู่การปรับปรุงการปฏิบัติต่าง ๆ ให้ดีขึ้น

เทอร์นบูล (Turnbull et al. , 1998) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมหมายถึงกระบวนการวิจัยที่นักวิจัยและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการวิจัยเข้ามามีส่วนร่วม ในการดำเนินการวิจัยตลอดขั้นตอนการวิจัยโดยเป้าหมายเพื่อให้เกิดการปฏิบัติการแก้ไข้ปัญหาที่เกิดขึ้นหรือดำรงอยู่ในสังคม

ซง (Sohng, 1995) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมหมายถึงวิธีการทำให้ผู้คนที่ด้อยโอกาสหรือเสียเปรียบในสังคมมีโอกาสในการศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับบทบาทและศักยภาพที่ตนเองมีอยู่ ทำให้พวกเขาเหล่านั้นสามารถค้นพบตนเองรวมถึงมองเห็นทางออกที่จะทำ ให้โครงสร้างชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

สรุปได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการวิจัยที่กลุ่มคนจำนวนหนึ่งซึ่งประกอบด้วย นักวิชาการ นักพัฒนา แกนนำชุมชน และสมาชิกในชุมชน เข้ามาศึกษาปัญหาโดยกระทำร่วมกันผ่านกระบวนการวิจัยตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดกระบวนการ และเป็น การเริ่มต้นของกลุ่มคนที่อยู่กับปัญหา ค้นหาปัญหาที่ตนเองประสบอยู่โดยใช้กระบวนการกลุ่มในการกำหนดแนวทางการปฏิบัติและการสะท้อนผลการปฏิบัติร่วมกัน อันจะทำให้สมาชิกเกิดความรู้ตระหนักเกี่ยวกับปัญหาและสามารถนำไปสู่การปรับปรุงสภาพของชุมชน ท้องถิ่นให้ดีขึ้น

#### หลักการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

สิทธิรัฐ ประพุทธนิติสาร (2546 : 39-42) ได้กล่าวถึงหลักการและองค์ประกอบที่สำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ไว้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหัวใจสำคัญของทั้งการพัฒนาและการแสวงหาองค์ความรู้ ตั้งแต่การคิด การวางแผน การปฏิบัติตามแผน การประเมินผล และการได้ประโยชน์
2. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จำเป็นต้องมีการกระทำ (Action) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญและตรงนี้จึงแตกต่างจากงานวิจัยโดยทั่วไปที่สร้างองค์ความรู้ก่อนการกระทำ (Action) ที่หลัง หรือการกระทำไม่ใช่หน้าที่ของนักวิจัย และทำนองเดียวกันก็แตกต่างจากการพัฒนา (Development) ที่มีการกระทำ โดยใช้ความรู้ที่พร้อมแล้ว (Ready-made) ไปช่วยภารกิจสำคัญของนักพัฒนาคือ ต้องทำให้ได้ความรู้ที่พร้อมแล้วแต่จะมีปัญหาใช้ได้หรือไม่ มากน้อยเพียงใดนั้น เป็นหน้าที่ของนักวิจัย ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในกระบวนการปฏิบัติงานซึ่งก็เป็นองค์ความรู้อีกประเภทหนึ่ง



PAR ให้ความสำคัญกับ “กระบวนการ” หรือตามที่เรียกกันว่า “ถอดประสบการณ์” ซึ่งในตัวของมันเองก็เป็นองค์ความรู้อีกประเภทหนึ่งที่สำคัญมากเช่นกัน

3. เป็นเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ การวิจัยเชิงปฏิบัติแบบมีส่วนร่วมมีองค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ เป็นกระบวนการเรียนรู้จากการทบทวนวรรณกรรม นั่นคือ เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของนักวิชาการ นักพัฒนา และชาวบ้าน ผ่านการวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การปฏิบัติการ และการติดตามผล

เคมมิส และ แม็ก แท็กการ์ด (Kemmis and Mc Taggart, 2000) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีหลักการที่สำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการทำงานร่วมกันของนักวิจัยกับสมาชิกในชุมชนโดยที่แต่ละคนยอมรับในความเป็นเจ้าของโครงการวิจัยร่วมกัน และตระหนักอยู่เสมอว่าความแตกต่างของความรู้และประสบการณ์ที่แต่ละคนมีอยู่สามารถจะนำมาใช้ร่วมกันเพื่อทำให้การวิจัยประสบความสำเร็จได้ ทุกฝ่ายจึงให้ความเคารพในความรู้และประสบการณ์ของผู้เกี่ยวข้องอย่างเท่าเทียมกัน 2) โครงการวิจัยเกิดขึ้นจากความไม่เท่าเทียมที่มีอยู่ในโครงสร้างพื้นฐานของสังคม กลุ่มด้อยโอกาสหรือเสียเปรียบในสังคมมีโอกาสที่จะค้นพบคำตอบหรือความจริงอันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาของตน 3) เป้าหมายหลักของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมคือ การปลุกจิตสำนึกให้คนในสังคมเกิดความตระหนักในปัญหาและมีการลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมด้วยตนเอง

สตริงเกอร์ (Stringer, 1999 อ้างใน Smith, 2000) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมต้องคำนึงถึงหลักการที่สำคัญ 4 ประการ ได้แก่ 1) การวิจัยเชิงปฏิบัติแบบมีส่วนร่วมต้องดำเนินการตามกระบวนการประชาธิปไตยที่เปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน 2) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะต้องคำนึงถึงความเท่าเทียมของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายจะต้องยอมรับในความสำคัญของความรู้และประสบการณ์ของแต่ละคน ที่จะเข้ามาร่วมในกระบวนการวิจัย ไม่ยอมให้คนใดคนหนึ่งมีอิทธิพลในการควบคุมหรือชี้นำผู้อื่น 3) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เกิดขึ้นจากความต้องการเปิดโอกาสให้ผู้ด้อยโอกาสหรือเสียเปรียบจากความไม่รู้หรือจากสภาพโครงสร้างของสังคมได้รับการปลดปล่อยให้หลุดพ้นจากความไม่เป็นธรรม และ 4) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมให้บุคคลที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายมีโอกาสแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของพวกตนในการทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงแก่สังคมของพวกตน

เมอร์ฟีฟิลด์ (Merrifield, 1997) กล่าวถึงหลักการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการการมีส่วนร่วม 3 ประการ ได้แก่ 1) กลุ่มคนที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายทั้งจากภายนอกและภายในชุมชนมีบทบาทร่วมกันในการควบคุมและเป็นเจ้าของโครงการวิจัยซึ่งแตกต่างจากกระบวนการวิจัยกลุ่มปฏิฐานนิยมที่โครงการวิจัยถูกควบคุมหรือจัดกระทำโดยนักวิจัยเฉพาะกลุ่มหรือนักวิจัยจากภายนอกเท่านั้น

2) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเกิดจากความต้องการลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคม จุดเริ่มต้นจึงมาจากการร่วมมือกันของคนในชุมชนในการระบุประเด็นปัญหา การกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจนเพื่อให้เกิดการปฏิบัติ รวมถึงการระบุขอบเขตความเป็นไปได้ในการวิจัย

คาร์สัน (Carson, 1989) กล่าวถึงหลักการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นอย่างยิ่ง โดยมีหลักการสำคัญ 4 ประการคือ 1) การวิจัยเชิงปฏิบัติการมุ่งที่ปัญหาจากการปฏิบัติหรือปัญหาจากสภาพความเป็นจริงในสังคมโดยนักวิจัยชื่อเป็นผู้ที่ปฏิบัติคลุกคลีอยู่กับปัญหาพยายามทำความเข้าใจในปัญหาและดำเนินการแก้ปัญหาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น 2) การวิจัยเชิงปฏิบัติการเน้นที่การลงมือปฏิบัติไม่ใช่การติดตามสังเกตและทำความเข้าใจเท่านั้น แต่ต้องการให้นักวิจัยเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมด้วยการสะท้อนผลการปฏิบัติและทำการปรับปรุงให้การปฏิบัติสมบูรณ์ยิ่งขึ้น 3) การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นกระบวนการประชาธิปไตยที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะต้องมีการพูดหรือมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นโดยที่ทุกฝ่ายต่างตระหนักถึงการมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของโครงการวิจัยอย่างเท่าเทียมกันและ 4) การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นการทำให้เกิดการสร้างความรู้อย่างเป็นระบบโดยอาศัยการสะท้อนผลจากการปฏิบัติเพื่อให้เกิดการปรับปรุงโครงสร้างหรือสภาพความเป็นอยู่

จากข้อมูลในเบื้องต้นสรุปหลักการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ได้ดังนี้

1. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการศึกษาจากสภาพปัญหาจากบริบทรอบตัวหรือปัญหาจากสภาพสังคมที่ต้องการแก้ไขร่วมกัน
2. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการวิจัยที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นวงจรของกิจกรรมต่อไปนี้คือ 1) การให้ความหมายของปรากฏการณ์ 2) การลงมือปฏิบัติการแก้ปัญหา 3) การสะท้อนผลจากการปฏิบัติ และ 4) การให้ความหมายใหม่
3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการนำความรู้และประสบการณ์ที่แตกต่างกันของบุคคลมาทำให้เกิดประโยชน์โดยการทำวิจัยหรือการสร้างองค์ความรู้ร่วมกัน
4. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกิจกรรมหรือกระบวนการประชาธิปไตย การตัดสินใจทุกขั้นตอนจะต้องมีการรับฟังความคิดเห็นอย่างกว้างขวางและได้รับการยอมรับจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง
5. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกิจกรรมที่ช่วยให้กลุ่มคนในสังคมได้มีโอกาสในการค้นพบและตระหนักในศักยภาพของตน
6. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและคุณภาพชีวิตของบุคคลและสังคม

7. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกิจกรรมที่ช่วยให้กลุ่มคนด้วยโอกาสหรือคนที่เสียเปรียบในสังคมได้มีโอกาสได้รับความเป็นธรรมจากการร่วมเปลี่ยนแปลงโครงสร้างด้วยตนเอง

**กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม**

PAR จะมีความสมบูรณ์และมีแนวทางที่เป็นจริงตามเงื่อนไขที่หลากหลาย ควรประกอบไปด้วยเครื่องมือ กระบวนการหลัก (สิทธิรัฐ ประพุทธนิตินิสาร, 2546 : 78-83) ดังนี้

1. การสร้างความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วน ระหว่างนักวิชาการ/นักพัฒนา (คนนอก) กับแกนนำของกลุ่มผู้ที่อยู่ในชุมชน (Rapport : RAP) การกำหนดบทบาทระหว่างนักวิชาการ นักพัฒนา กับแกนนำในชุมชนให้ชัดเจนและควรเน้นบทบาทให้ทุกฝ่ายเข้าใจตั้งแต่แรก ทั้งนี้เพื่อสร้างความ เป็นหุ้นส่วนหรือเพื่อให้ทุกฝ่ายตอบคำถามในใจได้ว่า ทำไมต้องมาร่วมมือกัน มาร่วมใจกัน

ขั้นตอนนี้ควรต้องทำก่อนขั้นตอนอื่นทั้งหมดของ PAR จากการทบทวนวรรณกรรมที่ผ่านมา ไม่ปรากฏว่ามีการพูดถึงเรื่องนี้ในเชิงรูปธรรม

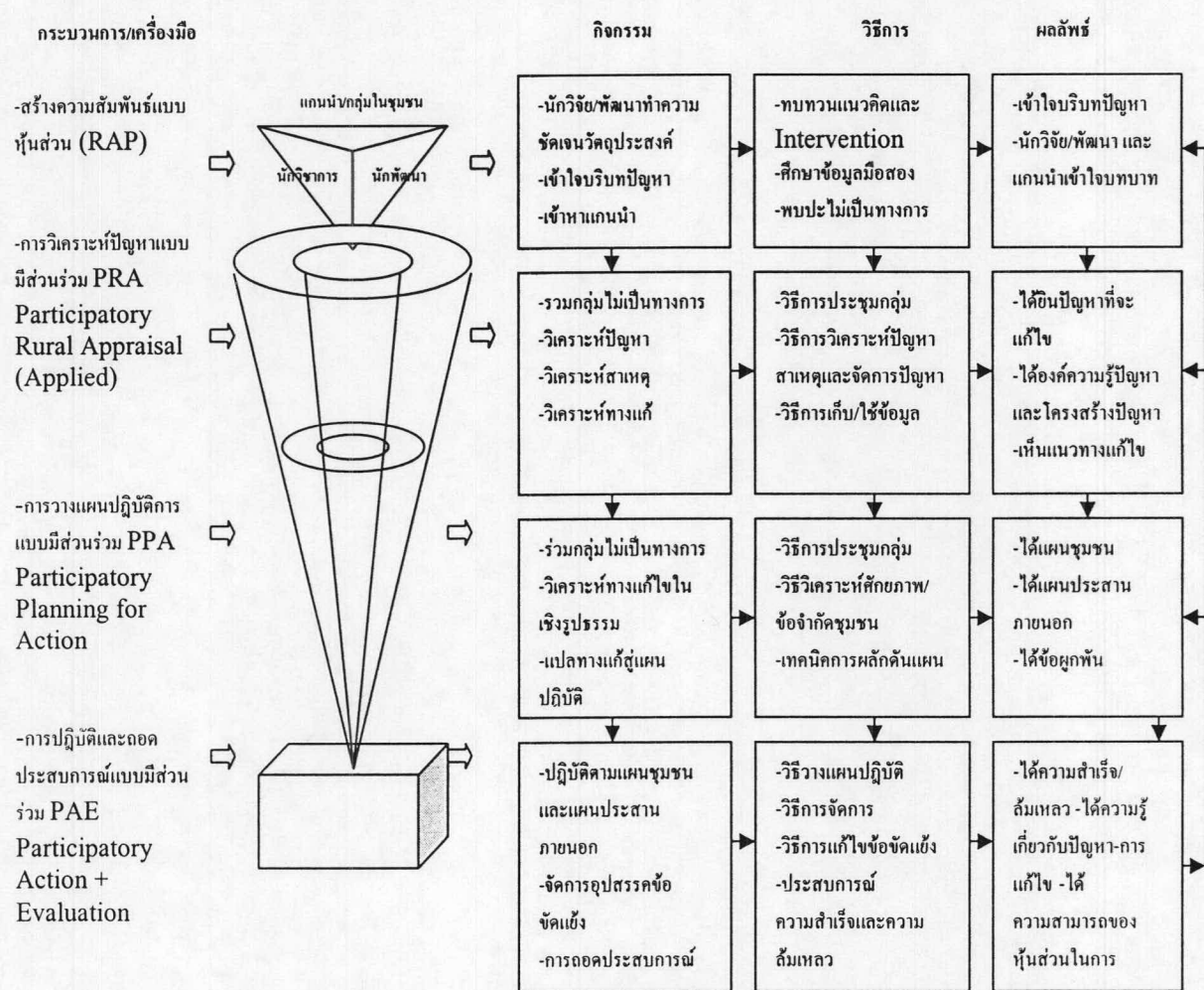
2. การวิเคราะห์ปัญหาแบบมีส่วนร่วม หากหุ้นส่วน 2-3 ฝ่ายตามข้อ 1 มีความชัดเจนถึง ประโยชน์ที่แต่ละฝ่ายจะได้มีใจที่อยากจะทำงานแก้ไขปัญหาร่วมกันแล้วกระบวนการเรียนรู้หรือ อย่างเป็นระบบจะเริ่มด้วยวิธีการวิเคราะห์ปัญหาแบบมีส่วนร่วม ในที่นี้เห็นว่า กระบวนการ PRA (Participatory Rural Appraisal) ที่ต้องมีการประยุกต์เป็นกระบวนการที่มีศักยภาพและมีผู้คนใน วงการเข้าใจและมีทักษะอยู่บ้างแล้ว สามารถนำมาใช้ได้ ในการทำ PRA แบบประยุกต์นี้หุ้นส่วน จะร่วมมือกันเป็นแกนกลาง (Core Group) โดยมีสมาชิกกลุ่มในชุมชนที่มีใจอยากแก้ปัญหาที่ สำคัญของเขา มาร่วมคิดถึงปัญหา สาเหตุ และทางแก้ไขอย่างเป็นระบบ

3. การวางแผนปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กระบวนการนี้ PRA ส่วนใหญ่ไปไม่ถึง แผนและ ปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรมมีความยืดหยุ่นและมีชีวิตชีวา เพราะจุดประสงค์หลักดั้งเดิมของ PRA คือ การได้มาซึ่งข้อมูลของปัญหาเพื่อความเข้าใจสภาพของชุมชน ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่าง นักวิชาการกับชาวบ้านจำเป็นต้องใช้กระบวนการ PAR มาประยุกต์เพื่อเจาะลึกถึงผลการวิเคราะห์ ปัญหาของการทำ PRA คือ การนำเอาทางแก้ปัญหาที่ถูกเลือกสรรไว้แล้วด้วย PRA มาวิเคราะห์ ถึงศักยภาพข้อจำกัด เงื่อนไข ทรัพยากร และทุกอย่างที่กลุ่มทำได้เอง ทำได้เลย หรืออาจเรียกว่า เป็นแผนของชุมชน และออกเป็นแผนประสานงานกับภายนอก เพื่อผลักดันให้ปฏิบัติการแก้ปัญหา มีพลังมากขึ้น ที่สำคัญอีกข้อหนึ่งคือเป็น “แผน” แบบชาวบ้าน ไม่ใช่ “แผน” แบบราชการที่มี แบบฟอร์มหรือรูปแบบตายตัว เป็นที่เข้าใจเพื่อความสะดวกกับผู้พิจารณาโครงการ แต่คลุมเครือ และไม่สะดวกกับชาวบ้าน เพื่อความง่ายในการเรียกหาจึงตั้งชื่อขั้นตอนนี้ว่า การวางแผนปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Planning for Action – PPA)

4. การปฏิบัติและถอดประสบการณ์แบบมีส่วนร่วม ถ้า PAR ไม่มี Action หรือไม่มีการ ปฏิบัติไม่เป็นส่วนเชื่อมโยงกับปัญหา-สาเหตุ-และทางแก้ และถ้าไม่มีการเรียนรู้ทั้งกระบวนการ ไม่

มีการถอดประสบการณ์ออกมาอย่างเป็นระบบ ที่เป็นผลสำเร็จ ล้มเหลว ที่เจาะลึกลงไปทีละชั้น และอุปสรรคทั้งหลาย ตลอดจนวิธีการที่หุ่นส่วนได้ฟันฝ่าได้ใช้วิธีคิด วิธีทำที่ยืดหยุ่นตามสถานการณ์และเงื่อนไขถ้าทุกอย่างเช่นนี้ PAR ก็จะเป็น PAR จะไม่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สมบูรณ์ครบวงจร ดังนั้นขั้นตอนจึงเป็นหัวใจสำคัญของ PAR จะเป็นเรื่องของปฏิบัติการที่เป็นระบบเพื่อความสะดวกในการเรียกหา จึงขอเรียก การปฏิบัติการและถอดประสบการณ์แบบมีส่วนร่วม หรือ Participatory Action and Evaluation – PAE

กระบวนการและเครื่องมือดังกล่าว ได้แสดงไว้ดังแผนภูมิ (สิทธิรัฐ ประพุทธนิตสาร, 2546 : 83) ต่อไปนี้



จากแผนภูมิ อธิบายได้ว่า PAR มี 4 กระบวนการที่สำคัญ ในกระบวนการแรก การสร้างความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วน จะเห็นว่าแกนนำ/กลุ่มในชุมชนนักวิชาการและนักพัฒนา ไม่จำเป็นต้องเป็นเนื้อเดียวกัน (เพราะเป็นไปไม่ได้ แต่ต้องมาร่วมกัน เน้นที่การร่วมใจ เหมือนผลึกสามเหลี่ยม แต่ละเหลี่ยมโยกกันยึดกัน มิให้และรับซึ่งกันและกัน หากแยกกันไม่เป็นผลึกสามเหลี่ยมจะไม่มีพลังในการร่วมใจตั้งแต่ต้น ผลึกสามเหลี่ยมจะจ่อวางบนปากกรวยตรงแกนกลางของกรวย หมายความว่า กลุ่มคนชุดนี้จะเป็นหลัก/แกนกลางของ PAR อย่างต่อเนื่อง



ในกระบวนการที่ 2 และ 3 หรือแสดงโดยกรวยกันแหลม เป็นเรื่องของการคิดที่เป็นระบบ เป็นการร่วมคิดระหว่างแกนนำกลุ่มนักวิชาการ/นักพัฒนาที่เป็นแกนกลาง มีสมาชิกกลุ่มเป็นผู้ร่วมกระบวนการและระบบคิดโดยอาศัยเครื่องมือ PRA (ประยุกต์) แล้วต่อด้วย PPA ถ้าสังเกตจะเห็นว่า มีลักษณะที่เริ่มคิดจากระดับที่กว้างครอบคลุมประเด็นมาก เป็นการถ่ายระดับนามธรรม สู ประเด็นลึกเป็นรูปธรรมมากขึ้น ทั้งนี้เหมือนกับการคิดในตอนต้นต้องคิดแบบครอบคลุม (Think Globally) ไปสู่การทำแบบเฉพาะเจาะจงไปในรายละเอียด (Act locally)

ในกระบวนการที่ 4 PAE เป็นการปฏิบัติและถอดประสบการณ์ เป็นการร่วมปฏิบัติร่วมรับประโยชน์ และร่วมรับผิดชอบ แสดงโดยรูปกล่องสี่เหลี่ยม มีก้นกรวยอยู่ด้านบน สื่อความหมายว่าการปฏิบัติจะต้องเป็นรูปธรรมมากที่สุด และต้องเชื่อมกับการคิดอยู่เสมอ

ส่วนรายละเอียดของกิจกรรม วิธีการและผลของแต่ละกระบวนการด้านขบวนการของแผนภูมิแสดงถึงความเชื่อมโยงเป็นวงจรของการคิดแต่ละขั้นโยงไปสู่การปฏิบัติถอดประสบการณ์ และจะมีลูกศรชี้กลับไปขึ้นตอนเริ่มต้น คือ อาจต้องมีการปรับความสัมพันธ์ของหุ่นส่วนให้เข้มข้นขึ้น วิเคราะห์ปัญหาให้ลึกซึ้งขึ้น วางแผนให้จัดการกับเงื่อนไขบางประการที่เข้าไปในรอบแรกแล้วยังมีอุปสรรคอยู่ แล้วปฏิบัติเพิ่มเติม จะเป็นวงจรต่อเนื่องของการร่วมใจ ร่วมคิด ร่วมปฏิบัติ และร่วมรับผลประโยชน์/รับผิดชอบ ไม่ควรเป็นวงจรที่แยกออกเป็นส่วน ๆ จบเป็นตอน ๆ และสิ้นสุดเมื่อได้แผนหรือเมื่อมีการปฏิบัติ ผลจะเป็นอย่างไรไม่เกี่ยวข้องเพราะหน้าที่ (เหมือนที่มีการปฏิบัติกันมานาน)

ภารกิจของหุ่นส่วนที่เข้ามาร่วมกระบวนการการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ประกอบไปด้วยคนนอก คือ นักวิชาการ/นักพัฒนา และคนในคือแกนนำและสมาชิกของกลุ่มในชุมชนที่อยู่กับปัญหา จะมีการช่วยเหลือ เกื้อกูลกันโดยเอาจุดแข็งของแต่ละฝ่ายมาใช้ให้เป็นประโยชน์มากที่สุด และที่สำคัญต้องให้บทบาทหลักในการร่วมใจ ร่วมคิด ร่วมปฏิบัติ เป็นของแกนนำและสมาชิกของกลุ่มที่อยู่กับปัญหาในชุมชนอย่างแท้จริง จึงจะเกิดกระบวนการเรียนรู้ เกิดองค์ความรู้ที่ได้ประโยชน์สำหรับคนในและคนนอก และเกิดการสร้างขีดความสามารถให้กับแกนนำและสมาชิกในชุมชนในการแก้ปัญหาอย่างแท้จริงและต่อเนื่อง จริงอยู่ที่เราไม่สามารถสลายความแตกต่างกันระหว่างคนในกับคนนอก ดังนั้นการที่แต่ละฝ่ายเข้าใจภารกิจซึ่งกันและกันตั้งแต่ต้น และตลอดกระบวนการจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการเป็นหุ่นส่วน

#### **ปัจจัย เงื่อนไขที่สนับสนุนหรือเป็นอุปสรรคต่อการใช้ PAR**

การใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม PAR ในโครงการแก้ปัญหาหรือพัฒนาในชุมชนที่ได้นำเสนอมาทั้งหมดจะเกิดขึ้นได้หรือไม่ ถ้าเกิดขึ้นได้จะมีความเข้มข้นมากน้อยเพียงใด หรือจะทำให้ได้มาซึ่งกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของทุกฝ่าย ได้มีการพัฒนาขีดความสามารถของแกนนำและสมาชิกในชุมชน รวมตลอดถึงได้องค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์กับทุกฝ่ายจริงหรือไม่ มากน้อยเพียงใด ทั้งหมดนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความชัดเจนในแนวคิด (Concept) ยุทธศาสตร์หรือวิธีการ

วิจัยหลัก (Methodology) และวิธีการในชั้นปฏิบัติอย่างเป็นระบบแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังคงขึ้นอยู่กับที่ใช้กระบวนการนี้ และขึ้นอยู่กับลักษณะและสถานการณ์จริงของชุมชนด้วย หากไม่มีการกล่าวถึงปัจจัยดังกล่าวจะทำให้ดูเหมือนว่ากระบวนการ PAR จะกลายเป็นอีกหนึ่งใน "อุดมคติ" ของบรรดาหลาย ๆ อุดมคติของการพัฒนาแนวใหม่ ดังนั้นหากจะให้การใช้ PAR เกิดผลตามวัตถุประสงค์ได้จริง จำเป็นต้องคำนึงถึงและจัดการเกี่ยวกับเงื่อนไขและปัจจัยดังต่อไปนี้

1. เงื่อนไขเกี่ยวกับคน คนที่ใช้กระบวนการนี้ประกอบไปด้วยคนนอกชุมชนและคนในชุมชน ในส่วนของคนนอกชุมชนจะมีนักวิชาการและนักพัฒนา สำหรับคนในชุมชนได้แก่ แกนนำชุมชน สมาชิกชุมชน และบุคคลสำคัญในกลุ่ม องค์กร สถาบันต่าง ๆ ในระดับหมู่บ้าน และตำบล ในที่นี้จะขอแยกสรุปและเสนอแนะเงื่อนไขเกี่ยวกับคนนอกชุมชนก่อน ส่วนเงื่อนไขเกี่ยวกับคนในชุมชนจะนำเสนอรวมกับเงื่อนไขของชุมชน นักวิชาการ/นักพัฒนา จะต้องเข้าใจอย่างชัดเจนในแนวคิด วิธีการและกระบวนการ PAR และมีทักษะในการใช้แนวทางนี้กับคนในชุมชนสิ่งเหล่านี้สามารถทำให้เกิดขึ้นได้คือ

1.1 การสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างนักวิชาการและนักพัฒนา ถึงแนวคิดและการปฏิบัติตามแนวทาง PAR ที่เป็นรูปธรรม คือ

1.1.1 การทบทวนองค์ความรู้ 2 ส่วน ควบคู่กัน คือ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาและการวิจัยแนวใหม่กับการเชื่อมโยงแนวคิดสู่ภาคปฏิบัติผ่านการสัมมนาเชิงปฏิบัติการร่วมกันหลายครั้ง

1.1.2 การอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างทักษะการใช้ PAR ผ่านการปฏิบัติจริง เช่น การสังเกตโครงการที่กำลังใช้กระบวนการ PAR การช่วยนักวิชาการ นักพัฒนาที่มีความเชี่ยวชาญในการปฏิบัติจริงบางขั้นตอนหรือการทำกระบวนการ PAR ภายใต้การชี้แนะ (Coaching) จากนักวิชาการ/นักพัฒนาที่มีความเชี่ยวชาญ

1.1.3 มีข้อสังเกตว่า การสัมมนา การนำเสนอแนวคิด รวมทั้งการอบรมแบบธรรมดาที่เคยทำ (Conventional) จะไม่ได้ผล จะต้องทำการจัดแบบ "เชิงปฏิบัติการ" หรือที่มี "ภาคปฏิบัติการ" โดยทุกคนที่อยู่ในกระบวนการเป็นผู้เรียนรู้แลกเปลี่ยนจากของจริง

1.2 การสนับสนุนให้นักวิชาการเพิ่มจุดเน้นเพื่อ "การปฏิบัติ" หรือ "การแก้ปัญหา" ในชุมชนอย่างแท้จริงมากขึ้น (Development Orientation) ควบคู่ไปกับการทำให้นักพัฒนาเพิ่มจุดเน้นที่ "อิงวิชาการ" คือ คิด-ทำ อย่างเป็นระบบ อิงกับข้อมูลข้อเท็จจริง และเรียนรู้ความสลับซับซ้อนของชุมชนมากขึ้น (Research Orientation) สิ่งดังกล่าวทำให้เกิดผลในทางรูปธรรม ได้ค่อนข้างยาก เท่าที่พอจะมีโอกาสทำได้บ้าง คือ การสัมมนา การอบรมเชิงปฏิบัติการตามที่กล่าวมาแล้ว โดยที่ควรทำทั้งก่อนและหลังที่มีโครงการ ที่จะไปทำในชุมชน และที่สำคัญโครงการดังกล่าวไม่ว่าจะเป็นสถาบันวิชาการ หน่วยงาน/องค์กรพัฒนา หรือองค์กรที่สนับสนุนด้าน

เงินทุนควรจะต้องมีการจัดให้นักวิชาการและนักพัฒนามีส่วนร่วมกันแบบใดแบบหนึ่ง เช่น ทั้งคู่ร่วมงานกันนักพัฒนาเป็นผู้รับผิดชอบโครงการ โดยมีนักวิชาการเป็นที่ปรึกษา หรือนักวิชาการเป็นผู้รับผิดชอบโครงการแล้วให้นักพัฒนาเป็นผู้ช่วย

2. เงื่อนไขเกี่ยวกับหน่วยงาน/องค์กร หน่วยงาน/องค์กรที่เป็นต้นสังกัดของนักวิชาการและนักพัฒนารวมทั้งที่เป็นผู้สนับสนุนด้านการเงินและงบประมาณสำหรับโครงการพัฒนาหรือแก้ปัญหาในชุมชนที่ใช้ PAR เป็นเครื่องมือที่เข้าใจและช่วยผลักดันให้เกิดการแก้ปัญหาในชุมชนตามแนวทางใหม่ดังกล่าวมีไม่มากนัก แต่ไม่ได้หมายความว่าผู้บริหารของหน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ ไม่อยากเห็นภาพการแก้ปัญหาอย่างครบวงจร ตรงจุด และยั่งยืนเกิดขึ้นในสังคมไทย เพียงแต่ติดขัดที่ยังไม่มีตัวอย่างแห่งความสำเร็จที่เป็นรูปธรรมในปริมาณที่เพียงพอติดขัดที่โครงสร้างของหน่วยงาน/องค์กรขาดความคล่องตัว และติดขัดที่ระบบและระเบียบต่าง ๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบันไม่เอื้ออำนวยทางออกที่น่าจะพอเป็นไปได้ในสถานการณ์ปัจจุบัน ได้แก่

2.1 หน่วยงาน/องค์กรที่สนับสนุนด้านเงินทุนและงบประมาณ เพื่อการวิจัยและพัฒนา ควรผลักดันให้มีการใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) มากขึ้นในโครงการต่างๆ ที่ทำกับชุมชน หรือทำโดยชุมชน เพื่อให้มีตัวอย่างแห่งความสำเร็จที่เป็นรูปธรรมในปริมาณที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

2.2 หน่วยงาน/องค์กรที่พอจะมีความคล่องตัวยืดหยุ่นทั้งที่เป็นหน่วยงานวิชาการที่เห็นความสำคัญของการปฏิบัติ หรือการพัฒนา (Development Oriented Academic Institutions) และหน่วยพัฒนาที่เห็นความจำเป็นของกระบวนการเรียนรู้ และของการใช้องค์ความรู้ในงานพัฒนา (Research Oriented Development Agencies) ควรมีโครงการในลักษณะ “นำร่อง” เปิดโอกาสให้บุคลากรในสังกัดของตนมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนในแนวใหม่ที่ใช้กระบวนการ PAR ให้มากขึ้น พร้อมทั้งการให้การสนับสนุนทุกรูปแบบเท่าที่จะทำได้ ที่จะทำให้เกิดโอกาสพัฒนานักวิชาการที่มี Development Orientation ทำงานร่วมกับนักพัฒนาที่มี Research Orientation ในจำนวนและคุณภาพที่มากขึ้น

2.2 หากสองเงื่อนไขดังกล่าวพอจะเป็นจริงได้ เราอาจจะเห็นภาพของนักวิชาการ/นักพัฒนาใช้เวลาส่วนใหญ่ตลอดอายุของโครงการอยู่ในชุมชนและมีปฏิบัติการในฐานะหุ้นส่วนของผู้คนในชุมชนอย่างเข้มข้นเกิดขึ้นจริง แต่ถ้าเงื่อนไขดังกล่าวเป็นไปได้ ศักยภาพของ PAR จะไม่เกิดขึ้นหรือเกิดขึ้นบ้างก็จะเป็นแบบเบาบาง จนไม่เกิดผลตามวัตถุประสงค์ของ PAR เลยก็ได้ และภาพของความสับสนวุ่นวายของการพัฒนาในชุมชนต่าง ๆ ของไทยก็จะดำรงอยู่ต่อไป

3. เงื่อนไขเกี่ยวกับชุมชนและคนในชุมชน ชุมชนและผู้คน/กลุ่มคนต่าง ๆ ที่อยู่กับปัญหาถือว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญของความสำเร็จหรือล้มเหลวในการใช้ PAR ในฐานะเครื่องมือแก้ปัญหา

และพัฒนาในชุมชน ข้อสรุปและเสนอแนะดังต่อไปนี้จะช่วยให้กระบวนการ PAR มีโอกาสประสบความสำเร็จในภาคปฏิบัติมากขึ้น

3.1 ในชุมชนที่มีผู้นำ/แกนนำที่หลากหลาย แต่ละคนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ไม่มีใครผูกขาดอำนาจและผลประโยชน์แบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ชุมชนมีสถาบันที่เป็นหลักยึดโยงผู้คนได้ดี เช่น มีโรงเรียน วัด กลุ่มทางสังคมดั้งเดิม กลุ่มผู้อาวุโส กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน ต่างก็เกื้อกูลสนับสนุนซึ่งกันและกัน หรือเข้ามาแก้ไขบรรเทาข้อขัดแย้งการกระทบกระทั่งของสมาชิกชุมชนได้ดี ส่วนผู้คนในชุมชนไม่มีการแบ่งเป็นฝักฝ่ายไม่มีข้อขัดแย้งที่หาทางออกไม่ได้ สภาพความเป็นตัวใครตัวมันมีน้อย หรืออาจเรียกว่า ชุมชนเข้มแข็ง โครงการพัฒนา/แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนมักจะดำเนินการด้วยความริเริ่ม ด้วยการแสดงบทบาทหลักของคนในชุมชนอยู่แล้ว ในกรณีนี้ PAR จะสามารถประยุกต์ได้ง่าย และ PAR ก็จะช่วยเพิ่มขีดความสามารถของคนในชุมชนที่มีอยู่แล้วให้มากยิ่งขึ้น โดยนักวิชาการ/นักพัฒนาจะเข้าไปช่วยเป็นที่ปรึกษาในกระบวนการเรียนรู้ และในกรณีนี้อาจไม่จำเป็นต้องมีโครงการที่ริเริ่มโดยนักวิชาการ/นักพัฒนาเข้าไปดำเนินงานในชุมชน ส่วนสิ่งที่จำเป็นน่าจะเป็นเรื่องการถอดประสบการณ์เพื่อขยายผลไปยังชุมชนที่อยากเลียนแบบชุมชนเข้มแข็งดังกล่าวได้

3.2 ในชุมชนที่มีลักษณะและสถานการณ์ตรงกันข้ามกับชุมชน กรณีแรกในแทบทุกประเด็นหรืออาจเรียกได้ว่าเป็นชุมชนล่มสลาย จะเป็นชุมชนที่ไม่สามารถประยุกต์กระบวนการ PAR ได้อย่างราบรื่นและประสบความสำเร็จ เนื่องจากจะขาดแกนนำที่เป็นที่ยอมรับอย่างแท้จริง จะมีข้อขัดแย้งมากจนไม่สามารถประสานได้ จะมีความเป็น “ตัวใครตัวมัน” สูงจนไม่สามารถรวมกลุ่มได้ หรือจะมีการผูกขาดอำนาจและผลประโยชน์มากจนไม่สามารถจะดำเนินงานที่มีลักษณะเป็นการทำทลายการผูกขาดดังกล่าวได้ ชุมชนลักษณะนี้จึงไม่เหมาะสมที่จะประยุกต์ใช้ PAR ในปัจจุบัน ที่แนวคิดและแนวปฏิบัติของการแก้ปัญหา/พัฒนาโดยชุมชนโดยใช้ PAR เป็นเครื่องมือยังไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร

3.3 ในชุมชนที่มีลักษณะและสถานการณ์ไม่เข้าข่าย “ชุมชนเข้มแข็ง” หรือ “ชุมชนล่มสลาย” กล่าวคือ มีผู้นำ/แกนนำจำนวนหนึ่งบางกลุ่มมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน แต่บางกลุ่มมีข้อขัดแย้งกัน มีการผูกขาดอำนาจและผลประโยชน์อยู่บ้างในบางกลุ่มที่ดำรงความได้เปรียบในทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนแต่ไม่ถึงกับผูกขาดแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด มีการรวมตัวของกลุ่มที่เสียเปรียบ ร่วมมือกันภายในเพื่อเพิ่มอำนาจการต่อรองอยู่บ้าง มีสถาบันหลักในชุมชนที่บางส่วน/บางคนในสถาบันไม่เอื้ออำนวยต่อการแก้ปัญหาของชุมชน แต่ก็มีบางส่วน/บางคนที่อยากจะมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อประโยชน์ส่วนรวม มีกลุ่มต่าง ๆ ทั้งที่เป็นทางการและเป็นกลุ่มทางสังคมดั้งเดิม บางส่วนเข้มแข็ง สมาชิกรวมตัวช่วยเหลือกันได้ดีระดับหนึ่ง แต่บางส่วนอ่อนแอ ไม่มีกิจกรรมการช่วยสมาชิกอย่างเป็นรูปธรรม หรือมีบางกลุ่มมีปัญหาเกิดข้อขัดแย้งในเรื่องการดำเนินงานและขัด



ผลประโยชน์ “ความเป็นตัวใครตัวมัน” ของปัจเจกบุคคลมีอยู่ระดับหนึ่งแต่เมื่อถึงเวลาที่มีกิจกรรมสาธารณะ/กิจกรรมทางสังคมก็สามารถรวมตัวกันได้ มีการแบ่งเป็นฝักเป็นฝ่าย มีข้อขัดแย้ง แต่สถานการณ์ยังไม่รุนแรงมากถึงกับมีการแตกแยก ทำลายกัน

ในชุมชนลักษณะนี้โครงการพัฒนา/แก้ปัญหาที่มีโจทย์มาจากชุมชนหรือมาจากนักวิชาการ/นักพัฒนาที่ได้ไปร่วมค้นหาโจทย์กับชุมชนและเป็นโครงการที่ใช้ PAR เป็นเครื่องมือจะสามารถดำเนินการได้ควรดำเนินการ และควรผลักดันในกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของนักวิชาการ/นักพัฒนากับแกนนำและสมาชิกกลุ่มที่อยู่กับปัญหาเกิดขึ้นเพื่อผลของการแก้ปัญหาหรือนำมาซึ่งการพัฒนาในชุมชนอย่างเป็นระบบและต่อเนื่องในกรณีนี้ แนวคิดและแนวปฏิบัติของ PAR ที่นำเสนอในรายละเอียดจะสามารถนำไปใช้ได้ แต่ต้องได้อย่างยืดหยุ่น ปรับเปลี่ยนให้เข้ากับเงื่อนไขที่หลากหลาย สลับซับซ้อนของแต่ละชุมชนต่อไป

จะเห็นได้ว่าแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นแนวคิดที่มีรูปแบบ กระบวนการดำเนินการ มีความเป็นระบบและมีขั้นตอน ดังนั้นการศึกษาในสวนนี้จึงถือได้ว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งสำหรับงานวิจัยฉบับนี้ เพราะเทคนิคดังกล่าวจะเป็นเครื่องมือนำทางให้งานวิจัยฉบับนี้เดินไปสู่เป้าหมายได้อย่างราบรื่นและตอบสนองความต้องการบรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ในครั้งนี้

#### ตอนที่ 6 ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม

การศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยมที่ผู้วิจัยศึกษาค้นคว้าเพื่อประกอบงานวิจัยฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำแนวคิดและหลักการด้านสังคมวิทยาดังกล่าวมาอธิบายปรากฏการณ์ที่ได้จากงานวิจัยเพื่อให้เห็นความเชื่อมโยง ความเกี่ยวข้อง และความสัมพันธ์เชิงเหตุและของปัจจัยเงื่อนไข สภาพ สถานการณ์ และเหตุการณ์ต่าง ๆ โดยนำเสนอในประเด็นต่อไปนี้

**ความเป็นมาและความสำคัญ**

ทัลคอต พาร์สัน (Talcott Parsons, 1902-1979) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน เป็นนักทฤษฎีคนสำคัญที่ทำให้ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง จนเป็นทฤษฎีหลักทางสังคมวิทยาทฤษฎีหนึ่ง สำคัญดังนี้

ชนิตา รัชพลเมือง (2534) ได้กล่าวไว้ว่า ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม ได้วิเคราะห์การศึกษาในเชิงโครงสร้าง โดยมองว่า การศึกษาเป็นระบบย่อย (subsystem) ระบบหนึ่งของระบบกระทำการ (operating system) ระบบใหญ่คือ ระบบสังคม ระบบการศึกษา ซึ่งจะปฏิบัติหน้าที่อบรมให้ความรู้ ให้สอดคล้องกันไปกับการทำหน้าที่ของระบบย่อยอื่น ๆ เพื่อการคงอยู่ของระบบใหญ่คือสังคมโดยรวมทำให้สังคมดำรงอยู่ได้ ระบบการศึกษามีความเป็นอิสระ และในขณะเดียวกันก็มีความสัมพันธ์ระหว่างระบบย่อยหรือสถาบันสังคมอื่น ๆ ภายในระบบการศึกษาเองก็ประกอบด้วยระบบย่อยต่าง ๆ ซึ่งทำหน้าที่เช่นเดียวกัน หากระบบกระทำการทำหน้าที่ไปได้

ด้วยดี จะเกิดการบูรณาการ (integration) และทำให้สังคมมีเสถียรภาพ (equilibrium) หากระบบย่อยทำหน้าที่ไม่สมบูรณ์หรือไม่สามารถกระทำการหน้าที่ได้ (dysfunction) จะเกิดการเปลี่ยนแปลงเพื่อสร้างสมดุลใหม่ หรือเปลี่ยนสภาพเป็นระบบใหม่ การเปลี่ยนแปลงของระบบเป็นไปในลักษณะค่อยเป็นค่อยไปและดำรงอยู่ได้ด้วยการปรับตัวและการควบคุมทางสังคม แนวคิดเรื่องระบบกระทำการ มีหลักการสำคัญ ๆ ดังนี้

1. สัมพันธภาพระหว่างส่วนต่าง ๆ ซึ่งประกอบกันเข้ามาเป็นระบบแต่ละระบบนั้น จะต้องมึลักษณะถาวรพอประมาณอย่างน้อยจะต้องสามารถทำให้ระบบนั้น ๆ ทำหน้าที่ของตนได้อย่างปกติ

2. แต่ละระบบมีความโน้มเอียงไปในทางที่จะป้องกันตัวเองจากการแทรกแซงหรือการทำลายจากระบบอื่น ๆ

3. ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงบางประการเกิดขึ้นภายในส่วนต่าง ๆ ของระบบ ตามปกติแล้ว การเปลี่ยนแปลงนั้นย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่รอด หรือเพื่อการทำหน้าที่ดียิ่งขึ้นและเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมมากขึ้นกว่าเดิม

4. ระบบแต่ละระบบจะพยายามรักษาดุลยภาพ (equilibrium) ระหว่างสัมพันธภาพของส่วนต่าง ๆ ของตนไว้เสมอ การเสียดุลยภาพในการปฏิบัติงานของส่วนต่าง ๆ ในบางครั้งถือว่าเป็นเหตุการณ์ผิดปกติอาจอยู่ในภาวะปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่หรืออาจถูกแทรกแซงจากระบบอื่น

5. ระบบที่ไม่สามารถรักษาดุลยภาพไว้ได้ ในที่สุดจะสลายตัวกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบอื่น หรือเปลี่ยนสภาพเป็นระบบใหม่แทน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2544) ได้กล่าวถึงความสำคัญของทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยามว่าเป็นทฤษฎีที่ให้ความสำคัญกับฟังก์ชัน (function) เป็นอันดับแรก ส่วนสังกัดโครงสร้าง (structure) เป็นอันดับรอง ซึ่งมองว่า สังคมมีหน้าที่หลายอย่างและแต่ละหน้าที่ของสังคมจะมีหน่วยย่อยสังคม (social unit) เป็นผู้กระทำ หน่วยย่อยสังคมเหล่านี้เมื่อรวมตัวกันเข้าจะกลายเป็นโครงสร้างของสังคม ทฤษฎีนี้มีประโยชน์ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม สรุปได้ เป็น 3 ด้าน

1. ประโยชน์ทางวิชาการ ด้านนี้จะเป็นการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมว่าด้วยการพัฒนา เช่น ชุมชนจะสามารถพัฒนาได้ด้วยปัจจัยทรัพยากรธรรมชาติ มนุษย์ องค์กร ผู้นำและการประสานเชื่อมโยงในรูปของเครือข่าย

2. ประโยชน์ในการทำงาน ซึ่งทฤษฎีนี้มองหน่วยย่อยในสังคม เป็นส่วนประกอบของโครงสร้างทางสังคม แต่ละหน่วยย่อยจะทำหน้าที่ที่แตกต่างกัน และมีตำแหน่งของการปฏิบัติหน้าที่ที่แตกต่างกัน แต่เป็นหน้าที่ที่พยายามสร้างความสมดุลให้กับองค์กร และสังคม

3. ประโยชน์ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน จะมองในเรื่องของบทบาทหน้าที่ของแต่ละคนในสังคมที่พยายามอธิบายให้เห็นว่าแต่ละคนมีสถานภาพที่แตกต่างกัน ดังนั้นแต่ละคนจึงต้องมีการแสดงบทบาทของตนให้ครบถ้วนและมีคุณภาพเพื่อการรักษาสถานภาพของตนเองให้คงอยู่ในสังคมได้อย่างสมดุล

#### สรุปข้อสมมุติฐานเกี่ยวกับระบบแนวความคิดของกลุ่มโครงสร้างหน้าที่

1. ทุกสังคมประกอบด้วยหน่วยย่อย ๆ หลายหน่วยเข้ามารวมกัน
2. หน่วยย่อย ๆ ที่เข้ามาประกอบจะทำหน้าที่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน หรือทำประโยชน์ซึ่งกันและกัน ในลักษณะที่ส่งเสริม เพื่อความสมบูรณ์และความอยู่รอดของสังคม
3. ทุกสังคมมีแนวโน้มที่จะรักษาความสมดุลยภาพ
4. ทุกสังคมจะมีความมั่นคงเนื่องจากสมาชิกในสังคมมีความสอดคล้อง และเข้าใจในเรื่องของสถานภาพค่านิยม ฯลฯ ซึ่งกันและกัน

#### การวิเคราะห์ระบบสังคมตามแนวทางของ Talcott Parsons

บุคคลที่มีความสำคัญในเรื่องของทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ คือ ทัลคอตท์ พาร์สันส์ (Talcott Parsons) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกันได้เขียนหนังสือในปี ค.ศ. 1951 ชื่อ The Social System และ Towards a General Theory of Action พาร์สันส์ได้กล่าวว่า ระบบสังคมที่สามารถดำรงอยู่และพัฒนาต่อไป ต้องทำหน้าที่สำคัญ 4 ประการ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2540)

1. การปรับตัว (Adaptation) ระบบต้องหารหรือจัดการกับทรัพยากรจากสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ให้กับสมาชิกในระบบอย่างมีประสิทธิภาพ และเหมาะสม เช่นในระบบสังคมจะมีสถาบันเศรษฐกิจซึ่งมีบทบาทสำคัญที่จะคิดหาเทคนิควิธีการต่าง ๆ และวิธีการจัดการกับทรัพยากรให้กับสมาชิกในสังคมได้อย่างเหมาะสม

2. การบูรณาการรวมหน่วย หรือการประสมประสานต่าง ๆ (Integration) ระบบต้องมีการผสมผสานความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยหรือส่วนต่าง ๆ ภายในระบบอย่างกลมกลืนกัน เพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เช่น ระบบสังคมจะมีสถาบันกฎหมายสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีบทบาทสำคัญต้องการประสานความกลมกลืนกัน หรือทำให้หน่วย หรือส่วนต่าง ๆ ภายในสังคมมีความสามารถที่จะทำงานร่วมกันมีความสามัคคีกัน และมีการทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่องจะนำไปสู่จุดมุ่งหมายของสังคม

3. การมีวัตถุประสงค์และดำเนินการไปเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ (Goal Attainment) ระบบต้องมีวัตถุประสงค์ต่าง ๆ และกระตุ้นให้ส่วนต่าง ๆ ดำเนินการเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของระบบสังคม สถาบันการเมืองจะมีบทบาทที่สำคัญต่อการปฏิบัติงาน หรือ การดำเนินงานต่าง ๆ เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ของส่วนหรือองค์ประกอบของสังคมที่ได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้

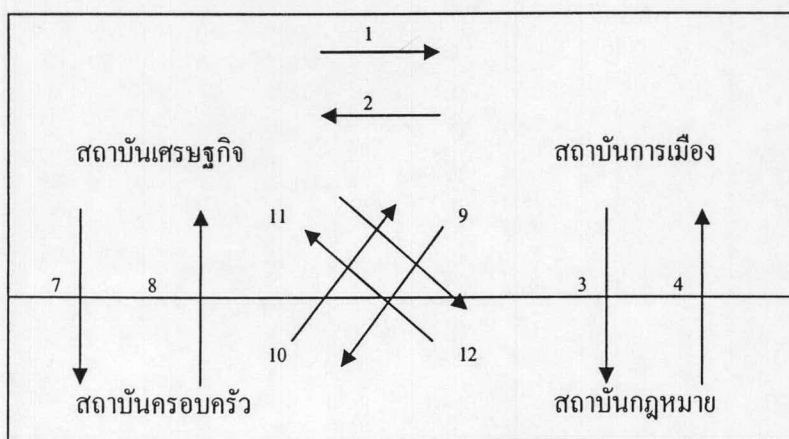
4. การจัดการกับความเครียด (Latency) ภายในระบบสังคมย่อมจะมีความขัดแย้ง หรือความตึงเครียดอยู่เป็นธรรมดาจากบุคคลกลุ่มคน สถาบัน หรือชุมชน ระบบสังคมจะต้องมีหน้าที่แก้ไข หรือช่วยลดความตึงเครียดภายในหน่วยหรือส่วนต่าง ๆ ภายในระบบเพื่อก่อให้เกิดความสมดุลในระบบสังคม สถาบันทางสังคมที่ทำหน้าที่ดังกล่าว ได้แก่ สถาบันศาสนา สถาบันศาล ครอบครัว เป็นต้น

Parsons ได้ให้ความสำคัญอย่างมากต่อสถาบันครอบครัว เพื่อการอบรมภาคสังคมเพื่อปลูกฝังค่านิยมแก่สมาชิกที่จะใช้ในการควบคุมทางสังคมเพื่อลดความขัดแย้ง และการฝ่าฝืนระเบียบ ซึ่งสามารถที่จะเขียนเป็นภาพแสดงปัญหาความจำเป็นของระบบสถาบันต่าง ๆ ที่ต้องแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นภายในระบบสังคมได้ดังนี้คือ

Adaptation	Goal Attainment
Economy	Government
Family	Law
Latency	Integration

แผนภาพ แสดงปัญหาความจำเป็นของระบบสถาบันต่าง ๆ

Parsons ได้แสดงให้เห็นว่า ระบบทางสังคมที่เป็น AGIL นั้น มีการแลกเปลี่ยนและสัมพันธ์กันเป็นอย่างมาก ซึ่งมีความหมายว่า นอกจากจากสถาบันต่าง ๆ จะทำหน้าที่ของสถาบันอย่างเต็มที่แล้วแต่จะสถาบันจะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอีกด้วย ทำให้เกิดสภาวะของความสมดุลในระบบสังคม ดังภาพประกอบ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2540: 81) ต่อไปนี้



แผนภาพ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันต่าง ๆ

จากรูปภาพนี้ สามารถอธิบายได้ว่าสถาบันเศรษฐกิจ การเมือง กฎหมาย และครอบครัว มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน กล่าวคือ สถาบันเศรษฐกิจมีบทบาทในด้านการผลิต 1) เพื่อที่จะทำให้รัฐบาลมีรายได้ที่จะนำทรัพยากรต่าง ๆ มาพัฒนาประเทศ และในทำนองเดียวกันสถาบันการเมืองก็มีหน้าที่ช่วยในการลงทุน 2) ให้กับองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาคเอกชน และรัฐวิสาหกิจ เพื่อการดำเนินการทางเศรษฐกิจให้มีความก้าวหน้าต่อไป ในส่วนของสถาบันการเมืองกับสถาบันกฎหมาย

นั้น อาจจะได้เห็นได้จากสถาบันการเมืองมีหน้าที่จัดระเบียบ หรือประสานงาน 3) มีการจัดความเรียบร้อยภายในบ้าน ส่วนสถาบันกฎหมายนั้นก็มิบทบาทให้ความสนับสนุนในด้านการออกกฎหมาย 4) เพื่อให้รัฐบาลสามารถปฏิบัติงานตามวัตถุประสงค์ได้อย่างเรียบร้อย สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างกับสถาบันกฎหมายกับสถาบันครอบครัวนั้น อาจกล่าวได้ว่า สถาบันกฎหมายให้ความเชื่อมั่นและความพอใจ 5) สถาบันครอบครัวภายใต้ระเบียบข้อบังคับ และกฎเกณฑ์ของกฎหมาย เป็นการประกันความปลอดภัยแก่ครอบครัวส่วนสถาบันครอบครัวที่มีบทบาทต่อสถาบันกฎหมายคือ เป็นการถ่ายทอดค่านิยมแบบแผนพฤติกรรมให้แก่สมาชิกเพื่อความสอดคล้องตามบรรทัดฐานทางสังคม 6) สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันเศรษฐกิจกับสถาบันครอบครัวได้แก่ สถาบันเศรษฐกิจมีหน้าที่ให้บริการด้านสินค้าและบริการ 7) ให้กับสถาบันครอบครัว ในทำนองเดียวกันสถาบันครอบครัวมีหน้าที่จะให้แรงงาน 8) แก่สถาบันเศรษฐกิจ สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทั้ง 4 ก็คือสถาบันการเมืองจะให้ความคุ้มครองสวัสดิการต่าง ๆ แก่ครอบครัว 9) ในขณะเดียวกันสถาบันครอบครัวจะให้ความจงรักภักดีหรือให้ความไว้วางใจต่อรัฐบาล 10) ในการปกครองประเทศ ส่วนสถาบันเศรษฐกิจนั้นจะมีบทบาทสำคัญในด้านปฏิบัติตามกฎหมายของรัฐอย่างเคร่งครัด 11) และ 12) คือสถาบันกฎหมายจะออกกฎหมายที่สนับสนุนในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจต่อไป

หน้าที่และความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันในสังคมดังกล่าวแล้วนี้ จะช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ และเป็นเสมือนกลไก (Mechanism) ที่ทำงาน เพื่อประโยชน์ของสังคมและบุคคลที่อยู่ร่วมกันในสังคม โดยปกติแล้วการทำงานของกลไกเหล่านี้เป็นผลให้สังคมอยู่ในสภาพสมดุลย์ แต่เป็นสมดุลเคลื่อนที่ เพราะดังได้กล่าวแล้วการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเสมอในทุกขณะ ไม่มีสังคมใดที่มีส่วนประกอบหรือสถาบันต่าง ๆ สามารถทำหน้าที่ของตนโดยสมบูรณ์ทุกประการ เช่น สถาบันการเมืองที่ให้อำนาจแก่บุคคลเดียวหรือหมู่คณะเดียว อาจจะเป็นประโยชน์ (Function) และเป็นที่ยอมรับกันในสังคมระยะหนึ่ง แต่ระยะต่อมาอาจจะก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ มากมาย (dysfunctional) เช่น ความไม่สงบทางการเมือง เนื่องจากประชาชนถูกอิทธิพลของแนวความคิดทางประชาธิปไตย หรือความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ดังนั้นการผูกขาดของผู้มีอำนาจหรือการทำหน้าที่ของสถาบันใดสถาบันหนึ่ง อาจกลายเป็นเครื่องถ่วงทำให้เกิดปัญหายุ่งยาก รวมถึงความขัดแย้งต่าง ๆ (dysfunction) และประเพณีความเชื่อระเบียบปฏิบัติต่าง ๆ อาจไม่ถูกต้อง เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนไป ความไม่สมบูรณ์ของระบบย่อย (subsystem) หรือสถาบัน ทำให้เกิดปัญหากดดัน (strains) ขัดแย้ง (inconsistencies) และความตึงเครียด (tension) ต่าง ๆ ซึ่งปัญหาความขัดแย้งอาจจะเกิดขึ้นได้ในทุกส่วนของสังคม เช่น บุคคลที่ไม่มีอำนาจทางการเมือง มีความเป็นอยู่ที่ยากจนอาจเปลี่ยนความคิดใหม่ เนื่องจากอิทธิพลของการศึกษาและประชาธิปไตย ทำให้เกิดความคิดเรียกร้องสิทธิทางการเมือง ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและจะเป็นสาเหตุให้ระบบสังคม

เกิดการเปลี่ยนแปลง ดังนั้นสำหรับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามแนวความคิดของพาร์สัน มีทั้งที่มาจากภายในระบบสังคมและภายนอกสังคม สาเหตุการเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายในระบบโครงสร้างของสังคม (endogenous) เรียกว่า ความเครียด

พาร์สันส์ (Parsons) อธิบายความเครียดนี้ว่า เป็นสภาวะการณ์ของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในระหว่างระบบย่อย ๆ ของระบบสังคม ซึ่งก่อให้เกิดแนวโน้ม หรือความกดดันไปสู่ความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์นั้น ความเครียดนี้จะนำไปสู่การจัดการกับระบบย่อย ๆ เพื่อให้เกิดสภาวะสมดุลภาพขึ้นมาใหม่ เช่น การอบรมเลี้ยงดูเด็กของพ่อแม่ที่เอาใจใส่ให้ความรักความอบอุ่นแก่ลูกของตน เด็กจะไม่มี ความเครียดแต่เมื่อเด็กต้องไปโรงเรียนพรากพ่อแม่ โรงเรียนมีการฝึกวินัยที่เข้มงวดในเรื่องความประพฤติกริยามารยาท ในระยะนี้เด็กจะมีความเครียดเกิดขึ้น อย่างไรก็ตามเด็กจะเข้าสู่ภาวะจำใจ ระหว่างอารมณ์ปกติกับสภาพแวดล้อมของโรงเรียน ทำให้เด็กเข้าสู่ภาวะสมดุลใหม่ซึ่งจะเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

ความเครียดเป็นตัวอย่างที่สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง หรือการปรับสภาพของระบบย่อยอื่น ๆ ในสังคม เพราะถ้าเกิดความเครียดขึ้นในส่วนใดส่วนหนึ่ง ส่วนต่าง ๆ ก็จะไปปรับตัวเพื่อทำให้เกิดสภาวะสมดุลใหม่ขึ้นมาอีกครั้ง นอกจากความเครียด จะเป็นผลผลักดันที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแล้วการพัฒนาทางวัฒนธรรม เช่น พัฒนาทางวิทยาศาสตร์ ความคิดต่อทางศาสนา โครงสร้างทางประชากร สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ อาจเป็นที่มาของการเปลี่ยนแปลงซึ่งมาจากภายนอกระบบสังคม (External Source)

ชนิตา รัชพลเมือง (2534) ได้วิเคราะห์ระบบการศึกษา กับ AGIL ไว้ว่า การศึกษาทำหน้าที่เป็นสื่อในการขัดเกลาและสร้างกำลังคน การศึกษาจึงต้องปรับตัว (A) ให้เข้ากับความต้องการของสังคม คือ การศึกษาต้องทำหน้าที่ปลูกฝังพันธกิจต่อสังคมและพัฒนาความสามารถสำหรับการทำบทบาทผู้ใหญ่ในอนาคตและทำหน้าที่จัดสรรทรัพยากรมนุษย์เหล่านี้เข้าไปในโครงสร้าง บทบาทผู้ใหญ่ในอนาคต และทำหน้าที่จัดสรรทรัพยากรมนุษย์เหล่านี้เข้าไปในโครงสร้าง บทบาทของสังคมในส่วนที่เกี่ยวกับกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (L) โรงเรียนเป็นจุดแรกที่เด็กได้รับการเรียนรู้ การขัดเกลาที่ต่างไปจากครอบครัว ได้รับตัวอย่างการแสดงบทบาทที่หลากหลาย ได้รับการปลูกฝังค่านิยมร่วมเชิงวัฒนธรรม ยอมรับกฎเกณฑ์ที่สังคมกำหนดขึ้น และได้รับการพัฒนาทักษะที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต โรงเรียนทำหน้าที่ขัดเกลาเพื่อรักษาบูรณาการ (I) ทางสังคม เชื่อมโยงบุคลิกภาพสมาชิกเก่ากับสมาชิกใหม่เข้าด้วยกัน ส่วนครูจะทำหน้าที่ตามที่สังคมกำหนด ครูเป็นผู้กระทำการซึ่งต้องกำหนดเป้าหมาย (G) และนำพาผู้เรียนไปสู่เป้าที่ได้วางไว้ **จุดแข็งของทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่**

จุดแข็งจุดอ่อนของทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม ชนิตา รัชพลเมือง (2534) สรุปไว้ดังนี้

1. ช่วยให้ความคิดและการมองสังคมเป็นไปอย่างมีระบบ

2. เนื่องจากเป็นทฤษฎีที่ศึกษาเกี่ยวกับกลไก และระบบต่าง ๆ ในสังคม ทำให้สามารถมองเห็นแนวทางความสัมพันธ์ และหน้าที่ของระบบต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจน

3. เป็นประโยชน์ในการแก้ไขปัญหามาจากความบกพร่องของกลไกต่าง ๆ ในระบบได้  
จุดอ่อนของทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่

1. ไม่สนใจความขัดแย้ง ความไม่เป็นระเบียบของสังคม มุ่งเน้นแต่ความสอดคล้องความเป็นปึกแผ่นของสังคม คุณภาพของสังคม และอธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงของสังคมจะเกิดขึ้นก็เมื่อมีปัจจัยภายนอกเข้ามากระทบ หรือระบบภายในสังคม อาจทำหน้าที่บกพร่อง และเมื่อนั้นกลไกต่าง ๆ ในสังคม จะมีการปรับตัวทำให้สังคมกลับคืนสู่ความสมดุลอีกครั้งหนึ่ง โดยไม่สนใจกับความขัดแย้งระหว่างชนชั้นว่าเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมได้

2. การเปลี่ยนแปลงของสังคมไม่จำเป็นต้องเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป ในลักษณะวิวัฒนาการแต่การเปลี่ยนแปลงอาจเป็นลักษณะก้าวกระโดด มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงและเฉียบพลัน เช่น การปฏิวัติหรือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมเนื่องจากความขัดแย้งระหว่างชนชั้น

3. จากการศึกษาทฤษฎีนี้มองว่าสังคมมีระบบ ระเบียบ และมีแนวโน้มที่จะพยายามปรับตัวเข้าสู่สมดุลย์ มีการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป ย่อมทำให้มีพรรคชนอนุรักษนิยมเกี่ยวกับการวิเคราะห์ และหาแนวทางการแก้ไขปัญหาในแบบปรับใช้สิ่งที่ดีดำรงอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง เพื่อให้ระบบพัฒนาไปสู่ความเจริญขึ้น

4. ส่วนการวิเคราะห์ปัญหาของทฤษฎีนี้ มองปัญหาจากปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่โดยไม่ได้อธิบายถึงสาเหตุและความเป็นมาของปัญหานั้น สนใจแต่ว่าปัญหานั้นประกอบไปด้วยอะไรบ้าง ซึ่งปรากฏการณ์นั้นอาจไม่ใช่ตัวปัญหาที่แท้จริงก็ได้ ซึ่งจะทำให้การวิเคราะห์และการหาแนวทางแก้ไขปัญหามีผิดพลาดได้

5. ในด้านการมองสังคม ที่มองว่าสังคมมนุษย์มีความสมดุลย์ มีความประสานสอดคล้องระหว่างระบบต่าง ๆ อย่างสมบูรณ์ มีความเป็นระเบียบ แบบแผน กลมเกลียวกันในสังคมนั้นเป็นลักษณะของสังคมในอุดมคติ ซึ่งไม่มีอยู่จริง

ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ที่กล่าวมาในข้างต้น สรุปสาระสำคัญได้ว่า สังคมประกอบด้วยโครงสร้างที่เป็นระบบย่อย ๆ หลายระบบ แต่ละระบบจะมีหน้าที่ของตนเองแตกต่างกันออกไป แต่ระบบย่อย ๆ เหล่านี้จะมีบูรณาการและปรับตัวเข้าหากัน ตามระบบค่านิยมของสังคมซึ่งสมาชิกยอมรับร่วมกัน สังคมทุกสังคมมีลักษณะเป็นพลวัต คือ มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จึงต้องมีการปรับตัว เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความตึงเครียดขึ้นในสังคมและทำให้สังคมเกิดดุลยภาพ การปรับตัวนี้เป็นการใช้วิธีการต่าง ๆ เพื่อควบคุมสังคม เช่น การใช้กฎระเบียบ การกำหนดสถานภาพและบทบาท การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม เป็นต้น

## ตอนที่ 7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องในครั้งนี้นำผู้วิจัยได้แบ่งการนำเสนอเป็น 2 ส่วนคือ งานวิจัยในภายในประเทศ และงานวิจัยต่างประเทศ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

### งานวิจัยภายในประเทศ

ชูชาติ พ่วงสมจิตร์ (2540) ได้ศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งเสริมและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียนประถมศึกษาในเขตปริมณฑลกรุงเทพมหานคร พบว่า ปัจจัยที่ส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียนประกอบด้วยปัจจัย 3 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มปัจจัยเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม ได้แก่ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ คือ โครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมและอยู่ในช่วงภาวะเศรษฐกิจดี ปัจจัยทางด้านการเมืองการปกครองที่ช่วยกระตุ้นให้นักการเมืองท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมและปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรม 2) กลุ่มปัจจัยเกี่ยวกับชุมชน เช่น ความศรัทธา ความรู้สึกเป็นเจ้าของ และความเป็นห่วงสวัสดิภาพของลูกหลาน เป็นต้น 3) กลุ่มปัจจัยเกี่ยวกับโรงเรียน ได้แก่ ปัจจัยเกี่ยวกับบุคลากรของโรงเรียน เช่น ผู้บริหารรุ่นก่อนสร้างศรัทธาไว้ ผู้บริหารและครูมีความสัมพันธ์อันดีกับชุมชน เป็นต้น ปัจจัยเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติงานของโรงเรียน เช่น โรงเรียนเป็นผู้เข้าไปขอความร่วมมือจากชุมชน โรงเรียนสร้างระบบที่เอื้อให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม เป็นต้น ปัจจัยเกี่ยวกับการปฏิบัติงานของโรงเรียน เช่น โรงเรียนมีแผนงานที่ดี และมีความน่าเชื่อถือ เป็นต้น ส่วนปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียน ประกอบด้วยปัจจัยทั้ง 3 กลุ่ม คือ กลุ่มปัจจัยเกี่ยวกับชุมชน และกลุ่มปัจจัยเกี่ยวกับโรงเรียนเช่นเดียวกัน แต่มีลักษณะที่เป็นในทางลบ นอกจากนี้ยังได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของโรงเรียนกับชุมชน ซึ่งพบว่า เรื่องที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม คือ การร่วมคิดและตัดสินใจการร่วมสนับสนุนและดำเนินงาน การร่วมควบคุมและตรวจสอบการดำเนินงาน และการร่วมรับบริการและประโยชน์ โดยเรื่องที่เข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด คือ การบริจาคเงินและวัสดุสิ่งของ สำหรับวิธีการในการมีส่วนร่วมมี 2 วิธี คือ การมีส่วนร่วมโดยสมัครใจ และการมีส่วนร่วมโดยถูกชักจูง

วีระพงศ์ เดชบุญ และคณะ (2540) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ความพร้อมในการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปี ขององค์การบริหารส่วนตำบล เขตการศึกษา 10 ผลการวิจัยพบว่า ผู้นำของ อบต. ซึ่งได้แก่ ประธานคณะกรรมการบริหาร อบต. ประธานสภา อบต. และปลัด อบต. เห็นว่า อบต. มีความพร้อมในด้านการเห็นประโยชน์ของการศึกษาอยู่ในระดับมาก ส่วนด้านการมีความรู้เรื่องการศึกษา การมีส่วนร่วมจัดการศึกษาและความพร้อมในการมีส่วนร่วมจัดการศึกษาอยู่ในระดับปานกลาง สำหรับปัญหาอุปสรรคในการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาพบว่า มีปัญหางบประมาณมีจำกัด บุคลากรขาดความรู้ด้านการศึกษา การประสานงานระหว่างโรงเรียนกับอบต. มีน้อย และขาดการวางแผนร่วมกัน



เมตต์ เมตต์การุณจิต (2541) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมในการบริหารโรงเรียนของ คณะกรรมการศึกษาประจำโรงเรียนเทศบาลในจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเกี่ยวข้องกับปัจจัยส่งเสริม และปัจจัยอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วม ปัจจัยที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วม มี 2 กลุ่ม คือ 1) ปัจจัยเกี่ยวกับ คณะกรรมการการศึกษา ได้แก่ เวลาที่อาศัยในชุมชน การมีถิ่นกำเนิดในและ/หรือมีที่พักอาศัยใน ชุมชน การเป็นศิษย์เก่า การมีบุตรหลานเรียนอยู่ในชุมชน ความคาดหวังต่อโรงเรียน การมีสัมพันธ์ กับโรงเรียน และความห่วงใยต่อสวัสดิภาพเด็ก 2) ปัจจัยเกี่ยวกับโรงเรียน ได้แก่ (1) คุณลักษณะ ของผู้บริหารด้านความเป็นผู้นำ มีมนุษยสัมพันธ์ ซื่อสัตย์ และเป็นคนในท้องถิ่น (2) คุณลักษณะ ของครู คือ มีความประพฤติดี มีความรู้ความสามารถ เอาใจใส่เด็ก มีมนุษยสัมพันธ์ดี และเสียสละ (3) การปฏิบัติของโรงเรียนต่อคณะกรรมการศึกษา คือ การให้เกียรติและให้โอกาสในการมีส่วนร่วม และการเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชน (4) การปฏิบัติงานของครู คือ การเอาใจใส่ต่อการเรียนการสอนและความสามัคคีในหมู่ครู (5) ผลการปฏิบัติงานของโรงเรียนคือ ความมีชื่อเสียง และการบริหารการเงินที่โปร่งใส ส่วนปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมมี 2 กลุ่ม เช่นเดียวกันคือ 1) ปัจจัยเกี่ยวกับกรรมการศึกษา ได้แก่ การไม่มีเวลา การไม่มีถิ่นกำเนิด และ/หรือ ไม่มีที่พักอาศัยใน ท้องถิ่น 2) ปัจจัยเกี่ยวกับโรงเรียน ได้แก่ผู้บริหารขาดความเป็นผู้นำ ไม่มีมนุษยสัมพันธ์และไม่เป็น คนในท้องถิ่น

ศิริกาญจน์ โกสุม (2542) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนเพื่อ การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานซึ่งมีข้อค้นพบเกี่ยวกับ อบต. พบว่า กรรมการโรงเรียนของโรงเรียน ชุมชนพัฒนา ได้แต่งตั้งจากสมาชิกของ อบต. เป็นส่วนใหญ่ ส่วนความสามารถของ อบต. ในการ สนับสนุนด้านการศึกษานั้น ยังมีข้อจำกัดในเรื่องงบประมาณ เนื่องจากเป็น อบต. ที่มีรายได้น้อย และเพิ่งเริ่มดำเนินการบริหารงานทำให้การบริหารงานมีลักษณะการลองผิดลองถูก นอกจากนี้ อบต. ยังเน้นการนำงบประมาณทั้งตำบลมาใช้ร่วมกันเป็นโครงการใหญ่ไม่ได้แบ่งให้แต่ละหมู่บ้าน ตามความจำเป็นทำให้ อบต. เข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียนในการจัดการศึกษาในรูปแบบของ องค์กรน้อย แต่เข้ามาร่วมในฐานะของผู้นำชุมชนซึ่งเป็นฐานะเฉพาะตัว และในการเป็น คณะกรรมการโรงเรียนจะมีส่วนร่วมมากโดยเฉพาะในด้านการพัฒนาอาคารสถานที่และบริเวณ โรงเรียน ส่วนในด้านการเรียนการสอน อบต. ยังมีข้อจำกัดเนื่องจากขาดความรู้ในการจัดการ การศึกษา

พจนา เทียนธาดา (2543) ศึกษาวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาหลักสูตร ท้องถิ่นในระดับประถมศึกษาของโรงเรียนที่ได้รับการรับรองมาตรฐานคุณภาพการศึกษาสังกัด สำนักงานคณะกรรมการศึกษาเอกชนในกรุงเทพมหานคร เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบ สอบถาม และแบบสัมภาษณ์ ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการปรับและหรือสร้าง หลักสูตรท้องถิ่น ได้แก่ ผู้ปกครอง ศิษย์เก่า และผู้ทรงคุณวุฒิ ลักษณะที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม คือ

เป็นผู้ให้ข้อมูลพื้นฐานร่วมวิเคราะห์สภาพปัญหา ความต้องการของชุมชน และเป็นผู้ให้ความรู้ และ/หรือถ่ายทอดประสบการณ์ ในด้านการนำหลักสูตรท้องถิ่นไปใช้ พบว่า ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเตรียมครู การจัดบริการวัสดุหลักสูตร สื่อการเรียนการสอนและการประชาสัมพันธ์หลักสูตรท้องถิ่น ชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วมคือ ผู้ปกครอง ศิษย์เก่า และผู้ทรงคุณวุฒิ ลักษณะที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมคือ เป็นผู้ให้ข้อมูลพื้นฐาน เป็นผู้ประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ ในด้านการประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่นชุมชนไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วม เนื่องจากนโยบายของโรงเรียนไม่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน ปัญหาที่พบในการมีส่วนร่วมของชุมชนในด้านการปรับและ/หรือสร้างหลักสูตรท้องถิ่น การนำหลักสูตรไปใช้ และการประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่น คือ ชุมชนไม่ให้ความร่วมมือเท่าที่ควรเนื่องจากมีภารกิจมาก และโรงเรียนกับชุมชนมีเวลาว่างไม่ตรงกันข้อเสนอแนะแนวทางในการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น และการจัดการเรียนการสอน คือ ชุมชนควรมีบทบาทในการเป็นผู้ให้ข้อมูลพื้นฐาน เป็นแหล่งวิชาการ ร่วมเป็นคณะกรรมการโรงเรียนหรือที่ปรึกษา ร่วมแสดงความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะ และสนับสนุนด้านสิ่งของวัสดุ และ/หรืออุปกรณ์ต่างๆ สำหรับบทบาทของโรงเรียนในการสร้างความร่วมมือของชุมชนในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น และจัดการเรียนการสอนนั้นโรงเรียนควรสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชนเปิดโอกาสให้ผู้รู้ในชุมชนมาเป็นวิทยากรให้ความรู้/ถ่ายทอดประสบการณ์ และให้การต้อนรับชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ

พุลศรี ไม้ทอง (2543) ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในระดับมัธยมศึกษาของโรงเรียนที่ได้รับการรับรองมาตรฐานคุณภาพการศึกษาสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชนในกรุงเทพมหานคร เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยได้แก่แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและแบบสอบถามลักษณะแบบเลือกตอบ ผลการวิจัยพบว่าการปรับและ/หรือสร้างหลักสูตรท้องถิ่น พบว่า ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการปรับและ/หรือสร้างหลักสูตรท้องถิ่น ชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วม คือ ผู้ปกครอง ศิษย์เก่า และผู้ทรงคุณวุฒิ ลักษณะที่เข้ามามีส่วนร่วม คือ ช่วยประสานกับหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และสนับสนุนด้านสิ่งของต่าง ๆ วัสดุ หรืออุปกรณ์ต่าง ๆ ปัญหาที่พบ คือ โรงเรียนและชุมชนมีเวลาว่างไม่ตรงกัน และชุมชนไม่ให้ความร่วมมือเท่าที่ควรเนื่องจากมีภารกิจมากในการนำหลักสูตรท้องถิ่นไปใช้นั้น ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเตรียมครู การจัดบริการหลักสูตร และสื่อการเรียนการสอน การประชาสัมพันธ์หลักสูตรท้องถิ่นการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน และการจัดสื่อ/ผลิตสื่อการเรียนการสอนหลักสูตรท้องถิ่น ชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วมคือผู้ปกครอง ศิษย์เก่า และผู้ทรงคุณวุฒิ ลักษณะที่เข้ามามีส่วนร่วมคือ เป็นผู้ให้ข้อมูลพื้นฐาน และสนับสนุนด้านสิ่งของวัสดุ อุปกรณ์ต่าง ๆ ปัญหาที่พบคือ โรงเรียนและชุมชนมีเวลาว่างไม่ตรงกันและชุมชนไม่ให้ความร่วมมือเท่าที่ควร ในการประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่นนั้นชุมชนไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมเนื่องจากชุมชนเห็นว่าเป็นหน้าที่ของ

โรงเรียน และนโยบายของโรงเรียนไม่เอื้อให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม แนวทางในการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น และการจัดการเรียนการสอนเสนอแนะว่าชุมชนควรมีบทบาทในการเป็นผู้ให้ข้อมูลแนวคิด ข้อเสนอแนะ และเป็นผู้ร่วมกำหนดทิศทางและเป้าหมายของโรงเรียน ส่วนบทบาทของโรงเรียนในการเสริมสร้างความร่วมมือของชุมชนต่อหลักสูตรท้องถิ่น และการจัดการเรียนการสอนนั้นโรงเรียนควรสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อชุมชน และเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม

สมหวัง คันธรส (2543 อ้างถึงใน พิกุล กันทะวัง, 2547) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาความเป็นไปได้ของรูปแบบการให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดเชียงใหม่ พบว่า 1) ด้านความคิดเห็นเกี่ยวกับการให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาในท้องถิ่น พบว่า ส่วนใหญ่ของทุกกลุ่ม คือ กลุ่มเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบจัดการศึกษาในระดับอำเภอ กลุ่มเจ้าหน้าที่และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และกลุ่มผู้บริหารโรงเรียนและครูผู้สอน ต่างเห็นด้วยที่จะให้องค์การบริหารส่วนตำบลเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาในโรงเรียน 4 ด้าน คือ ด้านกำหนดนโยบายการจัดการศึกษาในท้องถิ่น ด้านการสนับสนุนงบประมาณการจัดการศึกษา ด้านการเป็นที่ปรึกษาให้ข้อเสนอแนะในการจัดการศึกษาของโรงเรียน และด้านการติดตาม ตรวจสอบมาตรฐานการจัดการศึกษาและผลการจัดการศึกษาของโรงเรียน โดยเห็นว่าสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นผู้แทนประชาชนย่อมทราบปัญหาและความต้องการของประชาชนในท้องถิ่นเป็นอย่างดี 2) ด้านความคิดเห็นเกี่ยวกับความพร้อมขององค์การบริหารส่วนตำบล ในการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาในท้องถิ่น พบว่า ส่วนใหญ่ของทุกกลุ่มเห็นว่าปัจจุบันนี้ องค์การบริหารส่วนตำบลยังไม่มีความพร้อม โดยต่างเห็นว่ายังขาดบุคลากรที่มีความรู้ความเข้าใจด้านการศึกษา และองค์การบริหารส่วนตำบลยังมีรายได้ไม่เพียงพอที่จะไปช่วยเหลือด้านการศึกษาอย่างเต็มที่ตามความต้องการของโรงเรียนได้ ซึ่งทุกกลุ่มเห็นตรงกันว่าองค์การบริหารส่วนตำบลจะเข้าไปมีส่วนร่วมได้อย่างแท้จริงนั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยเงื่อนไขสำคัญ คือ มีรายได้หรือได้รับเงินอุดหนุนมากขึ้น หรือมีบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถในด้านการศึกษาเพียงพอและมีคุณภาพ

อุทร ก้อนสมบัติ (2544) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในการจัดการศึกษาของโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดสามัญศึกษาจังหวัดน่าน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในการจัดการศึกษาของโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษาจังหวัดน่าน ใน 5 ด้าน ได้แก่ ด้านการบริหารงานทั่วไป ด้านการบริหารจัดการเรียนการสอน ด้านการจัดการหลักสูตรท้องถิ่น ด้านการสนับสนุนโรงเรียน ด้านการติดตามประเมินผล และศึกษาปัญหาของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่

ผู้ปกครองนักเรียน โรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษาจังหวัดน่าน จำนวน 431 คน ได้มาจากการสุ่มตัวอย่างแบบหลายขั้นตอน (Multistage Random Sampling) เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสอบถาม แบบมาตราส่วนประมาณค่าที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์โดยใช้ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน วิเคราะห์ความแปรปรวนแบบทิศทางเดียว เปรียบเทียบความแตกต่างคะแนนเฉลี่ยรายคู่โดยวิธีของเซฟเฟ (Scheffe's test) และการทดสอบแบบที (t - test) ผลการวิจัยพบว่า 1. การมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในการจัดการศึกษาของโรงเรียนมัธยมศึกษาโดยรวม ทั้ง 5 ด้าน อยู่ในระดับน้อย เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านผู้ปกครองมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ทุกด้านในระดับน้อย 2. เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยระดับการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในการจัดการศึกษาของ โรงเรียนมัธยมศึกษาขนาดใหญ่ โรงเรียนขนาดกลาง โรงเรียนขนาดเล็ก โดยรวมทั้ง 5 ด้าน แตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ แต่เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านปรากฏผล ดังนี้ ด้านการบริหารงานทั่วไปพบว่า การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของผู้ปกครอง ของโรงเรียนมัธยมศึกษาขนาดใหญ่กับโรงเรียนขนาดเล็ก แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .05 โดยผู้ปกครองของโรงเรียนขนาดเล็กมีส่วนร่วมมากกว่าผู้ปกครองของโรงเรียน ขนาดใหญ่ สำหรับผู้ปกครองของโรงเรียนขนาดใหญ่กับโรงเรียนขนาดกลางและผู้ปกครองของโรงเรียนขนาดกลางกับโรงเรียนขนาดเล็ก ระดับการมีส่วนร่วมแตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญ ทางสถิติ ด้านการจัดหลักสูตรท้องถิ่น ระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ผู้ปกครองของโรงเรียนมัธยมศึกษาขนาดใหญ่กับโรงเรียนขนาดกลาง และโรงเรียนขนาดใหญ่กับโรงเรียนขนาด เล็กแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 โดยผู้ปกครองของโรงเรียนขนาดกลางและโรงเรียนขนาดเล็กมีส่วนร่วมมากกว่าผู้ปกครองของโรงเรียนขนาดใหญ่ ส่วนโรงเรียนขนาดกลางกับโรงเรียนขนาดเล็ก ระดับการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในการจัดการศึกษาพบว่าแตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ สำหรับการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของผู้ปกครองในด้านการบริหารการจัดการเรียนการสอน ด้านสนับสนุนโรงเรียน ด้านการติดตามประเมินผล ระดับการมีส่วนร่วมของ ผู้ปกครองนักเรียนทั้งโรงเรียนขนาดใหญ่ โรงเรียนขนาดกลาง และโรงเรียนขนาดเล็ก พบว่า มีความแตกต่างกัน แต่แตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ 3. เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยระดับการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในการจัดการศึกษาใน โรงเรียนที่ตั้งในเขตชุมชนชนบท กับโรงเรียนที่ตั้งในเขตชุมชนเมือง ไม่ว่าจะโดยรวมหรือเป็น รายด้าน การมีส่วนร่วมของผู้ปกครองแตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ 4. ความเห็นของผู้ปกครองเกี่ยวกับปัญหาการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของ โรงเรียนมัธยมศึกษา ผู้ปกครองเห็นว่าเป็นปัญหาที่เกิดจากผู้ปกครองอยู่ในระดับปานกลาง และปัญหาที่เกิดจากโรงเรียนอยู่ในระดับน้อย โดยปัญหาจากผู้ปกครองที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือผู้ปกครองมีเวลาไม่พอ เพราะต้องประกอบอาชีพ รองลงมาคือผู้ปกครองคิดว่าตนเองมีความรู้่น้อย ส่วนปัญหาจากโรงเรียนมีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ โรงเรียนไม่

ประชาสัมพันธ์และไม่กระตุ้นให้ผู้ปกครองเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา และขาดการวางแผนร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับผู้ปกครองใน ชุมชน

ญานันท์ ใจอาจหาญ (2545) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมการมีส่วนร่วมของแกนนำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนา จังหวัดลพบุรี ผลการวิจัยพบว่า แกนนำชุมชนมีการเห็นคุณค่าในตนเอง มีความสามารถในการทำงานร่วมกันคือ มีการพัฒนา ทักษะการฟัง การพูด การวิเคราะห์ปัญหา การนำทรัพยากรมาใช้ เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง ในหมู่บ้าน กระบวนการเรียนรู้ของแกนนำชุมชน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและ พฤติกรรมทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสามารถจัดทำแผนพัฒนาสาธารณสุขชุมชน พึ่งตนเองได้

คณะกรรมกรรมการศึกษาขั้นพื้นฐาน, สำนักงาน (2549) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาที่มีประสิทธิภาพตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพการใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ศึกษาความพึงพอใจที่มีต่อการจัดการศึกษา และศึกษาแนวโน้มการจัดการศึกษา ผลการวิจัยพบว่า ด้านสภาพการใช้หลักสูตร 1) ชุมชนมีส่วนร่วมกับโรงเรียนในระดับมาก คือ สอดส่องดูแลความประพฤตินักเรียน 2) โรงเรียนเข้าร่วมกิจกรรมชุมชนในระดับมาก คือ กิจกรรมรณรงค์ 3) โรงเรียนเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับชุมชนมากที่สุดคือ เป็นที่ศึกษาค้นคว้าข้อมูล 4) หลักสูตรสถานศึกษาที่ใช้ในปัจจุบันมีความเหมาะสม 5) ผลการเรียนรู้ของนักเรียนอยู่ในระดับดี 6) คุณลักษณะของนักเรียนที่มีตามหลักสูตรอยู่ในระดับมาก ด้านความพึงพอใจที่มีต่อการจัดการศึกษา 1) ชุมชนมีความพึงพอใจในระดับปานกลางทุกด้าน 2) ชุมชนมีความคิดเห็นว่าหลักสูตรมีจุดเด่นคือ จัดการเรียนการสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ จัดการเรียนการสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ มีจุดด้อยคือ นักเรียนมีพฤติกรรมไม่เหมาะสม การจัดการเรียนการสอนเน้นวิชาการน้อยเกินไป 3) สิ่งที่ชุมชนต้องการให้โรงเรียนปรับปรุงคือ พฤติกรรมของนักเรียน สภาพบรรยากาศในโรงเรียน และการจัดอาคารสถานที่ ด้านแนวโน้มการจัดการศึกษา 1) แนวทางการจัดการศึกษา ด้านหลักสูตรควรสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ด้านการจัดการเรียนการสอนควรเน้นความรู้ทางวิชาการ ด้านบุคลากรควรจัดหาครูให้ครบทุกชั้นเรียนและกลุ่มสาระ ด้านการมีส่วนร่วมควรเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา 2) พฤติกรรมและคุณลักษณะที่พึงประสงค์ คือ ความมีระเบียบวินัย คุณธรรมจริยธรรม ใฝ่รู้ใฝ่เรียน เป็นคนดีมีน้ำใจ

ศักดา สถาพรวงษา (2549) ได้ศึกษา การพัฒนารูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนารูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ผลการวิจัยพบว่า 1) ได้รูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานที่มีส่วนประกอบของรูปแบบ 4 ส่วน คือ (1.1) หลักการบริหารแบบมีส่วนร่วมประกอบด้วย 10 หลักการ (1.2) ระบบการบริหารแบบมีส่วนร่วม มี 2 มิติ คือมิติสถานศึกษา และ

มิติการบริหารแบบมีส่วนร่วม (1.3) แนวทางการนำรูปแบบไปใช้ มี 4 ขั้นตอน คือ การเตรียมความพร้อม การดำเนินตามรูปแบบ การประเมินผลการนำรูปแบบไปใช้ และการรายงานผล (1.4) เงื่อนไขของรูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมประกอบด้วย 2 ส่วน คือ ปัจจัยที่ส่งผลและปัจจัยที่เป็นอุปสรรค และ 2) ผลการประเมินรูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยผู้บริหารสถานศึกษาพบว่า มีความเหมาะสมและความเป็นไปได้อยู่ในระดับมาก

ปกรณ กัณอุปัทธ์ (2549) ได้ศึกษาการวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งเสริมและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน กับโรงเรียนประถมศึกษา : กรณีศึกษาโรงเรียนวัดถนน อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง โดยมีจุดมุ่งหมายในการวิจัยครั้งนี้ประกอบด้วย 1) เรื่องที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียน 2) ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียน 3) วิธีการในการเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียน 4) ปัจจัยที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียน และ 5) ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียน การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาจากโรงเรียนวัดถนน อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง และชุมชนแวดล้อมโรงเรียน คือ ชุมชนตำบลโพงผาง อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง ผลการวิจัย พบว่า 1) เรื่องที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียน มี 4 มิติ คือ การคิดและตัดสินใจ การสนับสนุนการดำเนินงาน ผลประโยชน์ที่ชุมชนได้รับจากโรงเรียน และการกำกับติดตาม ตรวจสอบและประเมินผล 2) ผู้เข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียน มี 2 กลุ่ม คือ บุคคลในชุมชน และบุคคลนอกชุมชน 3) วิธีการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียน โดยความสมัครใจและโดยการถูกชักจูง 4) ปัจจัยที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียน มี 3 กลุ่มคือ (4.1) ปัจจัยเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมในด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมืองการปกครอง และด้านสังคมวัฒนธรรมที่ดี (4.2) ปัจจัยเกี่ยวกับชุมชนในด้านความศรัทธาต่อผู้บริหาร ครู และโรงเรียน (4.3) ปัจจัยเกี่ยวกับโรงเรียน ที่ตั้งมานาน ผู้บริหารมีภาวะผู้นำ ครูและบุคลากรในโรงเรียนมีความสามัคคี มีวิถีปฏิบัติงานโดยการขอความร่วมมือ การสร้างเครือข่าย การให้บริการชุมชนและการมีระบบดูแลนักเรียน มีการวางแผนและจัดทำหลักสูตรโดยการมีส่วนร่วม มีความเชื่อถือด้านการเงินและผลงานของโรงเรียน และด้านอื่น ๆ เช่น ความเป็นสถาบันของชุมชน และมีชื่อเดียวกับวัด 5) ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วม ของชุมชนกับโรงเรียน มี 3 กลุ่ม คือ (5.1) ปัจจัยเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมในด้านเศรษฐกิจ จากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ด้านการเมือง การปกครอง ผู้นำท้องถิ่นมีความสัมพันธ์กับโรงเรียนน้อย และด้านสังคมวัฒนธรรมจากความเชื่อที่ว่า ทำบุญกับวัด จึงจะได้บุญจึงไม่ทำกับโรงเรียน (5.2) ปัจจัยเกี่ยวกับชุมชน ได้แก่ ประชาชนที่เข้ามาอยู่อาศัยใหม่ ไม่ผูกพันกับชุมชนและโรงเรียน (5.3) ปัจจัยเกี่ยวกับโรงเรียนด้านบุคลากร ผู้บริหาร ขัดแย้งกับชุมชนและบุคลากรในโรงเรียน ผู้บริหารและครูประพฤตินไม่เหมาะสม ด้าน การปฏิบัติงาน ครูดูแลนักเรียนไม่ทั่วถึง ครูมีภารกิจด้านอื่นมาก และด้านอื่น ๆ ได้แก่ ความขัดแย้งภายในโรงเรียน และความขัดแย้งระหว่างวัดกับโรงเรียน

## งานวิจัยต่างประเทศ

เว็กกอนเนอร์ และ กริฟฟิธ (Waggoner & Griffith, 1998 อ้างถึงใน พิกุล กันทะวัง, 2547) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของผู้ปกครอง ด้วยการสัมภาษณ์ผู้ปกครองมีเชื้อสายแอฟริกัน-อเมริกัน อาสาสมัครโรงเรียน ครู และผู้บริหาร 4 แห่ง ในรัฐหลุยเซียน่า กับครอบครัวผู้ปกครองที่รายได้ต่ำ พบว่า การมีส่วนร่วมของผู้ปกครองคงเป็นการมีส่วนร่วมรูปแบบเดิม คือ การช่วยเหลือครูในโรงเรียน การร่วมประชุมผู้ปกครอง และการช่วยเหลือในการทำงานร่วมกับเด็ก โดยปัจจัยที่พบประกอบด้วย ผู้ปกครองที่มีส่วนร่วมเป็นหญิงมากกว่าชาย ประสบการณ์การศึกษา บุตรหลาน ความรับผิดชอบในหน้าที่การงาน สุขภาพ อายุของเด็ก การเปลี่ยนแปลงในครอบครัว ขอบเขตที่โรงเรียนกำหนด สภาพแวดล้อมของโรงเรียน ภาวะผู้นำของโรงเรียน นโยบายทางการศึกษาของโรงเรียนที่เน้นการมีส่วนร่วมเพียงใด รูปแบบกิจกรรม และที่สำคัญคือเชื้อชาติผู้ปกครอง

อาบรามส์ (Abrams, 2000) ได้ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองจากกรณีศึกษาในรัฐแคลิฟอร์เนีย พบว่า อุปสรรคของการมีส่วนร่วมประกอบด้วยชนชั้นทางสังคม วัฒนธรรมที่ต่างกันตามความแตกต่างทางเชื้อชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างบ้านและโรงเรียน รายได้ของครอบครัว ซึ่งผู้บริหารและครูมีแนวโน้มที่จะไม่คำนึงถึงคุณค่า ละเลย และมีทัศนคติในเชิงลบกับนักเรียน หากผู้ปกครองที่มีรายได้ต่ำหรือเป็นชนกลุ่มน้อย ทำให้ผู้ปกครองขาดความเข้าใจและการให้ความรู้ทั้งที่โรงเรียนและบ้านสามารถแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกันได้ โดยผู้ปกครองที่เป็นคนผิวขาวหรือผู้หญิงในชนชั้นกลางจะมีส่วนร่วมกับทางโรงเรียนสูงสุด ซึ่งแนวทางการเสริมสร้างการมีส่วนร่วม คือ เพิ่มการติดต่อสื่อสาร สร้างความเข้าใจกับผู้ปกครอง เสริมสร้างพลังอำนาจและความร่วมมือให้ผู้ปกครองมากขึ้น

พีน่า (Pena, 2000) ได้ทำการศึกษาความคิดเห็นในการมีส่วนร่วมของครอบครัวภายในสิ่งแวดล้อมโรงเรียน และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองเชื้อสายแม็กซิกัน-อเมริกันด้วยวิธีการสัมภาษณ์ ครู/ผู้บริหาร และผู้ปกครอง การสังเกตแบบมีส่วนร่วมในการประชุมผู้ปกครองและในกิจกรรมโรงเรียน ระดับประถมศึกษาแก่นักเรียน 618 คน ครูกับผู้บริหาร 31 คน และครอบครัวที่เป็นกรณีศึกษา 12 ครอบครัว พบว่า ปัจจัยสำคัญของการมีส่วนร่วมในทัศนะผู้ปกครอง คือ ภาษาต่างกัน เนื่องจากผู้ปกครองส่วนใหญ่ใช้ภาษาสเปน ขณะที่โรงเรียนและครูสอนเป็นภาษาอังกฤษทำให้ผู้ปกครองไม่เข้าใจ และเปื้อน่ายวัฒนธรรมที่แตกต่าง ระดับการศึกษาของผู้ปกครอง ระยะทางระหว่างบ้านกับโรงเรียน ความคิดเห็นผู้ปกครอง ซึ่งคิดว่าการศึกษาคือหน้าที่รับผิดชอบของโรงเรียน จึงไม่ได้ต้องการจะแทรกแซงการทำงานของครู ความไม่เข้าใจในระบบการศึกษา ขาดคนดูแลเด็กเล็กที่บ้านเวลาที่ทำงานไม่ตรงกัน ปัญหาครอบครัวและประโยชน์ของกิจกรรม ความคิดเห็นที่มีต่อครู คือ รู้สึกด้อยค่า และเหมือนถูกออกคำสั่งมากกว่าคำแนะนำ ส่วนผู้บริหารก็มีภาระงานมาก พฤติกรรมที่แสดงออกไม่จริงใจ และขาดการ

ยอมรับในตัวผู้บริหารขณะที่ผู้บริหาร และครูเห็นว่ามีการะหน้าที่เพิ่มขึ้น หากผู้ปกครองเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียนมากขึ้น

เจมส์ (James, 2000) ได้ศึกษาเรื่อง ชุมชนและการปกครองในโรงเรียนของวอชิงตันดีซี พบว่าหลังจากที่เกิดความยากจน และลำบากในวอชิงตันดีซี ทำให้เกิดการปฏิรูปการศึกษาแต่ไม่ประสบความสำเร็จนัก เนื่องมาจากวิธีการปฏิรูปไม่เชื่อมโยง ไม่มีจุดหมาย และไม่มีผลการประเมินผลอย่างเป็นทางการ มีคนน้อยมากที่รู้วิธีการปฏิรูป ทำให้สาธารณชนเกิดความไม่พอใจ และเชื่อมั่น จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงผู้ปกครองรัฐใหม่ โดยมีการพัฒนาการปฏิรูปการศึกษาโดยการรับฟังความคิดเห็นของชุมชน ผู้ปกครองและนักเรียน ว่าเขาต้องการอะไร โดยมีการจัดการประชุมสัมมนาเพื่อรับฟัง และนำข้อมูลที่ได้จากการประชุมเผยแพร่ให้ประชาชนรับทราบ วิธีนี้สามารถเรียกความเชื่อมั่นของสาธารณชนให้กลับมาได้

พอลลีน (Pauline, 2003) ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชนในนโยบาย และการดำเนินการของโรงเรียน ใน Malawi ความสมดุลของภูมิปัญญาท้องถิ่น นโยบายระดับชาติ และความสำคัญของหน่วยงานระหว่างประเทศ พบว่า ใน Malawi ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนทรัพยากรในการจัดการศึกษา แต่ไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และพบว่าคนในชุมชนไม่ค่อยกระตือรือร้นในการช่วยเหลือโรงเรียน ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนไม่ค่อยมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาก็เนื่องมาจากชุมชนไม่เข้มแข็ง นอกจากนี้โรงเรียนอยู่ไกลชุมชน หรือชุมชนนั้นมีหลายโรงเรียน บางโรงเรียนไม่มีคุณภาพ ทำให้ประชาชนไม่สนใจ และชุมชนขาดแรงกระตุ้นให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ชุมชนไม่เห็นความสำคัญของโรงเรียน หรือบางแห่งมีหน่วยงานรัฐเข้ามาช่วยเหลือมากเกินไป สภาพของชุมชนก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาทั้งภายในและต่างประเทศ พบว่า งานวิจัยที่ศึกษาในเรื่องของการมีส่วนร่วมของชุมชน สรุปประเด็นที่ค้นพบได้แก่ ความพร้อมในการมีส่วนร่วมของชุมชน สภาพปัญหาและอุปสรรคในการมีส่วนร่วม ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการมีส่วนร่วม บทบาท ลักษณะและรูปแบบการมีส่วนร่วม ความคาดหวังในการมีส่วนร่วม และแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน แต่ยังไม่มียานวิจัยชิ้นไหนที่ศึกษาในเชิงลึก ในลักษณะของการวิจัยและพัฒนาชุมชน (R&D) เพื่อหารูปแบบที่เหมาะสม อย่างไรก็ตาม การศึกษาผลงานวิจัยในครั้งนี้ เนื้อหาองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่ได้รับ ถือเป็นประโยชน์และแนวทางในการสร้างกรอบความคิดให้กับงานวิจัยฉบับนี้ได้เป็นอย่างดี